

N Á R O D O P I S N Á

Reviewe

3/2001

NÁRODOPISNÁ REVUE 3/2001, ročník XI

(XXXVIII. ročník Národopisných aktualít)

VYDÁVÁ Ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR

REDAKČNÍ RADA: Haná Dvořáková, Josef Jančář, Richard Jeřábek, Eva Krekovičová, Jan Krist, Vlasta Ondrušová,
Martina Pavlicová, Karel Pavlišťík, Daniela Stavělová, Miroslav Válka

Šéfredaktor: Jan Krist

Redaktorka: Martina Pavlicová

Výkonná redaktorka a tajemnice redakce: Lucie Uhlíková

Výtvarná spolupráce: Dana Chatrná

Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

N A R O D O P I S N A

revue

3/2001

OBSAH

Studie a články

Sociálne skupiny v mestskom prostredí (na príklade výskumov mládeže v Banskej Bystrici) (<i>Jolana Darulová</i>)	137
Žebráci jako objekt národopisného bádání (<i>Karel Altman</i>)	142
Autostereotypy a politické elity (na príklade Slovenska) (<i>Eva Krekovičová</i>)	146
Squat - fungujúca alternatíva? (<i>Jana Pešicová</i>)	149
Víte, kdo je šalinář? (<i>Jana Poláková</i>)	157

Proměny tradice

Lidová řemeslníci jako profesní skupina nositelů tradic (<i>Josef Jančář</i>)	161
Úloha hospodářských spolků při vzniku novodobé tradice pálení domácí slivovice v politickém okrese Valašské Meziříčí (<i>Martin Šimša</i>)	162

Ohlédnutí

Sto let od narození posledního valašského zbojníka (Jan Kobzák 9.7.1901 - 10.10.1959) (<i>Richard Jeřábek</i>)	167
--	-----

Společenská kronika

Sedmdesáté narozeniny Josefa Jančáře (<i>Vlasta Ondrušová</i>)	168
Památky Miroslava Malury (<i>Jan Mazurek</i>)	169

Diskuse

ETNO 2001. Lidové zvyky na přelomu století (<i>Miroslav Válka, Helena Mevaldová, Jana Vojtková</i>)	170
---	-----

Festivaly, přehlídky

Bienále dětských folklorních souborů (<i>Alena Schauerová</i>)	172
Myjava 2001 (<i>Lucie Uhlíková</i>)	172
MFF Strážnice a Jarmark múz (<i>Jana Polášková</i>)	173
MFF Lužice 2001 (<i>Jan Krist</i>)	174

Recenze

Lidová kultura na Moravě (<i>Mojmír Benža</i>)	175
Life in Black and White (<i>Richard Jeřábek</i>)	176
Klejnoty i sekrety Krakova - texty z antropologie města (<i>Alena Křížová</i>)	177
V. Frolcová: Velikonoce v české lidové kultuře (<i>Andrea Zobačová</i>)	177
J. Uhlíř: Thonet. Porýní - Vídeň - Morava (<i>Alena Křížová</i>)	178
K. Fic - J. Zacpal: Tišnovsko. Vlastivěda kraje od Pernštejna k Veveří (<i>Miroslav Válka</i>)	179
The Bill Monroe Reader (<i>Irena Přebilová</i>)	180
Lidové tance a dětské hry ve filmotéce EÚ AV ČR v Brně. Filmografie (<i>Andrea Zobačová</i>)	181

Omluva redakce	181
----------------	-----

Resumé	182
--------	-----

SOCIÁLNE SKUPINY V MESTSKOM PROSTREDÍ (NA PRÍKLADE VÝSKUMOV MLÁDEŽE V BANSKEJ BYSTRICI)

Jolana Darulová

Etnologické výskumy mestského prostredia, na ktoré sa v posledných desaťročiach orientovali niektoré pracoviská na Slovensku (ÚE SAV, ISKŠ FHV UMB a iné) priniesli nové témy, nové metodologické postupy. Do zorného uhla etnológov sa dostala heterogénna mestská spoločnosť - sociálne, kultúrne a záujmovo diferencovaná, ktorá má odlišné znaky ako rurálna a v podstate vychádza z odlišných kultúrnych hodnôt. V teoretickom ponímaní v najširšom zmysle slova, nahradili pri výskume mesta F. Töniesovu dichotómiu *Gemeinschaft* a *Gesellschaft* sociológie spoločenských skupín. Ústredným však naďalej zostáva výskum mesta ako spôsob života v každodennom a sviatočnom dni (napr. podľa Wirtha, L.).

V prvej etape výskumov mesta sa urbánni etnológovia venovali mestu a jeho spoločnosti v období medzi dvoma vojnami. Ide o stav spoločnosti, ktorá sa navonok preukazuje takými znakmi, ktoré sa zdajú byť analogické so súčasnými. Súčasťou mestskej spoločnosti, ktorá je tak povediac najviac na očiach verejnosti, je okrem strednej vrstvy - obchodníci, majitelia butikov, reštaurácií, cestovných kancelárií, budov rozhodujúceho strategického významu (námestia historické jadro mesta) - **mládež**, ktorá poroku 1989 nadobúda iné vlastnosti a prívlastky (vnútorne aj navonok diferencovaná oproti tzv. „socialistickej mládeži“). Okrem toho za posledných desať rokov vyrástla nová generácia, nepoznačená komunistickou ideológiou, pionierskymi a zväzáckymi sľubmi, povinne organizovanými aktivitami voľného času a pod. Mestskej spoločnosti, ale aj mládeži sa otvorili verejný priestranstvá mesta, prestali fungovať praktiky školského dohľadu (sociálnej kontroly) mimo školy. Následkom je zmena v chápaní a používaní verejných priestorov mesta, ale aj zmena v etike a morálke mladých ľudí (stredoškolskej a vysokoškolskej mládeže).

V príspevku sa sústredím predovšetkým na niektoré nariadené zmeny ako aj na nové, či revitalizované kultúrne prejavy mládeže a vytváranie subkultúr, konformných so „spoločnosťou dospelých“, ale aj kontrakultúr vo vzťahu k súčasnej kultúre danej spoločnosti. Súčasťou budú aj kultúrne tradície mesta a podiel mládeže na ich obsahu a pretrvávajú, prípadne vytváranie „nových tradícií“.

Keďže ide o počiatočné fázy výskumu mládeže, ktoré realizujeme ako súčasť grantového projektu *Koexistencia generácií v meste*,¹ sledované sociokultúrne javy budú interpretované z hľadiska poznania konkrétnych situácií, bez snáh o zovšeobecňujúce konštatovania a závery.

Mládež ponímame ako spoločenskú skupinu,² jej jednotlivé záujmové zoskupenia ako malé skupiny. Zo sociologického hľadiska je spoločenská skupina alebo aj sociálna skupina v najširšom zmysle akékoľvek ľudské zoskupenie, či v reálnom priestore a na základe reálnych interakcií, alebo na základe určitých kritérií, spoločných znakov.

Malá skupina, ktorá je centrom pozornosti príspevku, má i z tohto hľadiska špecifické znaky, založené na početnosti, štruktúre, vnútornom fungovaní, spoločných cieľoch a pravidlách. Definujeme ju ako skupinu, pozostávajúcu z niekoľkých osôb, ktoré sú pri jednom alebo viacerých stretnutiach v bezprostrednej interakcii a navzájom o sebe vedia. Spravidla majú spoločné hodnoty a normy, diferencovanosť rolí, skupinovú kontrolu a reguláciu činnosti. V interpersonálnom správaní sa predpokladá účelové správanie a socioemotívne vzťahy prejavujúce sa v manifestovanom správaní. Takéto správanie smeruje k súdržnosti (skupinovej kohézii) (Veľký sociologický slovník 1996: 991).

Mládež - termín označujúci buď nepresne ohraničenú vekovú skupinu, alebo sociálnu kategóriu vymedzenú špecifickými biologickými, psychologickými a sociálnymi znakmi - ponímame ako vnútorne diferencovanú. Táto diferenciácia vychádza z rôznych životných pozícií, ktoré nadobúda v procese socializácie mládež stredoškolská, mládež vysokoškolská, mládež študujúca, mládež pripravujúca sa na odbornú prácu a mládež pracujúca. Príslušníkov mládeže spája to, že sa nachádzajú v rovnakom životnom cykle nazývanom mladosť a to, že sú rovnakou generáciou. Má svoje špecifické záujmy, aspirácie, postoje, spoločenské postavenie a svoju rolu, prestíž. K najvýznamnejším vnútorným deliacim znakom mládeže patrí príprava na povolanie a vykonávanie povolanie (manuálne, duševné, rôzne kvalifikované) (Veľký sociologický slovník 1996:637)

Etnológia chápe mládež ako dynamizujúcu skupinu, ktorá sa najmä v rurálnom prostredí podieľala na organizovaní a realizácii mnohých zvykových a obradových prejavov. Mládež však môže vnášať do spoločnosti aj inovácie, ale aj napätie, vývojovú diskontinuitu. Ide predovšetkým o marginálne skupiny mládeže undergrandové až deviantné skupiny. Subkultúry mládeže, najmä jej nekonvenčné odnože, sa stali po roku 1989 súčasťou mestskej spoločnosti. Dospelí o nich vedia (majú latentnú vedomosť o tom, kde sa schádzajú, v ktorých častiach mesta sídlisk majú strediská, akej droge holdujú

počnúc cigaretami a alkoholom...), ale ich odlúčenosť od majoritnej spoločnosti je zrejmä.

História sociológie malých skupín rozoznáva veľké množstvo typov malých skupín od gangov, skupiny chorých, školské triedy, vojenskej jednotky a podobne.

Nebudeme popisovať sociálnu skupinu mládež ako takú, ani si neklademe za cieľ podať úplnú charakteristiku jednej z malých záujmových skupín mládeže, ale poukážeme na kontinuitu, či zmeny v aktivitách mládeže v tradičných etnologických okruhoch akými boli rodinné zvyky, výročné zvyky, účasť mládeže na spoločenskom živote mesta a nakoniec sa vyjadříme k problematike hodnotových orientácií.

Materiál sme získali viacerými metódami a formami: veľký význam pri výskume určitej sociálnej skupiny zohrávalo najmä pozorovanie, vychádzajúce zo stacionárneho pobytu v meste - takže sa dali odpozorovať zmeny v socialistickom a súčasnom meste (predovšetkým v jeho verejných priestoroch). Najčastejšie používanými výskumnými technikami boli formy interview a súčasťou získavania materiálu boli aj výskumné sondy vysokoškolákov do subkultúr mestských mládežníckych skupín (punk) v dvoch mestských lokalitách (Banská Bystrica, Martin). Priestorové východisko tvorili prevažne výskumy mesta Banská Bystrica v medzivojnovom a súčasnom období.

V medzivojnovom období bolo **postavenie študentov** v meste poznačené „historickou epochou prvej demokratickej Československej republiky, v ktorej vzdelanie a škola mali vysoko váženu spoločenskú pozíciu. Prejavom tejto skutočnosti bol vzťah študentov k vzdelaniu a škole, hrdosť na príslušnosť k študentskému stavu, snaha o čo najlepšiu reprezentáciu tohto stavu, kultúrnosť a kultivovanosť všetkých prejavov správania a konania študenta“ (Bitušiková 1997:143,144). Postavenie študentov v mestskej spoločnosti sa pociťovalo v dichotómii mešťan - vidiečan, mesto - vidiek. Študenti, ktorí prichádzali do mesta z najrôznejších regiónov Slovenska mali tendenciu „pomešťovania sa“ a zaradenia sa do sveta dospelých mešťanov. Oproti tomu je postavenie dnešnej mládeže v mestskej spoločnosti odlišné - navonok je zrejmä diverzita štýlov, záujmov, stausov. Prispôsobovanie mládeže dospelým „sa nenosiť“, skôr je aktuálne prispôsobovanie sa mladých zahraničným - západným kultúrnym vzorom, na základe čoho sa vytvárajú subkultúry, čo prispieva k atomizácii mládeže ako celku. Ani banskobystrická univerzitná pôda (i keď má iba niekoľko rokov) nevytvára zatiaľ podmienky pre kompaktnosť vysokoškolákov: „pozitívny vzťah príslušnosti a hrdosti na svoju „alma mater“ je nevýrazný, prejav záujmu o dianie či osud

univerzity alebo fakulty takmer žiadny. Chýbajú študentské podniky a priestor (a možno aj ochota) pre diskusiu“ (Bitušiková 1997:144).

Rodinné zvykoslovie, viazané na významné medzníky v živote človeka sa tradične sústreďovalo okolo týchto udalostí: narodenie, krst, svadba, pohreb.

Všetky obrady, viažúce sa k týmto medzníkom prešli historickým vývinom, a tak v zmenenej podobe pretrvávajú v rurálnom, ale aj v urbánnom prostredí doposiaľ. Na tomto mieste chcem poukázať na viaceré nové medzníky života, ktoré sa stali v posledných desaťročiach významnými v tom slova zmysle, že ich jednotlivci oslavujú za účasti rodiny. Dôležitosť prechodu z detstva do dospelosti si uvedomovali už naši predkovia a iniciačnými rýtmami tento fakt sprevádzali. V mestskej spoločnosti je možné v minulosti vidieť náznaky ukončenia jednej životnej etapy druhou vo zvykosloví cechovom, kedy sa nielen prijatie, ale aj zavŕšenie učňovských rokov konali v duchu prijatých zvyklostí. Práve mládež je sociálna skupina, ktorá obohatila naše kultúry (oproti mnohým iným najmä „primitívnym“, kde iniciácia znamená prechod z detstva do dospelosti), takže v našom prípade nemožno hovoriť o iniciačných obradoch v pravom slova zmysle, ale len o kvázi - či para - iniciačných postupoch. Vo svojom obsahu však nesú znaky lúčenia sa s určitým životným medzníkom a s určitou lokálnou a aj sociálnou skupinou, sú antropologickou „zmenou stavu“.

V súčasnosti sa takýmto „obradom“ stáva najmä stužková slávnosť, ktorá je určitým symbolom prechodu z detstva do dospelosti. Dôležitosť tohto „zvyku“ a jeho všeobecná akceptovanosť sa prejavuje i v tom, že už v prvom školskom roku si triedy stredných škôl zakladajú svoje vkladné knižky, kde si po 100-200 Sk mesačne sporí každý študent až do decembra posledného ročníka, kedy sa obvykle stužkové konajú. V zime počas tretieho ročníka sa záväzne objedná miesto konania stužkovej. Obvykle ide o reštauračné priestory v mieste školy. Priebeh a štruktúrovanie stužkovej slávnosti má zaužívanú ustálenú podobu na každej strednej škole s maturitou a v inovovanom obsahu a podobe sa opakuje každoročne. Po slávnostnom nástupe a predstavovaní maturantov triedny učiteľ odovzdá maturitné stužky a začína program, zostavený z tanečných, speváckych a dramatických čísiel, v ktorých študenti parodujú nielen svojich spolužiakov, ale aj vyučujúcich, no častými námetmi bývajú aj spoločenské udalosti, politické osobnosti. Sprievodným slovom sa stáva aj kliše všeobecne známe z masmédií, vhodnú predlohu tvoria najmä televízne reklamy. Vychádza sa z predpokladu všeobecnej znalosti parodovaných textov. Ďalším stálym bodom programu je čaša

- krčah s alkoholom, z ktorého všetci odpijú, včetně triedneho učiteľa a ktorá sa nakoniec rozbije. Každý účastník si odnesie črep pre šťastie. Kreslo (elektrické, popravčie), ale aj sud (v zmysle sedieť na sude - súde) pre triedneho učiteľa, v ktorom odpovedá, na vopred pripravené obvinenia zo strany študentov a zároveň sa zaväzuje prísahou, že urobí všetko pre hladký priebeh maturitných skúšok. Sprievodnými symbolmi stužkových je aj torta, najčastejšie v podobe triednej knihy s menami študentov, poháre s krstným menom študentov, zapálená sviečka a zelené maturitné stužky s vyšitou triedou (IV. A) Vážnosť a spoločenskú úroveň dokladá aj povinnosť spoločenského odevu (v minulosti aj uniformy), saká pre chlapcov a večerná toaleta pre dievčatá.

Za účasti študentov, učiteľov a rodičov pokračuje tanečná disko-zábava, po polnoci môžu prísť i priatelia. Voľnú tanečnú zábavu predchádzajú tance s profesormi (vedenie školy, triedny profesor/ka) a s rodičmi. Od sedemdesiatych rokov sa radujú videozáznamy stužkových slávností, ktoré rodičia obvykle svojim deťom zakúpia. Aj v súčasnom období, kedy sociálne slabšie vrstvy iba s ťažkosťami a odriekaním vyštudujú svoje deti, ostávajú stužkové slávnosti pompéznou udalosťou, na ktorú vynakladá rodina v priemere jeden až dva mesačné platy. Na stužkovú slávnosť sa kupujú chlapčenské maturitné obleky - spravidla ide o prvý spoločenský oblek pre chlapca a prvé spoločenské večerné šaty, včetně doplnkov pre dievča. V určitom slova zmysle nahrádza stužková aj prvé uvedenie mladých ľudí do spoločnosti, čo bolo ešte v medzivojnovom období v mestskom prostredí zaužívané (próbabál, prvý venček). Stužkové však nie sú prvé príležitosti na tanečnú zábavu. Mládež (nezriedka od 15 rokov, i menej) po roku 1989 navštevuje taverny, puby, pivárne, za účelom disko-zábavy. Sprievodným znakom je však takmer výlučne mládežnícka spoločnosť, neformálne oblečenie a správanie a žiaden sociálny dozor zo strany dospelých.

Ďalším „zvykom“, ktorý už tradične po druhej svetovej vojne sprevádza ukončenie stredoškolskej dochádzky, sú sprievody študentov v maturitnom týždni. S gitarou a spevom - najmä piesne tanečné, obsahovo viazané na študentské roky, ale aj paródie ľudových piesní a „častušiek“ - obchádzajú maturanti bydliská svojich učiteľov, ale aj verejné priestory mesta - námestie, pešie zóny. Je to akt zverejnenia statusu študenta a zároveň aj akt rozlúčky s mestom, kde študenti prežili stredoškolské roky. Akceptovanie tejto rozlúčky študentov s mestom vyjadruje finančná podpora (cca 2000 Sk), ktorú si študenti v obchádzke mestom vyzbierajú do klubúka (košíka a pod.).

Aj absolventské tablá inštalované do výkladov obchodov sa ako pozostatok zaužívaných zvyklostí udržal. Oproti tradičným sú však nekonvenčné a uznávaná je čo najväčšia nápaditosť a štylovosť.

Zelená stužka, ktorú od slávnostného pripnutia na stužkovej slávnosti môžu nosiť maturanti na zvrchníkoch (zväčša ich nenosia), v súčasnosti už nemá takú výrazne symbolickú hodnotu, ako v minulosti. Možno aj preto, že jej nositeľ nenadobúda status dospelého - tak ako tomu bolo v medzivojnovom období.

V intímnejšom prostredí prebiehajú „dozvuky“, postužková oslava bez dozoru dospelých a bez formálnych obmedzovaní, najčastejšie v chatových oblastiach v okolí školy.

Študentské zvyky, tak ako ich môžeme popísať v dnešnej dobe, sú svojimi prejavmi prinajmenšom také početné a mnohznačné, ako to bolo pred rokom 1989. Pravda, v tejto dobe ich obsah a formu ovplyvňovala socialistická ideológia. Stredné školy si akoby po roku 1989 zakladajú svoju „novú“ tradíciu a hľadajú si svoje špecifické prejavy, čím nezriedka zasahujú aj do života mesta, v ktorom sa nachádzajú. Ide najmä o spoluprácu s kultúrnymi inštitúciami (múzeá, divadlá...) v oblasti prezentovania svojich študijných zámerov: výstavy, prezentácie prác (prehliadky), koncerty, aj ako sprievodné akcie sympózií, veľtrhov. Nôvnu je aj slávnostné odovzdávanie maturitných vysvedčení v historických objektoch mesta (radnica, zámok) a za účasti funkcionárov mestského úradu (súkromné stredné školy). Popisované aktivity majú síce celoslovenské rozšírenie, ale svojím obsahom sa spolupodieľajú na atmosfére konkrétneho mesta a vytvárajú miestne špecifiká.

Študentov teda možno hodnotiť ako aktívnu skupinu, ktorá mala významné postavenie v meste v minulosti, ale aj v súčasnom období trauje viaceré obyčajové príležitosti, ako sú ceremoniálne vstupy do študentského stavu a rozlúčky so študentským stavom - stužkové slávnosti a sprievody a inovuje či vytvára nové - kabu, beanie, imatrikulácie a podobne.

V rodinnom zvykosloví dominuje návrat ku konfesii a aj verejné manifestovanie konfesionalnej príslušnosti, čo sa prejavuje uprednostňovaním cirkevných obradov - krst, prvé sväté prijímanie, sobáš, pohreb. Príslušníci evanjelického augsburského vyznania sa naviac stretávajú z rôznych záujmových pohnútok: stretnutia miestnej inteligencie, stretnutia autorov duchovnej tvorby, stretnutia evanjelickej mládeže a pod. Oblúbené sú aj základné a stredné školy fungujúce pod gesciou cirkvi. Viaceré spájajú život školského roka s cirkevným rokom, spolupracujú s cirkevnými inštitúciami, pričom využívajú k svojej činnosti aj cirkevné priestory. Novinkou sú no-

vovystavané (honosné) cirkevné objekty, priamo zamerané na výchovu a starostlivosť o mládež - saleziánske strediská, evanjelické domy. Aj na najväčšom bansko-bystrickom sídlisku Sásova (s počtom obyvateľov okolo 15 000, čo je asi jedna sedmina obyvateľov mesta) sa nachádza nový Saleziánsky dom, kde sa stretáva mládež od 15 rokov pri spoločenských hrách, diskotékach. Aj počas víkendov sa stretávajú na spoločných výletoch.

Výročné zvykoslovie bolo v mestskom prostredí viac ako v dedinskom inštitucionalizované. Predovšetkým to bola existencia cirkvi, ktorá organizovala sviatky, usporiadateľmi však bývali i rôzne politické strany, profesijné a záujmové organizácie.

V spoločenskom živote súčasnej Banskej Bystrice od roku 1989 (podobne ako v iných mestách) evidujeme snahu o oživovanie lokálnej histórie a utváranie historického povedomia - pamäti. Iniciátormi takto orientovaných aktivít je mestský úrad, z ktorého popudu vznikajú nielen lokálne publikácie monografického charakteru, ale organizujú sa oslavy pri príležitosti výročia založenia mesta, vyhľadávajú sa pozitívne skúsenosti z minulosti na manifestovanie bohatej histórie (výhliadkové veže), oživujú sa výtvarnými a ozvučenými prejavmi architektonické pozoruhodnosti mesta. Nielen historická pamäť tvorí podhubie identifikácie obyvateľa s jeho mestom, ale aj niektoré verejné priestranstvá mesta - najmä historické jadro s príslušnou pešou zónou. V Banskej Bystrici má túto funkciu **námestie**.³ Živé námestie, plné ľudí do neskorých nočných hodín svedčí o postupnej premene nielen spôsobu života, ale aj trávenia voľného času. Konzumný spôsob života obmedzený v rodinách na sledovanie televíznych programov nahradilo aktívne trávenie voľného času formou stretávania sa záujmových skupín či už ide o stretávanie sa stolových skupín za účelom diskutovania, konzumovania obľúbených nápojov, ale aj počúvania živej či reprodukovanej hudby. Vo viacerých podnikoch, kde sa stretávajú mladí ľudia „nezávislého zovňajšku a zmysľania“ sa toleruje aj spontánna zábava so spevom a hudobným doprovodom (gitar a bubny bongó).

Toleruje sa aj stretávanie sa mladých ľudí (príslušníkov rôznych skupín) v parkovom priestore medzi trhoviskom a farským kostolom, kde sa v hlúčkoch debatuje, fajčí a hrajú sa hry s loptičkami, nožičkami. Prehreškom nie je ani využívanie trávnatej plochy na sedenie (na rozdiel od obdobia pred rokom 1989, kedy boli takéto plochy sterilne ohradené a opatrené výstražnými tabuľkami Chodiť po trávě zakázané!). Verejné priestranstvá - najmä však námestia a pešia zóna - plnia v súčasnom období spoločensko-komunikatívnu funkciu medzivojnového korza a korzovania. Najmä pre mladých ľudí je

to prostredie, kde sa môžu nadväzovať známosti, priateľstvá, vymieňať si kazety a kompaktné platne, kde je dovolené neformálne správanie: mládež od teplých jarných dní denne posedáva a leňoší v dobe po školskom vyučovaní na múrikoch pomníkov, schodov sôch, parčíkov a fontány. Je nepísanou normou „staviť sa popoludní na námestí“ a dohodnúť večerné stretnutia. Frekventovanosť mládežníckych aktivít (stretnutia, spoločenská zábava) je v súčasnej dobe podstatne väčšia, ako v nedávnej minulosti - aj v medzivojnové a aj v totalite. Bolo nepísaným, ale zato prísne dodržiavaným zvykom, že sa mládež nesmela po dvadsiatej hodine zdržiavať v meste ani na verejných priestranstvách, ani v kultúrnych (kiná, divadlá) ani reštauračných zariadeniach. Výnimkou boli iba spoločne školou - organizované podujatia. Po tejto hodine sa vyžadoval dozor zo strany dospelých. Taktiež vonkajšia úprava mládeže bola pod dohľadom dospelých a najmä učiteľov. Medzi prehršky patrili dlhé vlasy u chlapcov, make-up u dievčat, ako aj rifľové oblečenie, odevy zvyrazňujúce postavu a pod.

Záver

Výskum mládeže v mestskom prostredí je zatiaľ iba v počiatočnej fáze, takže hodnotiť a zovšeobecňovať by bolo predčasné. Z hľadiska historického postavenia mládeže v spoločnosti sú zrejme disproporcie: v medzivojnovom období prevládali tendencie konformne mládeže so spoločnosťou dospelých - predovšetkým jej študentskej časti. Mládež rada preberala prvky odevu mešťanov najmä klobúk (tvrďák, pinč), ale aj vychádzkovú paličku ako symbolov dospelosti a istého životného štýlu. Medzi mládežou sa vo všeobecnosti cenil status študenta (viac u chlapcov ako u dievčat) či už stredoškolačka, alebo aj vysokoškolačka, analogické k tomu, s akou vážnosťou a dôležitosťou hodnotila spoločnosť vzdelanie. V období socializmu sa vďaka prijatej ideológii kladli na mládež úlohy „tvorcov a budovateľov spoločnosti“ a využívajúc tézu o mládeži - nositeľke revolučných zmien, aj sprotredkovateľa k urýchleniu likvidácii „starých zrežitých tradícií“. V súčasnosti je síce vzdelávanie „v kurze“, ale má odlišné inšpirácie osobné a aj spoločenské. Nedostatok kvalifikovaných miest robí zo vzdelávania a z veľkej skupiny mládeže status „odloženej ekonomickej aktivity“ (Veľký sociologický slovník, 1996:635) a zmenené životné podmienky nútia mládež predlžovať proces osamostatňovania sa od rodiny. Malé sociálne istoty a nejasné spoločenské perspektívy zas nútia mládež hľadať alternatívne vzory a dlhodobotoztrvávajúť v subkultúrach (skini, punk a pod.). Určitým opozitom voči tejto nezávislej mládeže môžu byť skupiny kresťanskej mládeže. Význam-

nými malými skupinami mládeže sú najmä zoskupenia katolíckej, či evanjelickej mládeže pri kostoloch a farách. Spája ich totožné vyznávanie hodnôt, založených na kresťanskej viere a etike, záľuba v duchovných piesňach (často pôsobia v cirkevných mládežníckych zboroch), miesto bydliska (administratívno-správna príslušnosť mestských štvrtí k farnosti). Sú však aj také, ktoré zakladajú svoju príslušnosť a súnáležitosť na sektárskych východiskách.⁴

Čím je nekonformnejšia sociálna skupina, tým ťažšie odkrýva nečlenom a záujemcom svoj mechanizmus fungova-

nia. Čo je badateľné navonok, čo síce tušíme, ale nemáme o tom doklady, čo vedia iba príslušníci malých sociálnych skupín, môže byť predmetom ďalších etnologických výskumov. Inými perspektívami pre etnologické výskumy mládeže môže byť hodnotová orientácia v súvislosti so životnými cieľami, materiálne a duchovné podmienky života, koexistencia so strednou a staršou generáciou - medzigeneračná transmisia kultúrnych hodnôt, preberanie cudzích kultúrnych vzorov, podliehanie globalizačným trendom, lokálna a regionálna identifikácia a podobne.

Poznámky:

1. ISKŠ získal v roku 2001-2003 grantový projekt zameraný na výskum sociálnych skupín, z ktorých mládež tvorí jednu z významných vekových skupín, lebo ju pokladáme za sprostredkovateľa transmisie kultúrnych hodnôt. Ako prebieha tento mechanizmus v súčasnosti v lokalitách Zvolen-Banská Bystrica a v rámci nich v obciach, ležiacich na cestnej trati medzi nimi Badín, Vlkanová, Hronsek, Sliač-kúpeľné mesto - je cieľom etnologického a sociologického výskumu.
2. Mládež označujeme ako sociálnu skupinu pracovne, lebo je tu zrejme terminologická nepríjemnosť pozri např. Geist, B. 1992.
3. V súčasnom období po rekonštrukcii námestia sa obyvatelia mesta identifikujú s mestom predovšetkým prostredníctvom neho a jeho súčasnej podoby, na ktorú sú mimoriadne hrdí (rekonštruované jadro mesta sa priravnáva svojou kvalitou a živým ruchom košíckému).
4. Bližšie pozri štúdiu: Bitušíková, A.: *Kontinuita a zmena v urbánnom kontexte*. In: Banská Bystrica. Premeny mesta a spoločnosti. Štúdie k antropológii mesta a spoločnosti. Ed. J. Darulová. Banská Bystrica: Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií FHV UMB 1999, s. 6-59.

Literatúra:

- Bitušíková, A.: *Status sociálnej skupiny študentov v urbánnej spoločnosti*. In: Acta universitatis Matthiae Belii. Spoločenskovedná sekcia č. 1. Banská Bystrica: FHV UMB, 1997, s. 139-146.
- Darulová, J.: *Vplyv mestského prostredia na formovanie dieťaťa (na príklade výskumov medzivojnového obdobia)*. In: Společenství dětí a kultura. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997, s. 73-80.
- Feglová, V.: *Tradicia ako výraz spoločenskej identifikácie (na príklade študentských tradícií)*. In: Národopisné informácie 1984, č. 2, s. 44-47.
- Feglová, V. - Salner, P.: *Maturita Bratislavských študentov*. In: Čas života. Rodinné a spoločenské svätky v živote človeka. Zost. V. Frolec. Brno: Blok, 1985, s. 209-219.
- Geist, B.: *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing, 1992.
- Kosíková, J.: „Číro“, „Bomber“ a „Martensky“. *Jak se dnes oblékají skupiny mládeže*. In: Společenství dětí a kultura. Strážnice: Ústav lidové kultury 1997, s. 145-151.
- Salner, P. a kol.: *Taká bola Bratislava*. Bratislava: Veda 1992.
- Velký sociologický slovník, 1-2*. (Vedoucí red. rady M. Petrušek.) Praha: Karolinum, 1996.

ŽEBRÁCI JAKO OBJEKT NÁRODOPISNÉHO BĀDÁNĪ

Karel Altman

Slovo „žebřák“ je odvozeno od činnosti, kterou se ona osoba zabývá a žíví, tedy od „žebřání“, což je substantivum vzešlé ze slovesa „žebřati“, jež značí „prosit o almužnu, žívít se almužnami, chodít žebrotou: vzít pytel a jít žebřat; žebřat dům od domu, po domech, na mostě; žebřat o chleba; žebřat na kolemjdoucích; žebřat (na někom) peníze“, anebo též „poniženými, snažnými prosbami se něčeho domáhat, něco žádat, vyprošovat si; prosbami orodovat; žebřat o práci, žebřat o své právo, žebřat o smilování, žebřat o úsměv“. Zmiňované synonymy jsou pak výrazy „žadonit“, „žebřonit“, „škemrat“. ¹ A stejně tak je i žebřák definován prostřednictvím svého konání, jež charakterizuje jeho existenční podstatu, jako „člověk, který žebřá“, dále jako „velmi chudý člověk, chudák, chudšas“ nebo coby „tělesně sešlý, ubohý člověk nebo jiný tvor“. ²

Právě žebřákům jako příslušníkům nejnižších vrstev obyvatelstva věnoval náš národopis pozornost už v 19. století, kdy se tento obor formoval jako vědecká disciplína, jež si vzala za cíl zkoumat kulturu a život lidu. K němu byli vedle středních a dolních sfér společnosti přiřazováni i ti nejchudší, lidé bez prostředků, neschopní zabývat se výrobou ani jinou prací, a tudíž odkázáni na milosrdenství svých bližních. Vzhledem k tomu, že žebřáci začasť nesetřívávali v jednom místě, ale putovali od města k městu, od vesnice k vesnici, spříváli nejednou se sociálně blízkou skupinou obyvatel, jejíž příslušníci byli tradičně nazýváni „tuláci“. ³

Jakkoli bylo žebřání odedávna činností značně primitivní, a proto ne příliš proměnlivou v průběhu věků, přece jen je nezbytné rozlišovat jisté etapy v historii tohoto svěřázného, nepochybně veskrze negativního fenoménu. Konečně pozornost našich průkopníků národopisu a kulturní historie poutali už středověcí žebřáci a jejich praktiky, ⁴ přestože hlavní pozornost byla věnována žebřákům a tulákům 19. a začátku 20. století. Etnology nejvíce zajímal samotný způsob obživy, jež konečkonců dal žebřákům jejich označení, tedy žebřota, žebřání, ať už na veřejných místech ve městech i na vesnicích, nebo obchůzkou od domu k domu. Žebřající se snažili získat soucit spoluobyvatel zejména vystavováním svých poranění, defektů i míst, kde jim byla amputována ruka nebo noha, ale také prováděli různé činnosti, kterými chtěli na sebe upozornit a také zaujmout, pobavit dárce milodarů a tak se jim i odvděčit a současně též naznačit upřimnou snahu o náhradu obvyklé obživy prací. ⁵

Zvlášť pozoruhodným způsobem žebřání bylo získávání prostředků pomocí umělecké produkce, mnohdy spíše pouhý-

mi pokusy o ni. Šlo obvykle o zpěv, začasť za doprovodného hraní na některé hudební nástroje, přičemž poměrně početnou vrstvu žebřáků jak ve městech, tak ve vesnicích pak tvořili i flašinetáři čili kolovřátkáři neboli verglři, kteří se snažili vyžebřat odměnu pomocí přenosného hracího nástroje - flašinetu, kolovřátku, zvaného též vergl. Podstata žebřání též bývala někdy skryta kolelní obchůzkou, například třikřálovou. ⁶

Stejně tak neušlo pozornosti soudobých pozorovatelů života v obci, mezi nimi i badatelů na poli etnologie, že žebřáci jako lidi bez prostředků jejich nelehká životní situace přívádí k nezákonnému získávání prostředků a živobytí, k čemuž měly sklon zejména kriminální živly mezi nimi - zloději, lupiči, podvodníci, prostitutky atd.

Žebřáci stejně tak odedávna tvořili značný podíl na svěřázných sociálních vrstvách lidí, považovaných za takzvané figurky neboli bezvýznamné, víceméně směšné, leč výrazné, nepřehlédnutelné, a tudíž všeobecně známé postavy, často rovněž stojící na okraji společnosti. Zejména v městském a velkoměstském prostředí, v jeho přísllovečné anonymitě, byli a jsou tyto lidé zvláštní viditelnou složkou obyvatel. Měla je snad každá větší česká či moravská obec a stejně jako žebřáci i oni patřili k životu ulic a náměstí frekventovaného středu města. Právě proto je znalo „celé město“ a také četní lidé odjinud, často sem přijíždějící za obchodem a jinou obživou, studiem i dalšími zájmy. Figurkami většinou byli lidé poněkud podivní, leckdy blázniví, vyšinutí, jimž se někdy říkalo „boží lidé“, neškodní blázni, duševně méněcenní prostřáci. ⁷ Začasť se proto stávali terčem primitivních a hrubých vtípů svých spoluobyvatel, těch, kteří se považovali za plnohodnotné, nebo dokonce za vážené občany, často též rozpustilých školáků, na jejich bídě si vyléval kdekdo svou zlost a špatnou náladu, protože figurky byly většinou bezbranné a lehce se je podařilo vyvést z míry. ⁸

Specifickým obdobím se i z hlediska historie žebřáctví u nás jeví léta 1948-1989, kdy byla žebřota striktně zakázána ze strany tehdejšího režimu. Přísný a soustavně kontrolovaný zákaz žebřoty vedl v těchto letech k naprostému vymizení zejména pouličního žebřání. Na druhé straně byl vyvíjen tlak na plnou zaměstnanost, nalézající výraz i v takzvané přezaměstnanosti, ale stejně tak byly plánovitě vytvářeny objektivní podmínky pro odstranění žebřoty.

V oněch desetiletích došlo k výraznému zvýšení životní úrovně, patrnému nejvíce právě u dolních vrstev, a současně stát garantoval základní životní podmínky. Zejména stavěl

značné množství bytů v panelových domech, které prakticky bezplatně rozdával, současně byly administrativně sníženy na minimum nájem ve staré činžovní zástavbě měst a velkoměst, což ovšem na druhé straně vedlo k neudržování tohoto bytového fondu. Stejně tak byly štedře dotovány ceny základních potravin a svůj značný význam nejen pro nejnižší vrstvy, ale i pro lépe situované obyvatele měly četně zřizované lidové jídelny, automaty a bufety, stejně jako levné hostince a hospody a další obdobná zařízení.

Viceméně skrytým formám žebroty se proto věnovali pouze lidé skutečně na samém okraji společnosti - deklasované živly, beznadějní alkoholici, fluktuanti, a takzvané osoby práce se štítící. Právě tehdy se pro žebřání nejvíce vžilo označení „somrování“ či „somřeni“ od sloves „somrovat“ či „somřit“ (spolu s odvozenými výrazy „sommrák“, „sommračka“, „sommradlo“, „sommračka“ atd.), pokládané ovšem soudobými oficiálními slovníky spisovného českého jazyka za zastaralé a současně za slovo poněkud jiného významu, totiž „pobývat někde jako tulák; potulovat se, toulat se“.⁹

S žebrotou - a s její specifickou formou, somráctvím - bylo v těchto desetiletích možné se setkat zejména v oněch hostinských podnicích nižšího řádu, kde se žebřící domáhali na ostatních návštěvních nevelkých obnosů, jež zpravidla vzápětí utratili na místě samém. Žebřící však nechyběli ani na frekventovaných, strážci veřejného pořádku jen těžko uhlídatelných místech, jako jsou železniční a autobusová nádraží, někteří žebřili ve vlacích a jinde.

O žebrotě nebylo tehdy žádoucí psát, konečně patřičné studie i články by beztoho všeobíhající cenzura zabránila publikovat, neboť negativní společenské jevy, k nimž žebrota nepochybně patří, byly systematicky a cílevědomě zamlčovány. O somrácích však zpívali čeští a moravští folkoví zpěváci (například Karel Kryl, Jaroslav Nohavica, Vladimír Merta, Josef Nos), ale i rockoví interpreti, téměř zlidověla brněnská verze písně Lady in black, slavného megahitu britské skupiny Uriah Heep, na Moravě, ale i v Čechách všeobecně známá pod novým názvem Somráci.

K poměrně rychlým změnám i v tomto ohledu došlo po listopadu 1989, kdy můžeme sledovat zejména ve velkých městech prudký nárůst počtu žebřáků. Projevuje se zde zřetelná polarizace společnosti a prohlubující se sociální rozdíly mezi lidmi, z nichž ti nejchudší, neschopní přizpůsobit se novým, nenadálým životním podmínkám, se stávají žebřáky, někdy současně též bezdomovci, které lze považovat za obdobu dřívějších tuláků. Současně došlo k odstranění dotací státu do sféry zásobování a k citelnému zdražení základních potravin. Až nevidaně rychle zmizela zejména z center měst

a velkoměst oblíbená velká a laciná hostinská zařízení, jiná se proměnila v podniky jiného typu a ovšem i cenové úrovně.

Tyto převratné skutečnosti přivedly ty nejzoufalejší k žebřání, a jak se zdá, přilíhli se tu neprojevuje přervaná kontinuita, žebřáci se rychle „aklimatizovali“, což není nijak překvapivé, neboť - jak je jistě nesporné - jde a vždy šlo o činnost značně prostou. Přesto je patrné, že v přítomnosti jsou dnešní žebřáci poněkud stranou zřetele národopisného bádání. Snad zde působí povědomí z předlistopadové éry, že jde o jev značně zavrhňhodný, kterému jsme odvykli a jenž považujeme za jakousi trapnou daň z demokracie.

Přesto i dnes vznikají studie a články o některých současných projevech žebroty, zejména je zkoumán obvyklý způsob žebřání prostřednictvím „umělecké produkce“, nejčastěji hrou na některý z hudebních nástrojů (kytaru, housle, akordeon), doprovázenou zpěvem. Ani nyní nechybějí v ulicích našich měst zpěváci, produkující se a capella,¹⁰ a také další umělci a eskamotéři, jakým je například polykač mečů, předvádějící své nechtuté kousky v Praze v ulici Na můstku.

K neznámějším patří hlavně figurky, žebřící už delší dobu, třeba několik let, začasté na stále stejném místě, jež zaujímají dennodenně a mění je pouze sezónně.¹¹

Přestože čeští a moravští národopisci zkoumali jednotlivé atributy žebřáctví, a to samozřejmě především v místech, kde sami žili nebo kde konali další výzkumy, a všímali si rozmanitých aspektů tohoto závažného sociálního jevu, lze konstatovat, že problematika života žebřáků nebyla dosud řešena komplexně či alespoň relativně vyčerpávajícím způsobem. Domnívám se, že je v silách dnešních etnologů tento dluh vůči poznání dávne i současné společnosti splatit širěji koncipovaným studiem, zaměřeným nejen na přítomnost tohoto fenoménu, ale také na jeho minulost a proměny v průběhu času. Při těchto bádáních bude nezbytné opřít se nejen o základní národopisné metody, jakými jsou pozorování, rozhovor atd., ale též o analýzu a zhodnocení pramenů písemné povahy. Cenné údaje skýtají memoáry četných pamětníků, bystrých a moralizováním nezatížených pozorovatelů, dobře obeznámených s poměry v prostředí městském i vesnickém. Existence žebřáků a dalších, jim nepřilíhí vzdálených sociálních vrstev, neušla ani soudobým českým a moravským spisovatelům, vedle klasiků, jako byli Jan Neruda, Jakub Arbes, Ignát Herrmann, Géza Včelička a četní další, ani tvůrcům dnes spíše zapomínaným, například Karlu Ladislavu Kuklovi, Pavlu Korbřovi, Vašku Káňovi a jiným. Své znepokojení se stavem věcí v této sféře vyjádřili v četných osvětových tiscích i mnozí mravokárci a moralisté, jejichž snažení leckdy vyústilo ve zřizování ústavů pro chudé a dalších obdobných institucí.

Zhruba od poloviny 19. století líčili i četní žurnalisté na stránkách svých listů nejen každodenní praktiky žebření, ale také zde otiskli mnoho údajů o přestupcích i závažných kriminálních případech, jichž se žebráci a tuláci dopouštěli.

Ovšem jako zcela nezbytné se jeví studium a analýza archívních materiálů, zejména soudních spisů, v nichž nalézáme zápisy dávných soudních případů, jejichž aktéry byli - mimo jiné - právě lidé živící se žebrotou. Nelze vyloučit, že v tomto případě půjde nejednou o vysloveně záchranný výzkum, neboť tyto nesmírně cenné fondy (zejména pak z etnologického a kulturně historického hlediska) jsou leckdy právě dnes drastickým způsobem skartovány.

Vedle primárního výzkumu každodenního života dávných i současných žebřáků, jejich praktik i sociálního posta-

vení ve společnosti bude nezbytné zkoumat i bezprostředně související problematiku vztahu většinové společnosti k těmto lidem, stojícím na jejím okraji. Jednotlivci i celé vrstvy obyvatel odedávna zaujímali rozličné postoje ke svým žebřáckým spoluobytelům - od milosrdenství, charity a tolerance až po opovržení a zavržení. Je to patrné z různých pramenů, jejichž studium přináší cenné a leckdy i poněkud překvapivé poznatky.¹²

Proti žebřákům a tulákům i jiným individuům se správy měst bránily i cílenými zásahy svých policistů. Policie dělala takzvané štáry v prostředí, kde se žebráci a tuláci zpravidla skrývali, kde se snažili nalézt útlek či alespoň přístřeší. Oněmi místy bývaly různé brlohy v okolí měst a v jejich okrajových čtvrtích, rozmanité podřadné lokály, čajovny, vyhlášená hráčská doupata a podobné podniky, vznikající v souvislosti s obrovským nárůstem proletariátu od samého počátku rozvoje industrializace.¹³

Takové razie policie prováděla i v následujících dobách, přičemž podnětem jí byly zejména různé nekalé praktiky těchto příslušníků chudiny, k nimž se uchylovaly zejména kriminální živly z jejich řad. Před žebřáky a tuláky se různá místa bránila i tím, že jim úřady zapovídaly vstup do města a překročení takového zákazu nemilosrdně trestaly uvězněním. Jména zadržovaných byla oznamována v denním tisku, aby na jejich přečiny byli čtenáři náležitě upozorněni.¹⁴

Tuláci a žebráci se tak velmi často dostávali do konfliktů se strážci bezpečnosti, s policií a četnictvem. Zpravidla se jim sice snažili vyhnout, ale ne vždy se jim to podařilo. Zvláště při zatýkání těchto individuů docházelo k mnohým bouřlivým výstupům, které patřily ke koloritu všedního života měst a jejich dělnických předměstí. Tuláci a žebráci se mnohdy bránili silou, neboť své vyhoštění z města nebo i zatčení chápali jako křivdu, k níž sami nijak nezavdali podnět.¹⁵

Zvláštní pozornost zaslouží i četné úskoky, jichž se žebřáci, prosící dům od domu o nějaký dar či peníz, dopouštěli, aby vzbudili co možná největší soucit. Vznikla tak početná skupina falešných žebřáků - zdravých, leč nepracujících příživníků a opilců, ale i skutečných zlodějů a násilníků, kteří uměli vymámit peníze i milodary z důvěřivých lidí. S takovými podvodníky se ostatně setkáváme dodnes.¹⁶

Jak je patrné, žebřáctví bylo ve své době velmi rozšířeným sociálně negativním jevem i palčivým sociálním problémem, jenž v současné době opětovně vyvstává. Mimo jiné i proto se žebřáctví jako fenomén každodenního života našich měst i vesnic jeví jako nosné téma, jehož řešení může přispět nejen k poznání hlubších příčin tohoto jevu, ale snad i k jeho citlivějšímu řešení.

Žebřák v karikatuře A. Garaise. Světozor 1873.

Poznámky

1. *Slovník spisovného jazyka českého IV.*, V - Ž. Praha 1971, s. 906.
  2. Srov. *Slovník spisovného jazyka českého VIII.*, Z - Ž. Praha 1989, s. 464.
  3. „Tulák“ je také podobně definován jako „člověk nemající stálé bydliště, často ani stálé zaměstnání; pobuda, vandrák; člověk měnící často svůj pobyt, putující z místa na místo (často ze záliby)“. *Slovník spisovného jazyka českého III.*, R - U. Praha 1966, s. 906.
  4. Srov. například Winter, Z. *Kulturní obraz českých měst. Díl druhý.* Praha 1892, s. 106-134. V druhé polovině 20. století se této problematice věnovala kupříkladu Čaňová, E.: *Evidence žebřáků v Praze v roce 1623.* Český lid 42, 1955, s. 229-232.
  5. Srov. např. Húsek, J.: *Život v obci a v rodině.* In: Moravské Slovensko. Svazek II. Praha 1922, s. 455-456.
  6. Srov. Hruška, J. F.: „*Tři králové*“ na Chodsku. Český lid 6, 1897, s. 244 - 245.
  7. Srov. Řezníček, V.: „*Lidě boží*“ na Náchodsku. Český lid 20, 1911, s. 161 - 168. Dotřel, J.: „*Lidě boží*“ na Náchodsku. Český lid 20, 1911, s. 274 - 277. Seidenglanz, J.: *Chozeni po stíždě.* (Z právních poměrů našeho lidu). Český lid 11, 1902, s. 278-279.
  8. Zejména v Praze byla v 19. a na začátku 20. století řada známých figur, například Prorok povětrnosti, písničkář František Hais, Elektrický muž, precilíkář Ježíšek, Karlíček Bum a mnozí další, stejně tak v Bratislavě vstoupil v obecné povědomí například Schöner Náci. Figurky nechyběly v té době, ale ani později také v Brně, k nejznámějším patřili především Pikót, Donau Pepi, Petrolín, Franta Flinta, Fra Diavolo, Bezruký Frantik a četní další. Srov. Cibula, V. *Pražské figurky.* Praha 1989; Salner, P. a kol.: *Taká bola Bratislava.* Bratislava 1991; Staněk, L.: *Vyprávění o figurkách, lidech a lidičkách z města Brna.* Brno 1994.
  9. *Slovník spisovného jazyka českého V.*, R - S. Praha 1989, s. 439.
  10. Ve středu Brna, na tradičních korzech na České ulici a na náměstí Svobody, takto už několik let žebrař urostlý mladý muž, interpretující výhradně repertoár Karla Gotta. Na svém umění si evidentně zakládá a je mu především příležitostí k exhibici, nikoli pouze k získání prostředků, neboť ne vždy mívá před sebou miskou na milodary.
  11. Například Rostislav Pospíšil, zpívající žebřák s kytarou, vyesdávající od časného jitra do pozdního večera na rozkládací stoličce v centru Brna, účinkuje v letním období na Masarykově třídě před kostelem svatě Magdaleny, v zimě pak uprostřed „nově Myšíny“, podchodu pod hlavním železničním nádražím.
  12. Například ani vztah obětavých českých vlastenců z řad inteligence a měšťanů k žebřákům nebyl vždy zcela blahosklonný. O jistých výhradách vůči nim svědčí i dopis ze dne 1. srpna roku 1907 od členů Českého čtenářského spolku v Brně, zasláný představenstvu tohoto elitního vlasteneckého sdružení. Šlo jim o prostředí Besedního domu, kde mělo jejich sdružení a několik desítek dalších předních českých spolků v Brně své sídlo. V listu stálo doslova: „Správci domu má také býti záleženo na tom, aby v domě panovala co možno čisto-
- ta. Za tím účelem odporučujeme prohlídku záchodu, chodby a vchodu do Besedního domu z Eliščině ulice. Zde jest schod úplně vyšlapán, zdí jsou umazány od žebřáků, kteří zde v poledne sedí, stojí, opírají se o zeď čekajíce na odpadky z kuchyně. Nemáme nic proti této humanitě hostinského, jestli vskutku to dostanou od hostinského zadarmo, ale hostinský musí to jinak zaříditi, ne tak, aby chudáci v celých zástupech zde čekali, zamezovali přístup hostům, zde si dokonce posedali a stěny mazali.“ Archiv města Brna, R 33, inv. č. 20. Kritiky a návrhy 1888-1939.
13. Tak si roku 1870 líbovali brněnští příznivci veřejného pořádku, jak vydatný výsledek obchůzky obecní stráže a četníků se vydařil v noci z pátku 1. dubna na sobotu 2. dubna. Muži zákona si vyšli do okolí tehdejšího Brna, dnes už dávno součástí města, zvláště do Husovic, Židenic, Králova Pole a Komárova. V těchto končinách odhalili velké množství osob, „jež se toulají, nemajíce ani obydlí ani práce, ba jimž nebylo lze ani se vykázati legitimačními listky neb dělníckými knížkami; byli to z většího dílu známí již zloději, tuláci a podobná lůza“. Počet těchto zjištěných činil téměř stovku lidí. Srov. Moravská orlice 8, 1870, č. 77.
  14. Například v polovině března roku 1868 otiskli v brněnské Moravské orlici stať s názvem *Zatknutí darebové*: „Obecní stráž tyto dni zatkla a ourádu dostavila libezný trojlístek, a sice zdejšího Karla K., 30letého nádenníka, bez přístřeší, pro krádež a žebřání trestaného; sotva že byl posledně propuštěn z vazby, byl téhož dne u žebřání stihnut; dále Josefa Sk. z Proseče, 25 let starého, majetku a jistotě nebezpečného a na jeden rok z Brna vypovězeného; zadržán byl 12. t. m. na Olomoucké ulici, an se potloukal bez jakéhokoliv účelu; konečně Kristiana O. z Komárova, 17letého, jemuž nápodobně přístup do Brna z ohledu na veřejnou mravnost zakázán jest; především ráno dopraven před linii a večer téhož dne již opět ve Ferdinandské ulici napaden. Veškeri byli trestnímu řízení podrobeni.“ Moravská orlice 6, 1868, č. 63.
  15. Například jednoho dne v srpnu roku 1900 byl kdesi na předměstí zatčen četnictvem Josef Kartas, sedmadvacetiletý žebřavý tulák, jenž obtěžoval výletníky, směřující do malebných zákoutí Moravského krasu, Adamova, Blanska a na Macochu, a který působil nebezpečně. Protože se četníkům takzvaně zprotivil, musel být spután a takto odevzdán soudu. Srov. Brněnské noviny 1900, č. 193.
  16. Na jaře roku 1901 varovali před jedním žebřákem v českém vlasteneckém tisku, kde psali, že některé předáky české společnosti v Brně obchází již nějaký čas asi čtyřicetiletý zhyřalec, který se vydává za písaře u zemského soudu, a jenž prý právě potřebuje peníze na pohřeb svého dítěte. Při těchto obchůzkách býval často dosti povážlivě zpity, a tak není divu, že jen málokdo uvěřil jeho žádosti, kterou doslova recitoval: „Nedáte-li na hrobeček, tož dejte aspoň na věneček!“ Žádný potomek mu ovšem nezemřel. Srov. Moravská orlice 39, 1901, č. 109.

AUTOSTEREOTYPY A POLITICKÉ ELITY (NA PRÍKLADE SLOVENSKA)

Eva Krekovičová

Je smutné a zároveň príznačné, že ešte asi dlho nebude možné napísať spoločné dejiny natoľko mentálne i historicky blízkyh krajín, akými sú krajiny strednej Európy. Týka sa to napr. videnia vlastnej histórie Poľska, ale i Čiech, a hlavne Slovenska a Maďarska. Istý slovenský historik nedávno otvorene konštatoval, že ešte dlho sa nebudú môcť spolu o svojich dejinách otvorene a v relatívnej zhode pri ich hodnotení rozprávať slovenskí a maďarskí historici. „Národné okuliare“ pri pohľade na vlastnú minulosť i minulosť svojich susedov, a to aj v prípade, alebo práve preto, že spolu zdieľali život v jednom štátnom útvere (napr. v Uhorsku), sú tak pri hodnotení histórie, ako aj pri existencii a „pestovaní“, alebo naopak „zabúdaní“ stereotypov stále živou súčasťou našej reality. Najmä tie stereotypy, ktoré sú zakódované vo vedomí najširších vrstiev obyvateľstva daného územia (štátu), prípadne jednotlivých etnických, konfesionálnych či sociálnych skupín spoločnosti, zákonite ovplyvňujú správanie sa politikov.

Vzťah politiky a stereotypov

Samotný vzťah politika - stereotyp nie je jednoznačný. Práve naopak. Stereotyp predstavuje v politike dvojsečnú zbraň. Nejde tu totiž len o cieleňé využívanie stereotypov zo strany politických elit. Je paradoxné, že

zároveň tí politici, ktorí hlbšie nepoznajú, alebo pri svojom pôsobení v politike podceňujú či ignorujú existujúce stereotypy, sú napokon odsúdení na neúspech. Presvedčajú nás o tom aj naše vlastné najnovšie dejiny. Potvrdzujú historickú skúsenosť, že „revolúcia požíera svoje deti“. Hovorím o tom v súvisí s pádom komunistického režimu v bývalom Československu v roku 1989. Kolkí z vtedajších protagonistov tzv. „nežnej revolúcie“ pôsobia úspešne na dnešnej politickej scéne Slovenskej alebo Českej republiky? Prinajmenšom prevládajúca väčšina z nich dnes už nepatrí k politickej elite. Na druhej strane práve v rukách politikov sa koncentruje nesmierna moc stereotypy využívať pri dosahovaní svojich (alebo skupinových, národných, či štátnych) cieľov a pri upevňovaní mocenských pozícií. S pomocou stereotypov možno manipulovať verejnú mienku v súlade so svojimi záujmami. Niektoré stereotypy, obrazy, symboly atď. pritom politici zdôrazňujú, či priam využívajú, iné naopak potláčajú, alebo vytvárajú a proklamujú nové stereotypy či obrazy o „sebe“ a „tých druhých“, prípadne si už existujúce stereotypy, symboly či kódy prispôsobujú a nanovo interpretujú. Stereotypy, podobne ako symboly či iné elementy pamäti sa tak môžu stať pre politika buď účinným nástrojom získavania a upevňovania moci, alebo naopak, predstavujú „pas-cu“, do ktorej môže politik či politická strana spadnúť (a to, bohužiaľ, aj bez ohľadu na veľkosť a užitočnosť ideí, ktoré vyznávajú).

Manipulácia s pamäťou za pomoci stereotypov je, domnievam sa, oveľa ľahšia v situácii istého „vyprázdnenia historickej pamäti“, oslabeného vnímania auto-obrazu a autostereotypu. V takýchto situáciách možno prázdne miesta v pamäti veľmi ľahko zaplniť najmä pocitmi „historickej krivdy“, „ohrozenia“ a podobnými, na emócie najširších vrstiev pôsobiacimi obrazmi. Od nich je už len krôčik k vedomému manipulovaniu elit s masami a k etablovaniu rôznych historicky zavádzajúcich mýtov, ktoré môžu častým opakovaním a upevňovaním nadobudnúť charakter stereotypu. Najmä v histórii susediacich etník/národov zároveň veľmi často existujú veľmi citlivé „neuralgické body“, ktoré môže politik či už zámerne, alebo nezámerné „vyplaviť na povrch“ z hĺbky kolektívnej pamäti a ktorých emocionálny náboj predstavuje často veľkú silu, ktorú je možné v závislosti

Denník SME, po roku 1993.

od zámerov politika či politikov využiť, zneužiť, ale aj citlivo zasunúť do zabudnutých vrstiev pamäti.

Stereotypy a symboly

Politológovia v súvislosti s manipuláciou máš politikmi hovoria radšej o „symboloch“ ako o „stereotypoch“, pričom rozlišujú symboly „kondenzačné“ (t. j. afektívne, zamerané na emócie) a symboly „referenčné“ (teda objektívne, určené rozumu) (Detmar, 1977: 559-561). Kondenzačné symboly majú charakter dlhodobý a vyznačujú sa väčšou zotrvačnosťou. Sú charakteristické pre komunikáciu elity s masou. Naproti tomu referenčné symboly sa používajú v rámci vzájomných rokovanií politikov (strán).

Samotné symboly úzko súvisia so stereotypmi. V prípade symbolov ide však o vyššiu úroveň etablovania a konvencionalizácie, aj keď symboly môžu vychádzať zo stereotypov, alebo sa môžu stereotypmi stať. Zaujímavé je však sledovanie stereotypov a symbolov (napr. štátnych symbolov) a ich vzájomného vzťahu práve v situáciách závažných historických zlomov. Vtedy dochádza k istým pohybom, pri ktorých sa odkrývajú mnohé z vrstiev pamäti, považovaných za dávno zabudnuté, alebo také, ktorých existencia nebola všeobecne známa či uvedomovaná. Na príklade Slovenska po roku 1993 si môžeme konkrétne demonštrovať niektoré z mechanizmov etablovania a fungovania oficiálne proklamovaných symbolov a kódov identity. Zároveň tu možno pozorovať procesy „vynárania sa“ či „zneužívania“ stereotypov v konkrétnej politickej praxi a každodennom i sviatočnom živote občanov.

Stručná rekapitulácia: Slovenská republika pritom vznikla rozdelením Československa bez referenda, bez historickej skúsenosti s takouto situáciou a jej obyvatelia sa vyznačujú dodnes oslabeným povedomím etnickej/národnej identity. Územie Slovenska bolo zároveň historickým územím častých zmien etnickej identity (Chorváthová, 1993). Slováci žili počas celej svojej histórie v postavení etnickej/národnej menšiny. Seba a svoju históriu i súčasnosť videli a vidia prakticky dodnes prostredníctvom „menšinovej optiky“. Takéto (i keď podvedomé) vnímanie „vlastnej“ skupiny sa ukazuje ako významný činiteľ, historicky dlhodobo determinujúci mentálne obrazy. Dlhodobé menšinové vnímanie „svojich“ môže pôsobiť vo funkcii silného integračného stimulu a faktoru upevňovania autoobrazu. Týka sa to najmä etnickej/národnej menšiny. Príkladom neplatnos-

ti tohto mechanizmu je práve oslabená národná identifikácia Slovákov. Keďže Slováci prináležia k tzv. „malým národom“, z hľadiska dnešného hodnotenia vlastnej histórie sa nestotožnili ani s jedným zo štátov, ktorých súčasťou tvorili (t. j. ani s Uhorskom, ani s obomi Československými republikami: 1918-1938; 1945-1989).

Symboly, stereotypy a autoobraz Slováka

Autoobraz Slováka teda predstavoval v situácii vzniku nového štátneho útvaru, Slovenskej republiky, pre politikov závažný problém a do istej miery „vyprázdnená“ historická pamäť, istá historická neukotvenosť tohto spoločenstva poskytovala najmä tzv. „národné orientovaným“ politikom pomerne veľký priestor pre manipuláciu s pamäťou. Boli sme tak svedkami „boja o pamäť“ (charakteristického prakticky pre všetky reformujúce sa krajiny). V slovenskom prostredí sa stretávame zároveň s veľmi silne zakoreněným stereotypom, stelesňujúcim zakonzervovanie istých feudálnych prežitkov (zakódovaných v stredovekom vzťahu „vyšších vrstiev“ a sedliactva, ktorý nachádzame bežne aj v súčasnom folklórnom repertoári, najmä v piesňach. Je to stereotyp „zlého pána“ (vrátane politika). Všeobecne rozšírená predstava zaraďuje politikov do skupiny „tých druhých“, pričom výhrady voči nim majú charakter morálno-etický. Presvedčenie, že k politikom „nemôže patriť slušný človek“, alebo je to človek, ktorý išiel do politiky s cieľom „získania osobného prospechu“, patrí k na Slovensku dodnes živým a silným pred-

Denník SME, 13. 1. 1999.

súdkom. Na jeho zotrvačnosti sa iste podpísalo i obdobie komunizmu.

Vzťah najširších vrstiev Slovenska k elitám všeobecne výstižne vyjadruje tento citát zo slovenskej dennej tlače: „Obyčajní ľudia podozrievajú neobyčajných z elitárstva. Elita sa bráni tým, že svoju elitnosť popiera, alebo sa tvári, akoby do elity patrili všetci...“ (Sme, 90. roky). Predstava o tom, že politik by mal „byť“ jedným z nás“, je rozšírená aj v iných krajinách (tvorila napr. základnú taktiku volebného boja v posledných voľbách prezidenta USA). Nejde teda len o slovenské špecifikum. Za špecifikum však možno považovať práve pociťovanie veľkej priepasti medzi politickou scénou a najširšími vrstvami obyvateľstva. Je dôležitou súčasťou autoobrazu Slováka. Patrí k „handicapom“, ale je zároveň i príležitosťou pre manipuláciu s voľičmi na slovenskej politickej scéne. Premieta sa vo:

1. vedomom využívaní existujúcich stereotypov a ich zotrvačnosti z obdobia komunizmu pre získanie dôvery voľičov politikmi-populistami. Je to najmä hlásenie sa k mýtu o „plebejskom charaktere Slovákov“. K tomu slúži napríklad verejnoprávnu televíziu a rozhlasom hojne vysielaný folklór, aktívny spev politikov, tanec typického ľudového „odzemku“, strúhanie šindľov na folklórnom festivale, splavovanie plŕí, pálenie „vatier zvrchovanosti“, oživovanie politických prejavov ľudovými anekdotami, atď. Takéto prostriedky pre získanie popularity využívajú predovšetkým národne a ľavicovo orientovaní politici (bývalí komunisti);
2. okázalým hlásením sa ku svojmu kresťanstvu účasťou na televízne medializovaných pobožnostiach pri príležitosti cirkevných či iných sviatkov (čo je opäť paradoxne typické hlavne pre bývalých funkcionárov komunistickej strany, vyznávajúcich pred revolúciou ateizmus);
3. v prezentovaní a zdôrazňovaní „obrazu nepriateľa“ a v stavaní sa do pozície „spasiteľa“, alebo „záchrancu“ používajú taktiku vzbudzovania intolerancie;
4. v konštruovaní „obrazu národného hrdinu“ (napr. Mečiara - „otca národa“ či „zakladateľa slovenskej štátnosti“), ktorý ochráni občanov pred hroziacimi nešťastiami, nezamestnanosťou, chudobou, „ranami osudu“ apod.

Ako vidno z tohto stručného náčrtu, početné stereotypy, platné v období pred rokom 1989 i 1993 nemiznú, nestrácajú svoju ďalšiu pôsobnosť a politici najmä politici - populistí túto skutočnosť podporujú, využívajú, alebo konštruujú v súlade so

svojimi zámermi ďalšie „staronové“ stereotypy (akým je napr. historicky nepodložené tvrdenie o „tisícročnom útlaku Slovákov Maďarmi“, alebo mýtus o „tisícročnom úsilí slovenského národa o svoju štátnosť“ či potreba ochrany štátneho jazyka a územnej integrity). Pozorujeme tiež zotrvačnosť určitých komunistickej ideí, mýtov a návykov.

So vznikom Slovenskej republiky v roku 1993 je logicky späté zákonom potvrdené etablovanie oficiálnych (v prípade Slovenska v podstate „národných“ a zároveň štátnych) symbolov: vlajky, štátneho znaku, štátnych sviatkov, pamätných dní a hymny. Existencia sviatkového kalendára na oficiálnej úrovni však potvrdzuje základnú politickú a štátoprávnú zmenu (pád komunizmu a vznik nového štátneho útvaru). Zmeny v skladbe a hierarchii sviatočných a pamätných dní svojím charakterom zdôraznili národnoidentifikačnú, kresťanskú, proeurópsku a antikomunistickú líniu oficiálnej štátnej politiky. V duchu tradícií si však už ďalšie štátne symboly ponechávajú svoju pôvodnú podobu. Vlajka, slovenský znak a čiastočne i hymna vznikli v revolučnom roku 1848 a mali v dobe svojho vzniku celkom iné ideologické konotácie, aké majú v súčasnosti. Je to najmä idea všeslovenskej vzájomnosti, chápaná v 19. storočí ako symbol príklonu k najsilnejšiemu zo slovenských „bratov“, k Rusku. Táto je vnímaná v dnešnej politike Slovenska ako silne polarizujúci element. Užšie vzťahy k Rusku sa na Slovensku hodnotia ako ohrozujúce jeho integračné proeurópske idey a ciele. A samotná idea všeslovenskej vzájomnosti je dnes v slovenskom prostredí - podobne ako v Českej republike - ponímaná najmä po roku 1968 ako anachronizmus.

Na záver svojich úvah o tom, na čo potrebujú slovenskí politici stereotypy, by som chcela zdôrazniť, že:

1. politici sa bez znalosti a používania stereotypov nezaobídu: potrebujú ich tak pre svoje „prežitie“ v politike, ako aj pri presadzovaní cieľov a ideí. Stereotypy a ich funkcia v politike je neodmysliteľná od ideí, o ktorých politika je, alebo by aspoň mala byť, ako aj od moci, bez ktorej zase nie je možné idey presadzovať a realizovať;

2. slovenské politické realie vo vzťahu stereotyp - politici v mnohom nie sú charakteristické len pre Slovensko, ale majú všeobecnejšiu platnosť. Zároveň však niektoré konkrétne historické skúsenosti a stereotypy dodávajú týmto všeobecným mechanizmom istý špecifický slovenský kolorit.

Literatúra:

Detmar, L., 1977: *Political Culture and Political Symbolism*. In: *World Politics* 29, s. 512-558.

Chorváthová, L., 1993: *Niekoľko poznámok k dynamike zmien sociálnej a nacionálnej identity na Slovensku v 19. storočí*. *Národopisné informácie*, č. 1, s. 93-98.

SQUAT- FUNGUJÍCÍ ALTERNATIVA?

Jana Pešicová

Úvod

Prostor ve městě je taky pustina, především lidských vztahů. Je to důsledek moci, která dělá všechno pro to, aby se udržela. To znemožňuje normální lidský vztahy. My nejsme nemocní ani mimo, to společnost je nemocná. Tohle soužití lidí v komunitě, která obhospodařuje dům, je vlastně sociální experiment. (squater, 23 let)

Existuje řada způsobů, jak mít kde bydlet. Řešením je i obsazení, resp. obydlení nevyužívaných objektů, domů a podobných prostorů - squatting (s českým ekvivalentem squatování). Lidem, kteří se bez povolení na cizím území usazují, se pak říká squateři. Anglické označení „squatters“ se původně používalo pro farmáře, kteří Jejímu Veličenstvu nelegálně zabírali prostory v australské buši. (V Nizozemí a ve Skandinávii tomu odpovídá název krakeři a bezetzteři). Myšlenka okupovat pozemek bez svolení majitele existovala snad od doby, kdy se soukromé vlastnictví objevilo. Chování těchto lidí i oni samotní mě inspirovali natolik, že jsem si je zvolila jako téma antropologického výzkumu.

Squatting je často chápán jako cesta vedoucí ze zoufalé životní situace. Je vyjádřením nesouhlasu, specifickou formou „boje“ o vlastní existenci. Lidem (alespoň většině), co se rozhodnou takto bojovat, nejde o to změnit svět. Jejich požadavky jsou mnohem prostší. Chtějí jen svůj život prožít tady a teď - způsobem, jaký si sami zvolili.

Když jsem se touto problematikou začala zabývat podrobněji, postupně jsem zjišťovala, že důvody, proč se lidé k tomuto činu odhodlají, bývají často velmi podobné. Pro zjednodušení jsem je vymezila do dvou základních forem, které se zároveň vzájemně propojují a ovlivňují. Pracovně jsem je nazvala „squatování z nouze“ a „squatování jako životní postoj“. Obě vytvářejí komunity, které mohou výrazně ovlivnit tvář města. Ve své práci jsem se zaměřila na druhou z výše jmenovaných forem, protože s tou jsem se setkala v „terénu“. Terénní výzkum jsem postavila na dvou příkladech protiprávně obydlených pražských domů (squatů); byly jimi trojská vila Milada a břevnovský statek Ladronka. Skutečná jména mých respondentů jsou v textu změněna.

SQUATOVÁNÍ Z NOUZE

Tato forma squattingu by se s trochou nadsázky dala označit jako „praktická“. Je motivována hlavně ekonomicky a je spojena s lidmi stěhovárci se převážně do velkoměst. Jejich postavení jako nově přichozící není snadné, většinou

jsou chudí a snaží se svůj život zlepšit. Jejich boj je veden zoufalou potřebou bydlet. Komunity jsou vytvářeny do jisté míry samovolně, z důvodu vzájemné podpory především v materiální nouzi. Disintegrace těchto komunit nastává, když v nich začnou vznikat silnější, zdravější části.¹ Požadavek autonomie je podněcován ekonomicky a může být v jistém ohledu nahrazen úsilím o integraci - většinou podle toho, co je v dané situaci výhodnější.

SQUATOVÁNÍ JAKO ŽIVOTNÍ POSTOJ

Vyznačuje se jistou „dobrovolností“. Motivy souvisejí spíše s hledáním vlastní identity, vycházejí z potřeby sdružování, styku s podobně smýšlejícími. Domy jsou obsazovány za účelem setkávání, poznávání vlastních hranic a možností. Lidé mají své představy, jak chtějí žít a usilovat o prostor, kde je mohou uskutečnit. Proto je doprovodným jevem zakládání kulturních a sociálních center, kde mohou najít podporu těchto myšlenek i ostatní. Někdy jsou dokonce prioritou (*ještě jsme ani pořádně nebydli a už jsme otvírali infokavárnu - Antonín*). Komunity vznikají z důvodu názorové blízkosti a jejich cíle jsou většinou předem definovány. Snahy o získání autonomie přicházejí téměř automaticky.

Historie hnutí

Squatting není jen to, že sedíš na zadku a nic neděláš. V domech je fantastické potenciál s určitým množstvím svobody v prostředí, které může skutečně růst. (squater, 21 let)

K organizování squaterů do samostatného hnutí došlo v šedesátých letech 20. století v USA a západní Evropě. Jako každé hnutí má i to squaterské svou symboliku - blesk ve tvaru písmene „N“ v kruhu. Hlavní myšlenkou nezůstávalo pouze obstarat si dostupné bydlení. Bylo důležité udělat ze svého života část širšího politického boje. Obsazené domy často reprezentovaly způsob, jak demonstrovat postoj k místnímu rozvoji tam, kde budovy stály v cestě plánované výstavbě silnic, kanceláří, hotelů či jiným lukrativním návrhům. K takovým snahám docházelo pravidelně např. v Holandsku a Německu a měly zde obzvlášť bouřlivý vývoj.² Jak schopné dokáže být hnutí při prosazování svých požadavků a cílů, záleží na míře podpory i odhodlání stoupenců. Proto jsou pro ty, kteří se hodlají zapojit, vydávány příručky s návodem, jak při obsazování postupovat, a zřizována poradní centra, která pomáhají při soudních procesech. Nedá se jednoznačně prohlásit, že squatting byl čistě záležitostí levicově či anarchisticky orien-

tovaných lidí, ačkoliv na jeho rozšíření mají zřejmě zásadní podíl.³ Podle myšlenek hnutí je dostatek míst, kde žít; jen je třeba je obsadit.

Autonomní kulturní a sociální centra, která v obsazovaných domech vznikají, nabízejí lidem možnost aktivně se do společenského života zapojit, nebýt jen pasivními konzumenty. Jsou místem, kde lze podněcovat a rozvíjet vlastní způsob komunikace, zodpovědnost, seznamovat se a setkávat s různými lidmi, podílet se na kreativních činnostech. Dávají prostor takovým aktivitám, které by se těžko prosazovaly v jiných oficiálních kulturně zaměřených institucích.

Squaterská scéna je vzájemně provázaná, s kontakty po celém světě. Podobnost autonomních center je zřejmá na první pohled. Většinou jsou to několikapatrové budovy, nebo i celé komplexy budov, zvenku i zevnitř různobarevně pomalované. Velkým sálům či místnostem, která zpravidla bývají osou axis těchto objektů, dominuje produkce hudby. Aparatura k tomu určená je leckdy na místní poměry až překvapivě kvalitní. Snad je to pozůstatek z dob největšího rozmachu, který je v Evropě datován od sedmdesátých let zhruba do druhé poloviny osmdesátých let 20. století. Vlna prošla zejména Německem, Holandskem a Anglií a je spojována s punkovým hnutím. V té době byly obsazovány velké domy, kde potě mohly kapely vystupovat.⁴ Mezi místa s největším počtem squatů patřil Londýn, Amsterdam nebo Berlín, ale dá se říct, že svůj squat mělo každé větší a významné evropské město. Autonomní centra si zakládají na tom, že dokáží být i za provizorních podmínek víceméně soběstačná. Snad nejvytrvalejší a nejnámější je v tomto ohledu model dánské Christianie, mnohými pokládán za inspiraci, za sen, který se stal skutečností.....

MĚSTO VE MĚSTĚ

Žádné tvrdé drogy, žádné násilí, žádné zbraně, žádný obchod s budovami a pozemky (nápis nad branou do Christianie).

V Dánsku již téměř třicet let pokračuje projekt, označovaný jako „sociální experiment“ nebo „Svobodné město“.⁵ Christianie, součást městské čtvrti Christianshavn, leží téměř ve středu Kodaně v místech bývalé vojenské základny postavené v 17. století. Plán vytvořit zde komunitu s vlastní samosprávou se objevil v roce 1971 poté, co armáda areál vyklidila. Na podzim objekt obsadilo přes 200 lidí, a do konce roku se jejich počet zdvojnásobil. V současnosti jich zde žije kolem tisíce.

Sedmdesátá léta předznamenala to, čemu musela Christianie čelit další desetiletí. Roku 1973 byla oficiálně uznána

jako sociální experiment nového kolektivního bydlení se samosprávou,⁶ a přestože byla vládou původně povolena na tři roky, stále trvá. V té době začalo „město“ žít kulturně společenským životem, pořádalo happenings na svou podporu a zároveň řešilo i vlastní organizaci. Kromě ohrožení ze strany státních orgánů se na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let objevila další hrozba - drogy. Christianie byla nucena přijmout několik radikálních opatření a zahájila osvětovou protidrogovou kampaň. Tuto těžkou zkoušku přežila, i když obchod s hašišem, který je na jejím území v určitých místech povolen, jí popularitu (i z té negativní stránky) zajišťuje stále.

V osmdesátých letech se rozrůstala síť vlastních služeb, dílen a obchodů, a to i přesto, že komunita byla nucena svůj status obhajovat. Dialogy mezi ní a státními orgány pokračovaly i v letech devadesátých (formálním vlastníkem nadále zůstává Ministerstvo obrany). Boj trvá. Uvidíme, jestli z něj v novém tisíciletí odejde Christianie neporažena.

I když historie projektu je možná zajímavá, skutečný důvod, proč se zde o něm zmiňuji, je jeho vnitřní samospráva. Způsob organizace vznikl na základě reálných potřeb, bez plánu, šel vlastní cestou pokusů a omylů. Pro řešení nejrůznějších záležitostí bylo ustanoveno Veřejné shromáždění, Ekonomické shromáždění, Obchodní rada, Shromáždění pracovních kolektivů, Domovní shromáždění, Oblastní shromáždění a v rámci posledních dvou jmenovaných i cosi jako fórum pro „staré dobré sousedské vztahy“. Ekonomika funguje na kolektivním principu. Je ustanoven hlavní společný fond plus jeden vlastní v každé z dvanácti oblastí, do kterých je území rozděleno. V samotné Christianii není uplatňován systém daní, registrace ani kontroly. Rozvoj autonomní společnosti je založen na myšlence poskytnout tak mnoho svobody a moci pro jednotlivce, jak je to jen možné, s vědomím odpovědnosti ke komunitě jako celku. Slovy Colina Warda: *Just what you and I and the politicians are hoping for.* (Ward, 1996).

OTÁZKA LEGALITY

Zda bude squatování bráno jako trestný čin, záleží na legislativě jednotlivých států. Například ve Velké Británii je nezákonné, nicméně není ilegální. Tuto pozici nezměnilo ani uzákonění tzv. Criminal Justice Act v roce 1994.⁷ Případné spory mezi vlastníkem a samovolnými nájemníky řeší občanský soud. V praxi to znamená, že mohou být vystěhováni jen na návrh majitele objektu. Snad nejtolerantnější přístup politiků a úřadů v Evropě je v Holandsku. Zákony umožňují legálně obsadit bytové prostory, které jsou více než půl roku prokazatelně neobývány, pokud se squater během stěhování do

bytu a následujících 48 hodin nedostane do konfliktu s policií nebo nájemníky a má v bytě vlastní stůl, židli a postel vysokou alespoň dvacet pět centimetrů. Vyklizení budovy bez svolení soudu není možné, a i poté mají squateři od rozsudku měsíční lhůtu na vystěhování.⁸

V České republice je tento jev posuzován jako trestný čin podle §249a trestního zákona (neoprávněný zásah do práva k domu, bytu nebo k nebytovému prostoru). Potrestán může být odnětím svobody až na dva roky nebo peněžitým trestem. Squateři si jsou svého protiprávního jednání vědomi, není jim to hostejné a pokoušejí se o legalizaci svého usazení. Do jaké míry jsou z jejich strany plány a projekty na využití objektů jen oportunistem, se - pokud dostanou šanci - záhy ukáže.

Praha

Člověk se vrací do Prahy a není mu nejlíp. Člověk tu celý život o něco bojuje. Praha je zároveň domov a největší bojiště. (Jáchym Topol)

Squaterské hnutí se v rámci svého vzniku a šíření Evropou těžko mohlo do tehdejšího Československa dostat. Sedmdesátá léta byla u nás dobou, kdy i nošení dlouhých vlasů mohlo být stíháno pokutou a ostříháním podle zákona o znečišťování veřejného prostranství.⁹ Změna vládnoucího režimu po listopadu 1989 a otevření hranic podstatně přispěly k umožnění názorové konfrontace. Spolu s nejrušnějšími myšlenkovými a názorovými proudy, které se začaly svobodně šířit, přišla i idea obsazovat chátrající objekty ve městech, které by řešily situaci na trhu s bydlením, umožňovaly komunitní způsob života a zároveň se stávaly místy s kulturním, uměleckým či společensko-politickým rozsahem. Většina squaterských aktivit byla a je vyvíjena v rámci anarcho-autonomního a alternativního hnutí. Pokusy o zakládání squatů vznikaly od devadesátých let v několika městech (např. Brno, České Budějovice, Karlovy Vary, Teplice nebo Trutnov), nejaktivnější však zůstává hlavní město. Mým záměrem není podat vyčerpávající informace o jednotlivých případech,¹⁰ proto zmíním jen ty nejvýraznější a více se pak zaměřím na ty, jež měly nebo mají snahu vyvíjet kulturně-sociální činnost a zároveň působit jako autonomní centra.

V roce 1991 „vyplul“ na svou cestu squat Zlatá loď s posádkou tvořenou zejména studenty, umělci i několika rodinami s dětmi. Nechali si zaregistrovat nadaci, která chtěla na dům, který byl původně vystěhován kvůli plánované rekonstrukci, získat řádnou nájemní smlouvu. Tento akt ani jimi vypracovaný projekt na využití domu se ze strany města nesetkal s podporou. Prostory budovy v Náprstkově ulici v centru Prahy byly obývány do roku 1994, kdy byly za asistence policie

vyklizeny. Dům prošel konkurzním řízením, byl rekonstruován, v přízemí je komerčně využíván a v patrech byly vystavěny nájemní byty.

Od března 1992 začíná „slavná“ historie činžovního domu v ulici pplk. Sochora. Několik bytů bylo již řadu let prázdných, dům nebyl udržován. Původní nájemníci byli z důvodu rekonstrukce domu postupně vystěhováváni. Skupina 15 - 20 lidí, kterou slovy jednoho z nich *spojovala idea squattingu*¹¹ a dům v té době obsadila, předložila Obvodnímu úřadu a zastupitelstvu v Praze 7 coby vlastníkově návrh na sociálně-kulturní projekt jako alternativní řešení jeho záměrů. V roce 1995 byla původní studie Sdružením pro využití domu pplk. Sochora 28 v Praze 7¹² rozpracována na využití budovy jako integrovaného domu. Cílem bylo vytvořit funkční celek, kde by se jednotlivé aktivity vzájemně podporovaly a doplňovaly. Studie mimo jiné počítala i s tím, že hlavním zdrojem financování celého projektu by se postupně měla stát vlastní výdělečná činnost.

„Sochorka“, jak se domu přezdívalo, spojovala převážně lidi z anarchistického hnutí, byla často napadána fašistickými skinheads a několikrát v domě proběhly policejní prohlídky. Snahy uživatelů domu svůj pobyt legalizovat sice narazily na pokusy zástupců městské části Prahy 7 vystěhovat je (1992, 1997), ale nakonec jim po pěti letech byly v rámci jejich dalších aktivit (Centra svobodného vzdělávání) přiděleny - za symbolické roční nájemné 1 Kč/m² - náhradní prostory v ulici Za papírnu (prozatím jediný „legální squat“ v Praze).

Následující příklady jsou nejčastěji používaná synonyma pro pražské squaty. Zvolila jsem je jako podrobnější ukázkou toho, s čím vším se musejí potýkat a jak jejich fungování probíhá v praxi.

„TA PRVNÍ Z DAM“ - LADRONKA

...Ladronka žije dál a možná ještě víc, svobodnou mysl nezastaví totiž nikdy nic. (Wladimír 518 + Indy&Wich: Cesta štrýtu)

Bývalou zemědělskou usedlost Ladronku (mj. kulturně chráněnou památku Prahy 6) obsadilo v září 1993 kolem deseti mladých lidí sdružených kolem časopisu Autonomie a Anarchistické federace. Myšlence obsadit opuštěný statek předcházely krátkodobý pokus v ulici Plzeňská.

...v okruhu lidí ve federaci se o obsazení uvažovalo,... to byl ten pokus na jaře v devadesátém třetím roce, squatovat na Plzeňský, myslím že v březnu. To vydrželo asi tři týdny, takže mezi náma ta potřeba obsadit dům byla... (Čeněk)

Ladronka už od začátku byla obsazována s úmyslem vytvořit zde autonomní centrum. V objektu proběhly nejnuttnější

úpravy, aby se tam dalo bydlet, a na magistrát byl podán návrh projektu na autonomní kulturně-sociální centrum. Za tímto účelem byla zřízena Nadace Ladronka. Po dvou měsících se poprvé otevřely brány pro veřejnost.

...první veřejná akce byla na přelomu října a listopadu, kdy jsme na Ladronce udělali první squaterský festival. (Eda)

Pražský magistrát jako vlastník pověřil od ledna 1994 správou objektu firmu a.s. Trade Centre Praha. Na začátku února přišlo z jejich strany první rozhodnutí o vyklizení.

Na obranu squatu jsme tenkrát rozjeli takovou mini-kampaň, články v novinách a časopisech... (Eda)

Správní firma začala s obyvateli jednat a od vyklizení ustoupila. V létě byla mezi a.s. Trade Centre a Nadací Ladronka podepsána smlouva o užívání objektu na dobu neurčitou. To jí umožnilo pracovat na projektu autonomního centra, jehož součástí byla i architektonická studie. Byl dokončen v prosinci téhož roku a magistrátu odevzdán začátkem ledna 1995. Pár dní na to došlo na Ladronce k velké policejní razii, při níž byla polovina z přítomných šestnácti lidí zadržena.¹³ Následně firma Trade Centre smlouvu vypověděla.

Dalí nám ultimátum, že se musíme od prvního března vystěhovat. To byl popud k tomu, abysme za zachování autonomního centra udělali velkou kampaň. (Eda)

Byla úspěšná, podpořily ji různé nevládní organizace a občanská sdružení, proběhla tisková konference, demonstrace v Praze i v zahraničí. Magistrát byl pod velkým mediálním tlakem. První březnový den si zástupci správní firmy přijeli Ladronku převzít, což se také stalo - symbolicky, v podobě papírové makety.

...byl to docela srandovní happening. Čekali jsme na to, až nás začnou vyklízet, první týden jsme tam byli zabarikádovaný všichni, ale policie nepřijížděla a nepřijížděla, takže odhodlání postupně polevovalo. Od té doby policie na Ladronce v podstatě několik let nebyla... (Eda)

I po tomto incidentu obyvatelé Ladronky pokračují v aktivitách v rámci svého projektu i pokusů svůj pobyt zde zlegalizovat. Místní obyvatelé ze sousedství zorganizovali vlastní podpisovou akci, kde plán na výstavbu hotelu odmítli a vyjádřili podporu autonomnímu centru. Během roku probíhaly další solidární akce, protesty a demonstrace. Terminal Club od svého záměru nakonec ustoupil. Na Ladronce se nadále pořádaly koncerty, festivaly a přednášky a diskuse pro veřejnost.¹⁴ Převážně v létě byla často navštěvována lidmi z celého světa. V té době tam fungoval i nejlépe zásobený infoshop v Čechách. Skončil někdy kolem roku 1997. Bývalí squateři, kteří

z Ladronky odešli, se o situaci kolem ní po roce 1995 vyjadřují jako o „usnutí na vavřínech“.

...Ladronka byla rozjetý centrum... rozumíš, jako když není žádná tlak, tak usneš na vavřínech, řekneš si jasně, je vybojováno, děláme si akce prostě tak, jak uznáme za vhodný a žijeme si tak, jak uznáme za vhodné. (Čenek)

Zastupitelstvo hl. m. Prahy schválilo v roce 1996 záměr usedlost na Břevnově prodat. Na její odkoupení byla vypsaná veřejná obchodní soutěž. Tyto okolnosti vedly Nadaci Ladronka k vypracování nové podoby Autonomního centra, navazující na projekt z roku 1994. Magistrát začal s jejími zástupci jednat o poskytnutí náhradního objektu. Squateři procházeli těžkým obdobím a nemohli se dohodnout, jak se k celé situaci postavit.

Výběrové řízení vyhrála na jaře následujícího roku společnost Santé. Přišla s návrhem přestavit Ladronku na další „luxus“ - tentokrát v podobě zdravotnického zařízení. Přestavba by výrazně negativně zasáhla do podoby této kulturní památky, a proto byl tento záměr kritizován odborníky z Pražského ústavu památkové péče, odmítavé reakce zazněly i z řad poslanců zastupitelstva. Příprava kupní a nájemní smlouvy zabrala právníkům dva roky. Autonomní kulturně-sociální centrum bylo na Ladronce i nadále v provozu. Mezi společenskými a kulturními akcemi převažovaly koncerty, také se vystavovalo, přednášelo a dokonce začalo fungovat i kino. V roce 1999 byla zmíněná smlouva mezi městem a firmou Santé podepsána. Squateři proti prodeji břevnovského statku protestovali. O pár měsíců dříve podal magistrát na nadaci, nyní již občanské sdružení Ladronka, žalobu o vyklizení, ale jelikož soudní jednání proběhlo až v květnu roku 2000 a rozhodnutí bylo odročeno na neurčito, smlouva o užívání objektu, kterou zástupci squaterů s městem uzavřeli, byla stále platná. I přesto, že soudní exekutor je jediný, kdo má ze zákona právo dát k vystěhování souhlas, začátkem listopadu 2000 pražští radní definitivně zasáhli. Objekt za účasti městské policie a stěhovací firmy vyklidili. Večer předtím ještě na Ladronce promítalo místní kino, druhý den byl statek obehnán policejní páskou. Alternativní centrum tak zásahem „shora“ skončilo.

„TA DRUHÁ Z DAM“ - MILADA

Tento dům byl deset let nevyužíván a pomalu chátral, v katastru nemovitostí je veden pouze jako pozemek respektive staveniště. Dne 1. 5. 1998 jsme ho obsadili s cílem řešit svoji bytovou situaci a vytvořit zde kulturně-sociální centrum,

tedy svobodný prostor pro alternativní kulturu, komunitní život a vlastní seberealizaci... (z letáku Autonomního centra Milada, 1998)

Vila Milada byla v podstatě vybrána jako náhrada (*nou-zovým řešením lidí, kteří neměli kam jít* - Antonín) za squat v Zenklově ulici v Praze 8, který začal fungovat v srpnu 1997 a zhruba po půl roce byl donucen skončit. Začátkem září začaly problémy s majitelem a policií. Lidé (většinou aktivní v Československé anarchistické federaci), kteří prázdný dům č. 97 obydleli, výzvu k opuštění domu odmítli a snažili se ubránit osvědčenou technikou - zabarikádovali se a poté, co do domu vnikla přivolaná policie, utekli na střechu. Policie několik z nich zadržela. Dům zůstal několik dní prázdný, pak jej squateři znovu obsadili a s majitelem se dohodli, že mohou přes zimu v domě bydlet. Do ledna 1998, kdy majitel opět vyzval obyvatele k opuštění, se v něm uskutečnilo několik výstav, přednášek, koncertů a během podzimu byla provozována i čajovna. Po zájmovém incidentu bylo s některými z nich zahájeno trestní stíhání, a tak se k určenému datu rozhodli vystěhovat.

Milada navazuje na historii domu v Zenklově ulici... lidi ze Zenklovky chvíli bydleli na Ladronce, přes jednu zimu, a pak na jaře obsazovali Miladu. (Čeněk)

Ve vile v Troji se na delší dobu usadilo více jak deset lidí a začali jednat se správcem pozemku - Ústavem pro informace ve vzdělávání. O užívání byla s ředitelem ÚIV uzavřena ústní dohoda s podmínkou, že zde nebude páchána trestná činnost. Mezitím na domě probíhaly nejnnutnější opravy. V polovině června se o objekt - v souvislosti s Global Street Party, která v květnu toho roku proběhla v Praze a na jejímž organizování se podíleli někteří squateři z Milady - začala zajímat policie z protixtremistického oddělení a provedla zde dvě razie (druhou na konci srpna, den před plánovanou pražskou Local Street Party).

...mně připadá, že šlo o vyřizování účtů za ty bojůvky po Street party. (Petr)

Vyjednávání s úřady a majitelem za squatery převzalo občanské sdružení Kořeny a ještě před druhým policejním zásahem společně vytvořili koncept kulturně-sociálního centra. Přes léto začaly probíhat první kulturní akce. V září obyvatelé Milady obdrželi dvě výzvy k opuštění objektu, ale rozhodli se ve vile zůstat. Datum úplného vystěhování bylo stanoveno na 7. října. Ten den obsadili střechu a zahájili blokádu. Akce probíhala za pozornosti médií. Po třech dnech obléhání správce od vyklízení upustil a bezpečnostní agenturu k tomuto účelu najatou odvolal.

Rozestavili jsme hlídky... bylo to takový partyzánský období... ochranka se tu párkrát ukázala, ale pak už byl klid. (Antonín)

„Obrana pevnosti“ byla tedy relativně úspěšná, čtyři squatery však stála trestní oznámení podle §249a, které na ně majitel podal. 11. října začalo autonomní centrum na Miladě znovu fungovat a existuje dodnes. Byl zprovozněn hudební sál a ve vedlejší místnosti bar. Konají se zde koncerty a přednášky. Počet lidí, kteří se o chod centra starají i zde bydlí, nepřesahuje deset. I nadále pokračují jednání s úřady.

Retro(spektiva)

...zdalipak v noci spí pod jejich mdlými krovky ohniví letouni, jimž patří budoucnost? (Vítězslav Nezval)¹⁵

Být mladý, mít ideály a nemít možnost žít „podle svého“ - to je stručná charakteristika člověka, co se ve městě rozhodne squatovat. Všichni z těch, s kterými jsem se setkala, splňovali alespoň jednu z nich. Tato kapitola je ohlédnutím zpět, které má přiblížit svět squaterů a domů, ve kterých žijí. Pro budovu, kam se nastěhují, používají výrazy *squat*, *barák* nebo *dům*, často ji nazývají jejím oficiálním jménem (Ladronka, Milada), nebo podle místa (ulice), kde se nachází (Papírna, Zenklovka, Sochorka). *Obsadit*, *nakopnout*, *zasquatovat* či *nabourat se* jsou pak výrazy pro způsob, jak to provést. Objekt pro obsazení vhodný, zvláště pokud má sloužit jako autonomní nebo kulturně-sociální centrum, je předem vytipován (*no víš, kdybysme chtěli bydlet, tak obsadíme jiným způsobem jiný místo a nebudeme tam dělat kulturní centrum*) nebo jinak strategicky vybrán (*tenhle byl na tom nejlip, myslím ohledně majetkových poměrů*) a zjišťuje se jeho majitel nebo případný správce. Na řadu pak přichází uklízení a nejnnutnější opravy. Ze začátku je to těžké, prostředky na rekonstrukci domu nejsou. Situace se zlepšuje, když se zprovozní centrum a část výdělků z akcí nebo baru pokrývá finanční náklady.

Interiér je rozdělen na „soukromou“ část - pokoje lidí, kteří v domě bydlí, a na „veřejnou“ část, kde se pořádají nejrůznější akce. Pokoje squaterů jsou v patrech budovy. Mezi standardní vybavení patří postel, deky, spací pytle, něco na sezení (případně na psaní), občas skříň, knihy, vydatné zásoby svíček, plakáty a transparenty na stěnách. Topí se nejčastěji dřevem v kamnech. Je to nejlevnější.

Části pro veřejnost dominují místa s provizorním pódium a občerstvením. Osvětlena jsou podle toho, jak je na tom dům s elektřinou, nebo co stačí pokrýt agregát. Nejvíce lidí chodí na koncerty. Zřejmě k tomu přispívá i relativně dobrá informovanost.

Lidé, co ve squatech bydlí, sami říkají, že *člověk, co takhle žije, musí být v něčem silná osobnost*. Bez toho by v takovém prostředí těžko vydržel (*lidí, kteří jsou nevýrazní nebo snadno ovlivnitelní, tak tam nemůžou být*). Ženy jsou v pražských squatech v menšině. Převažující mužská část pro to má pochopení (*pro holky je to dost těžký, hlavně s tou hygienou*). Mezi obyvatele obsazeného domu automaticky počítají i zvířata, o která se starají (*živejch kusů je nás tady nastálo kolem šesti... no, počkej, vlastně ještě víc, kočky se teď nedávno narodily kořata...; stálejší počet lidí byl kolem desíti až patnácti a k tomu dva psi*).

Život ve squatu je velmi náročný - *...člověk se musí starat o obživu, o teplo a ještě zajišťovat provoz, koncerty, publicitu, starat se, aby ho nevystěhovali... třeba oproti paneláku se musíš o všechny ty věci postarat - naštipat dřevo, sehnat to dřevo, zamést sál, připravit koncert, zorganizovat, udělat letáčky, vybíhávat ještě úřady... vedle toho se ještě žít (Čeněk)*. Zákaz tvrdých drog, práce pro dům, rozdělování služeb, společné rozhodování o věcech týkajících se domu - to jsou základní pravidla pro squater, kteří žijí pohromadě. *Každý týden měl někdo z domu službu. Uklidit dům, vynést odpad, zkrátka to, co bylo třeba udělat. (Eda) Různý lidi dělají různé věci. Ne každéj běhal po úřadech, ne každéj se zase věnoval koncertům. Někdo měl blíž k tomu, že dohadoval kapely, někdo to nedělal vůbec a spíš tam byl po ruce, když bylo potřeba cokoliv udělat. (Čeněk)*

Symbol squaterů, který údajně vznikl podle názvu legendárního squatu Blitz („blesk“) v Oslu.

Vztahy s lidmi z okolí se snaží rozvíjet různě. Sami říkají, že to chce čas. Na Ladronce na to šli přes psy. Do parku kolem statku je chodí venčit neuvěřitelné množství lidí. A jelikož i sami „Ladronkáři“ psy měli, často se s „pejskaři“ z okolí o nich bavili. Čtyřnozí přátelé se tak stali vděčným tématem vzájemných konverzací a v podstatě díky nim si squateři získávali sympatie i uznání okolí. Lidé z přilehlých vilek neměli s obyvateli Ladrunky problémy a ani se jejich přítomností necítili ohroženi. Pokud jim něco vadilo - a na tom se shodli téměř všichni dotázaní - pak to bylo chování cizinců (často je nazývali *zahraniční hosti*), kteří přijížděli ve velkém počtu převážně v letních měsících a kteří - slovy jednoho z nich - *dělali kolem šilenej nepořádek, ráno se povalovali v parku ve spacácích a potřebu vykonávali snad všude, kde se dalo*, a pak také hluk z koncertů a párty, které trvaly do ranních hodin.

V případě Milady je situace jednodušší. Jediným obydleným domem v sousedství je budova vysokoškolských kolejí. Studentům několik dobrodruhů z vedlejšího domu nevdají. Sem tam se někdo z nich ve squatu zastaví zeptat se, jak se daří. *Občas přijdou na nějaký akce i studenti tady od vedle. (Petr) Případný hluk studenti komentují mávnutím ruky. Výrazně protestovat se nesnaží. Tvrdí, že to stejně nemá cenu.*

Závěr

Imaginace má ve městě volný prostor, který by nikde jinde nedostala a dostat nemohla. Má přirozenou schopnost

Zháný pražský squat - zemědělská usedlost Ladrunka. Foto J. Pešicová 2001.

spojovat a asociovat a téměř děsivou bezmeznost vytvářet ty nejgeniálnější nebo naopak ty nejmonstróznější výmysly... (T. Roszak)

A. Bayat (1997) považuje squatery za jednu ze skupin tzv. „neoficiálních lidí“, která se projevuje „každodenní formou odporu“ a k dosažení svých požadavků a cílů používá taktiku „tichého narušení běžného stavu“. Jejich praktiky s vlastní „logikou“ a „dynamikou“ označuje jako „form-free activism“.

Jednání squaterů vykazuje určité společné rysy. Podle významu, který své akci přiřkládají, je míra důležitosti každého z nich pochopitelně různá. Zde jsou ty, o kterých se domnívám, že jsou nejzřetelnější:

Uvědomělost (reakčnost) - k zásahu do soukromého i veřejného vlastnictví půdy nebo budovy se odhodlají, i když vědí, že je protiprávní. Argumentují, že jinak svou situaci řešit nemohou.¹⁶ Svě jednání se snaží legalizovat (získání nájemní smlouvy) i legitimizovat (na morálních základech, právo na důstojný život apod.). Pružně jím reagují na stav, který je v daném časovém úseku a prostoru aktuální. (Jak moc je při tom úspěšné, je jiná otázka). Tak jako tak, squatery využívají situace.

Političnost - jednání je politické i apolitické zároveň, navíc má svou vlastní politiku (strategie, jak se ke svým cílům dostat). Politické je v tom smyslu, že obsazením nevyužívaných objektů projevují nedůvěru v příslušné státní instituce, které bytovou problematiku mají na starosti. Nebývá namířeno proti státu jako takovému. Apolitičnost spočívá v neusilování o moc či podíl na moci jako předpokladu realizace svých cílů. K tomu využívají vlastní mechanismy - prostřednictvím „politiky ulice“ (Bayat, 1997), kde neinstitucionalizovaným kolektivním jednáním - takové, které nepodléhá stávajícím nor-

mám (Znebejánek, 1997) - a přímou akci jednotlivce kompenzují nedostatek institucionální síly.

Aktivita - vychází již z podstaty přímé akce. Je dána ofenzivní povahou boje. Squateři nezůstávají pouze u protestů. Sami přicházejí s návrhem, jak svou situaci řešit. Tato snaha být politicky efektivní znamená být zároveň schopen nést odpovědnost. Nalezením místa a usazením se v něm není pro squatery dobojováno. Stejně tak aktivní a ofenzivní jako jednání je i odpor kladený při případném vyklízení. Plán obrany zahrnuje několik taktik, jak postupovat (populární jsou barikády a útek do těžce přístupných míst - nejčastěji střecha). Liší se podle povahy objektu a jeho možností. Ze squatů se tak stávají místa, kde musí být obtížné dostat se dovnitř, ale snadné dostat se ven.

Požadavek autonomie - Je veden touhou žít neformální život, tzn. bez zapojování autorit nebo jiných moderních formálních institucí (srov. Keller, 1996, Bayat, 1997). Je klíčový pro rozvoj ekonomiky, která by na nich nebyla závislá a měla by vlastní pravidla. Má výrazný vliv na fungování a budování sítě sociálních služeb.

Hra, ve které proti sobě stojí squatery a stát se svými veřejnými orgány (reprezentující vládnoucí moc), má své vítěze, své poražené i patové situace. Jejich rozhodování znamená vhodnou volbu strategií. Každý tah, každý krok vedle může znamenat konec - prohru. I když „čas je jenom informace“, jak zpívá Geoff Farina, i v případě squatů hraje důležitou roli. A je jen otázkou, komu se ho v boji podaří získat na svou stranu. Squateři ví, že konec jednou stejně musí přijít. Otázka je jak a kdy. Squatování je pro ně jen krokem, předstupněm k jinému životu. Jeho aktéři velmi dobře uvědomují, že každá změna začíná především u nich samotných.

Poznámky

1. Viz případ Bombaje, kde se z komplikovaných pozic a statutů obyvatel slumů rozdělila komunita na ty, co disponují malým množstvím síly, peněz či vlivu a na ty, kteří nemají ani jedno z toho. (YUVA, 1999)
2. Události, ke kterým v tomto ohledu docházelo začátkem osmdesátých let v Berlíně, popisuje poměrně detailně například publikace F. Jacksona *Squatting in West Berlin*. Hooligan Press, 1987.
3. Např. začátkem devadesátých let byly v Berlíně obsazovány budovy i několika stovkami neonacistů.
4. Hnutí punk je založeno na myšlence Do It Yourself (udělej si sám) a výrazně spojeno s hudbou. (O této éře a o alternativní scéně a undergroundu u nás i ve světě pojednává např. několikahodinový filmový pořad *Alternativní kultura*, který vznikl v rámci projektu Film a sociologie v roce 1998).
5. Tato pojmenování viz publikace *Christianie: 20 let sociálního experimentu a Christiania tourist guide* z roku 1992.
6. Tamtéž.
7. Více např. komentář *Off beat*. Economist, 11/26/94, Vol. 333 Issue 7891, p66; *Repaired negotiations*. New Statesman Society, 3/24/95, Vol. 8 Issue 345, Whose News? p27; *Fringe benefits*. New Statesman Society, 1/26/96, Vol. 9 Issue 387, p29.
8. Informace zveřejněné v časopisu Autonomie, říjen 1993, č. 15.
9. Viz článek Dity Eckhardtové *Bývalé máničky vzpomínají, jak v 70. letech bojovaly za svobodu*. Respekt 2001, č. 14.
10. Chronologické a podrobnější informace viz *Obsad' a žij: Squatterské iniciativy na území bývalého Československa v letech 1990 - 1998*.
11. Tzn. svobodně žít v prázdných domech; viz článek D. a H. Čáповých *Protest, či východisko?* Prostor 30. 9. 1992.
12. Název předkladatele projektu občanského sdružení obyvatel a přátel domu.
13. Důvody, které policii k tomuto kroku vedly jsou uvedeny v publikaci *Usedlost Ladronka minulost a současnost*.
14. Podrobný přehled akcí, které na Ladronce za celou dobu její činnosti proběhly, je přístupný na internetové adrese <http://www.ladronka.cz/akce.htm>
15. Překlad verše básně *Opilý koráb* od J. A. Rimbauda, který v originále zní: " Est-ce en ces nuits sans fonds que tu dors et textiles, Million d'oiseaux dor, future Vigueur? "
16. Viz např. článek *Squatters take over* od Kristin Martin (*Progressive*, Sep92, Vol. 56, Issue 9, p13), kde jeden z lidí, kteří se rozhodli i bez nájemní smlouvy nastěhovat do jedné z prázdných budov v Buenos Aires, doslova říká: "... We considered ourselves to be delinquents for having done something illegal. But really we needed to realize that we were working people and hadn't done anything but survive." Anebo *Prohlášení k obsazení domu č.p.97 v Zenklově ulici*, vydané skupinou mladých lidí, která dům obsadila. V závěru (po odůvodnění kroků, které je k tomu vedly) mimo jiné stojí: "Jsme si vědomi toho, že to, co činíme, je v České republice nelegální. Squatting je trestný podle § 249a t.z. Sankce je peněžitý trest až do výše 50 000 Kč, případně nepodmíněný trest odnětí svobody do dvou let..." (zdroj: soukromý archiv).

Literatura:

- Bayat, A., 1997: *Un-civil society: The politics of the informal people*. Third World Quarterly. March. cit. 2001-10-01, Vol. 18, Issue 1, p53, 20p. In: Academie Search Elite online. (<http://search.global.epnet.com>)
- Christianie. 20 let sociálního experimentu*. 1994. B.m.: Val.
- Jackson, F., 1987: *Squatting in West Berlin*. Hooligan Press.
- Keller, J., 1996: *Sociologie byrokracie a organizace*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Kostecký, T. - Nedomová, A. - Vajdová, Z., 1998: *Trh s bydlením a jeho sociální souvislosti - situace v Praze a Brně*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Musil, J., 1967: *Sociologie soudobého města*. 1. vyd. Praha: Svoboda.
- Musil, J., 1971: *Sociologie bydlení*. 1. vyd. Praha: Svoboda.
- Obsad' a žij: Squatterské iniciativy na území bývalého Československa v letech 1990-1998*. 1999. Zpracoval R. Laube. B.m.: VAL..
- Usedlost Ladronka - Minulost a současnost*. 1996. Ed.: R. Laube. B.m.: Autonomní centrum Ladronka.
- Velký sociologický slovník I., II.*, 1996. 1. vyd. Praha: Karolinum.
- Ward, C., 1996: *Fringe benefits*. New Statesman & Society, 1/26 cit. 2001-10-01, Vol. 9, Issue 387, p29, 2/5p. In: Academie Search Elite Online. (<http://search.global.epnet.com>)
- YUVA (Youth for Unity And Voluntary Action), 1999: *Our home is a slum: an euploration of a community and local government collaboration in a tenants struggle to establish legal residency in Janata squatters colony, Mumbai, India*. Geneva: United Nation Research Institute for Social Development.
- Znebejánek, F., 1997: *Sociální hnutí: Teorie, koncepce, představitelé*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství.

VÍTE, KDO JE ŠALINÁŘ?

Jana Poláková

Nejspíš ano. Toto slovo dříve typické pro brněnské prostředí se v poslední době rozšířilo i do jiných měst, ve kterých se můžeme svést tramvají - „šalinou“. Málokdo však už zná další výrazy z „tramvajáckého slovníku“. Ani já jsem nebyla výjimka, dokud si můj starší bratr nenašel poněkud netypickou studentskou brigádu. Již od dětství mu učarovalo řízení tramvají, a tak si splnil svůj klukovský sen, i když byl vlastně pouze „brigošem“, tedy brigádníkem. U našich společných snídaní či večeří mě zahrnoval množstvím vlastních i zprostředkovaných příběhů z „dopraváckého“ prostředí. Tehdy jsem už studovala na brněnské filozofické fakultě obor národopis a napadlo mě, že tato vyprávění by si zasloužila moji odbornou pozornost. Od nápadu nebylo daleko k činům. Ačkoliv se bratr neznal s mnoha zaměstnanci Dopravního podniku města Brna, přece jen mě s několika svými vrstevníky seznámil. Dohodla jsem si s nimi schůzku, obstarala si diktafon a můj první folkloristický výzkum mohl začít. Výsledkem byla roku 1994 seminární práce s názvem „Vzpomínková vyprávění řidičů tramvají“.

K tématu jsem se vrátila po dvou letech v okamžiku, kdy bylo třeba rozmýšlet o diplomové práci. Možností na rozpracování bylo mnoho, proto jsem se rozhodla navázat na seminární práci a zpracovat folklorní projevy především vzpomínková vyprávění mezi řidiči brněnských tramvají. Vytyčila jsem si několik jednoznačných úkolů: mezi nejdůležitější patřilo získat větší množství vyprávěčů a materiálu, mezi nejobtížnější sehnat potřebné prameny a literaturu. Zjistila jsem totiž, že o profesní skupiny jako objekt etnologického či antropologického výzkumu u nás nebyl v minulosti velký zájem. Za odrazový můstek mi tak sloužila především zahraniční díla z oblasti antropologie velkoměsta či sociální studie o profesních skupinách. Pro seznámení se samotnou historií brněnské hromadné dopravy jsem využila knih, vydaných při příležitosti různých výročí dopravního podniku v Brně.

Moji dosavadní respondenti patřili do věkové kategorie 20-40 let. Pro úplnost jsem považovala za nutné hledat také starší pamětníky. V tomto případě jsem měla veliké štěstí. Vysloužili zaměstnanci Dopravního podniku města Brna se totiž pravidelně scházejí v klubu důchodců. Nemusela jsem tedy pracně pátrat po jednotlivcích - stačilo na jedno jejich setkání zajít a požádat některé členy o rozhovor. Jako většina starších lidí, i oni se rádi rozvykládali o „starých dobrých časech“ a o svém bývalém zaměstnání. Získala jsem množství informací a příběhů, ale zároveň mi přibyl také problém. Z vy-

právění bývalých zaměstnanců vyplynulo, že s tramvajáky byli nerozlučně spjati průvodčí, mnoho těch, kteří řídili tramvaje, pracovalo před tím či potom jako řidiči trolejbusů, autobusů, dispečeri, nebo i v dílnách dopravního podniku. Pochopila jsem, že věnovat se pouze „šalinářům“ by nebylo vůči ostatním spravedlivé. Proto dostala moje diplomová práce v konečné podobě název „Etnologický pohled na profesní skupinu. Dopravní podnik města Brna a jeho zaměstnanci“.

Diplomová práce, kterou jsem obhájila v červnu roku 1996, se skládá ze tří stěžejních částí. V první jsem se věnovala sociologickému a antropologickému výzkumu profesních skupin v zahraničí i u nás za posledních padesát let. Následující kapitola popisuje rozvoj městské hromadné dopravy a společností, které ji zajišťovaly, od prvních koňských spřežení po rok vzniku diplomové práce. Nejrozsáhlejší úsek zahrnuje samotné výsledky výzkumu. Již při prvotním sestavování se jako hlavní problém ukázala otázka na základě jakých kritérií rozčlenit následující text do podkapitol. Jednou z možností bylo držet se zaběhnutých národopisných označení. Je však vůbec možné je využít při výzkumu skupiny a jeví, které již vlastně za národopisné označit nelze? Pokusila jsem se o to, a tak vznikly i části o oděvu zaměstnanců dopravního podniku, folklorních projevech nebo „zvycích“ uvnitř zaměstnanecké skupiny. Jiné podkapitoly, zaměřené např. na pracovní podmínky zaměstnanců, postavení ve společnosti, či komunikaci během pracovní doby i po ní jsou spíše sociálně antropologického rázu.

Z čeho jsem vlastně vycházela a čerpala? Pramenů, ze kterých bychom se dozvěděli o každodenních problémech řidičů a dalších dopraváků je minimum. Využívala jsem proto ve velké míře právě informací získaných od starších zaměstnanců. Náhoda mi do cesty přivedla muže, který začal u dopravního podniku pracovat v roce 1921 a - což bylo skutečně obdivuhodné - ve svých 87 letech měl pro mě obrovskou zásobu vzpomínek a velmi přesných údajů. Mezi psané prameny, které jsem hojně využívala patřily především podnikové časopisy *Náš cíl* a *Perón* s vysokou čtenářskou oblibou a poměrně dlouhou tradicí.¹

Jak jsem postupovala při výzkumu? Jednalo se v podstatě o klasický folkloristický výzkum. Na předem dohodnutých besedách jsem nahrávala na magnetofonové kazety veškerá vyprávění a úplnou atmosféru. Při přepisování jsem dbala na zachování jazyka vyprávěče se všemi jeho odmlkami, zvláštnostmi i slovními hříčkami. Zcela pochopitelně jsem

narazila na slangové výrazy, které jsem vysvětlila ve speciálně vytvořeném slovníčku. Mluva všech respondentů byla ve větší či menší míře zasažena tzv. hantecem. Jde o typicky brněnské „nářečí“ ovlivněné žargonem užívaným za první republiky brněnských podsvětím. Mimo to se v ústním projevu odrazil také věk a pohlaví vypravěče či služební staří.

K jakým zjištěním jsem během hodnocení výzkumů dospěla? Jak jsem již napsala, výsledkům práce jsem věnovala poslední kapitolu nazvanou „Zaměstnanci Dopravního podniku města Brna jako profesní skupina“, kterou jsem rozdělila do deseti podkapitol. Úvodem bylo třeba seznámit čtenáře s celkovou atmosférou dopravního podniku a také vztahy mezi zaměstnavatelem a zaměstnanci či zaměstnanci navzájem.

Pracovní podmínky řidičů tramvají byly v první polovině 20. století v mnohém těžší, než dnes. Až do roku 1942 jezdily tramvaje s otevřenými předními plošinami. *Ten řidič stál venku ..., když se chumelilo, chumelilo se na něho, když přšelo, přšelo na něj,* vzpomíná bývalý řidič na to, co slyšel z vyprávění jiných. Takřka legendami se v dopravním podniku stala vyprávění o řidičích, na nichž v zimním období během služby zmrzl oděv tak, že je museli na konci služby z plošiny snášet. Ani v létě však nebyli řidiči uchráněni před nepříjemnostmi. Jak starší zaměstnanci sami zdůrazňovali, *tenkrát byt sebevěčí... uniforma zapnutá, my sme tenkrát byli zapnuti.* Dnes už sice řidiči nemusejí mít uniformu zapnutou až ke krku, teplota v kabině tramvají však dosahuje až 60°C, a proto se snaží tvůrci uniformy stále víc vyjít vstříc uživatelům a přizpůsobit ji klimatickým podmínkám. Podle vzpomínek lze nabýt dojmu, že v dřívější době panovala větší přísnost. Přes názor bývalé průvodčí, *že dyž se bavil řidič s nějakym,... hned bylo prémija pryč, ... dneskom von vleze aji tam do kabiny a vykládají si za jízdy,* je toto počínání stále jeden z nejhádanějších a nejtrestanějších přestupků.

S vylepšováním dopravních prostředků se také zvyšuje i když relativně, bezpečnost na silnici i ve voze. V období první republiky měli tramvajáci tu výhodu, že *tehdy téměř auta nejezdily, ale... zase jezdili formani a ...ty vozkové ... toho řidiča nepustili,* jak vzpomíná jeden ze starších respondentů. Dnes je sice vybudováno mnoho tratí zcela mimo jiný dopravní ruch, ale vozy městské hromadné dopravy jsou stále řádnými účastníky silničního provozu. Velkou pozornost věnovali při vzpomínkách bývalí řidiči způsobu brzdění na podzim, *kdy to klouže nejvic, ... pada lupeni* nebo v zimě: *Dyž byla kalamita, ... dyž to klouzalo ... tak musíš jet. Naber písek a musíš jet.* Jediný způsob, který se osvědčil při brzdění tramvají, je to-

tiž nasypání písku pod kola. Dříve si ho sypali řidiči před vůz, dnes už je kabina řidiče vybavena speciálním pedálem, ale princip zůstává stejný.

Během takřka stoleté existence městské hromadné dopravy v Brně se změnilo mnoho v pracovní náplni a pracovních podmínkách řidičů tramvají. Něco však po desetiletí zůstalo stejné - velká zodpovědnost za vozidlo a hlavně za ty, kteří jsou v něm. *Dopravák je jedná nohó na hřbitově, druhó nohó v kriminále,* shodují se zástupci všech generací.

Vzpomínky bývalých i současných zaměstnanců Dopravního podniku zahrnují velké množství příhod právě s cestujícími. Ať už jde o zážitky humorné, vážné, nebo dokazující absenci tolerance na obou stranách. Až do zavedení samoobslužného systému se o kontakt s cestujícími starali průvodčí. Po jejich zmizení se do užšího kontaktu s cestujícími dostali řidiči. Ke vzájemné komunikaci dochází častěji při stížnostech nebo porušování cestovního pořádku. Stále více dochází k přímému ohrožování řidiče cestujícími, a to nejen v nočních hodinách. Také vzájemná napadení cestujících musí řešit službu konající řidiči, který je tak nepřímou v ohrožení. Objevuje se stále více vandálů pociťujících potřebu zničit jakékoliv zařízení vozu a stále méně je lidí, kteří jsou ochotni jim v tom zabránit. Pamětníci v podstatě o ohrožení nebo napadení cestujícími nevyprávějí. Je až s podivem, že i přes svou situaci neztrácejí současní řidiči humor a o svých méně příjemných zážitcích se zmiňují jako o koření práce.

Příslušnost k určité sociální skupině, k určitému zaměstnání by měla zdůraznit společná uniforma. Největší pozornosti odborníků se bezesporu těší stejnokroje hornické.² V tomto případě však nejde o oděv pracovní, ale slavnostní. Vznik „dopravácké“ uniformy, existenci a funkci lze přirovnat k vojenskému oděvu. O současnosti tohoto stejnokroje, stejně jako o oděvu některých jiných profesí (např. policistů, zaměstnanců ČD), se mnoho neuvádí.³

Vzhled stejnokroje, jeho materiál a způsob nošení se po léta upravoval. U tramvají s otevřenými plošinami nosili řidiči podle vyprávění v zimním období kožichy, filcové boty, silné rukavice a tváře měli zabalené tak, že byly vidět jen oči. Bývalí pracovníci, kteří sloužili v padesátých letech, tvrdí, že uniformy jsou stále lepší. Jejich měla šedomodrou barvu, byla z nepříjemně kopřivové látky a jak se sami vyjadřovali, nebyla příliš vzhledná. Mladší by jim však namítili, že jejich oblečení je nepohodlné, z neprodyšného materiálu, nebo staromódní. Proto také většina řidičů vyměňovala a vyměňuje stejnokroj za jiný oděv. Na druhé straně je ale stále hodně těch, kteří v ní vidí prostředek k vyjádření příslušnosti ke skupině a starají se o ni se stejnou láskou a péčí jako předchůdci.

Pocit sounáležitosti pracovníků Dopravního podniku umocňuje i fakt, že užívají slova či gesta, kterým rozumějí pouze oni. V dnešní době je řidič celou pracovní dobu sám a pokud promluví s některým ze svých kolegů, pak je to pár minut na konečné. Dříve jezdil v tramvaji spolu s řidičem i průvodčí, někdy i dva - podle počtu vlečných vozů. Přestože se všichni museli věnovat své práci, měli větší možnost vzájemné komunikace. Možná právě proto se v současnosti řidiči zdraví víc, než jen *tak zamávat nebo třeba jenom blknót světlem*, jak to popisuje pamětník. Míjející se řidiči se pozdraví lehkým mávnutím ruky, nebo ukázáním dvěma prsty. Mimo to si různými posunky podávají krátké zprávy o průběhu jízdy, počtu cestujících a podobně. Dodržování „zvyků“ záleží na okamžité náladě řidiče. Někdy každému mává a jindy se na nikoho nepodívá. Ale většina tato gesta pokládá za jediný způsob komunikace. Proto si ti, co se znají lépe, umějí říct mnoho za malou chvíli, kdy se míjejí.

K nejrozšířenějším žánrům současného folkloru ve velkoměstě patří bezesporu vyprávění ze života. Tímto problémem se zabývají čeští i slovenští folkloristé již od konce padesátých let 20. století.⁴ Pro označení tohoto druhu slovesné tvorby se užívají jednak mezinárodní pojmy memorát nebo memorabile, a jednak termíny v národním jazyce. Roku 1956 zavedl J. Jech pojmenování vyprávění ze života,⁵ ale již o několik let později navrhuje O. Sirovátka název vzpomínkové vyprávění.⁶ M. Leščák a O. Sirovátka ve společné práci prosazují označení povídka ze života nebo memorát.⁷ Tento žánr se pak dělí na dvě skupiny, a to vyprávění ze života jako aktuální vyprávění osobní i veřejné a vzpomínková vyprávění, jejichž základem jsou vzpomínky na osobní i veřejné události.⁸ Od pojmu memorát se postupně ustupuje, protože příliš evokuje pouze vzpomínkové vyprávění. Terminologický problém navrhuje G. Kiliánová ve svém článku vyřešit tak, že v rámci žánru označeném jako vyprávění ze života nazveme jednu skupinu aktuální vyprávění a druhou vzpomínkové vyprávění.⁹

Na všechny individuální vzpomínky působí prostředí a lidé, v jejichž okruhu žijeme. Další faktory, které ovlivňují formování našich vzpomínek, jsou subjektivní povahy, např. pohled ze současnosti. Vyprávění zaměstnanců Dopravního podniku jsou také ovlivněna kolektivní pamětí, tedy tím, co v životě skupin zůstává z dřívější doby nebo tím, co tyto skupiny z minulosti vytvářejí. Hlavní není prosté uchování objektivních faktů, ale jejich představa nebo interpretace v paměti, která je pak výběrem toho, co je pro dané společenství nebo skupinu důležité.¹⁰ Podle B. Beneše existují v kolektivní paměti generačně vymezených nositelských skupin dva názory.

Bud' ten, že staré časy byly „zlaté“, že se nevrátí a že současnost je horší, nebo že staré časy zdaleka nebyly tak dobré a že naopak současnost je lepší.¹¹ Zatímco u respondentů mladších jsem se nesetkala ani s jedním z těchto názorů,¹² u bývalých pracovníků se objevily vedle sebe oba dva. Vzájemné vztahy a morálka jednotlivců byly na lepší úrovni než dnes, ale pracovní a sociální podmínky byly podle nich horší. Toto stanovisko prosazovali především muži, kteří měli místo sklon k heroizaci vlastní osoby. Ženy na své povolání vzpomínaly spíše s humorem a nadsázkou, kterou lze označit za vzpomínkový optimismus. Časem se jejich nepříjemné zážitky vytratily a jistá událost se tak zlehčila. Humor je nejčastější také ve vyprávěních mladších pracovníků, protože jim podle jejich vlastních slov ani nic jiného nezbyvá. V jejich repertoáru se objevují zhruba ve stejné míře příhody vlastní i cizí. Můžeme je rozdělit do několika okruhů: zážitky s cestujícími, nehody, průběh pracovní doby, silniční provoz a zprávy z vysílačky. Nejfrekventovanější jsou bezesporu prožitky dopravních nehod. Za specificky „dopravácké“ můžeme považovat zprávy z vysílačky. Jde o situace, které sám vypravěč nezažil, ale které slyšel jako sdělení dispečinku a stal se tak vlastně přímým sledovatelem události. U starších zaměstnanců je nejčastějším tématem technika jízdy, celková morálka v podniku, ale i nehody a zážitky s cestujícími. Setkala jsem se také s vyprávěním, připomínajícím svou formou pověstový repertoár. Jedná se o popis místa, na kterých se udávaly častější nehody. Jedním z nich byl tzv. „Francisberk“, tedy prudce se svažující úsek na Husově ulici. Zatímco starší pamětníci si pamatují aktéry, dobu, průběh i následky události, mladší vědí jen o následcích a nehodu zařadí časově nepřesně. Náznaky pověrečných povídek můžeme objevit především u žen. Jde o zážitky na tajemných, tmavých nebo neobydlených místech, na kterých se setkaly s podivnými lidmi či zločinci. U nejstaršího z respondentů se objevily také vzpomínky osobního charakteru. Vyprávění cizích příhod jsou méně častá, zato se objevují popisy „nadosobní“, ve kterých se autoři zmiňují obecně o práci řidiče nebo průvodčí. V menší míře než vzpomínková vyprávění se vyskytují v repertoáru zaměstnanců Dopravního podniku humorky, tedy humorné laděná kratší vyprávění, která míří od prvního do posledního slova k humornému nebo satirickému efektu.¹³ V případě pracovníků Dopravního podniku se týkají hlavně známých „fiškusů“, jak je nazývá jeden z informátorů. Podobnou formu však mají i mnohá rozsáhlejší vzpomínková vyprávění, a proto se někdy tyto dva žánry od sebe hůře rozlišují. Zatímco humorka je postavená na ději, postupně se rozvíjí, má čas na podrobnější načrtnutí postavy a popis prostředí, anekdoty potlačuje děj, postavy a prostředí

na minimum.¹⁴ Mezi respondenty se žádná anekdota nevykytla. V padesátých letech však existovala v závodním časopise rubrika „Tramvajácký humor“, jejíž obsah naznačuje bohatý repertoár týkající se mnohdy výlučně brněnské městské hromadné dopravy.

Závěr praktické části diplomové práce je drobnou sociologickou sondou, která zachycuje postavení pracovníků brněnské městské hromadné dopravy ve společnosti dříve a nyní. Zatímco jeden z pamětníků tvrdí, že *tramvajáci byli kvalitní lidi... jedni z nelepších*, objevuje se dnes názor, který považuje toto zaměstnání za *téměř poslední instanci*. Jaké jsou důvody těchto rapidně odlišných postojů? Hlavním z nich je pravděpodobně finanční ocenění. Dlouhou dobu byla tato skupina lidí pod penzí, na což upozorňují hlavně starší pracovníci. O takové povolání byl samozřejmě i přes těžké pracovní podmínky velký zájem a mezi uchazeči se dělal přísný výběr. V okamžiku, kdy začala být penze vyplácena všem, klesl o obtížná pracovní místa zájem. Podnik neměl možnost vybírat si mezi zájemci a přijímal v podstatě každého. Na to ostatně poukazují i sami řidiči. Podle situace a svých možností někteří odcházejí a jiní zůstávají. Většinou shodně uvádějí, že

v současné době je jejich náročná práce špatně placena. Starší zaměstnanci naopak tvrdí, že ve své době to bylo jedno z nejlépe placených zaměstnání. Dalším z důvodů změny názoru na toto povolání je patrně větší anonymita ve společnosti. Pro lidi cestující do práce - nikoliv na nedělní výlet, jako před sto lety - je tramvajová doprava a potažmo i řidiči samozřejmostí. Pokud vůbec cestující nějak komunikují s řidiči, pak je to nejčastěji ve vypjatých situacích.

Svoji diplomovou práci jsem se snažila docílit dvou skutečností. Laikovi, jemuž by se dostala do rukou část moji práce, jsem chtěla představit profesní skupinu zaměstnanců dopravního podniku, bez které si již nedovedeme představit chod žádného většího města. Mým původním úmyslem z hlediska odborného bylo navázat na výzkum a diplomovou práci při následném postgraduálním studiu. Náhoda tomu chtěla, že moje současné zaměstnání je úzce specifické (etnografka a historička v Muzeu romské kultury) a na další výzkumy mi bohužel nezbyvá čas. Velmi bych proto uvítala, kdyby má práce o zaměstnancích Dopravního podniku města Brna inspirovala studenty nebo odborníky k navázání, nebo výzkumům v podobné oblasti, specifické pro současné město.

Poznámky:

1. Časopis *Náš cíl* vychází od roku 1945, první číslo Perónu vyšlo v prosinci 1992.
2. *Banická dedina Žakarovce*. Red. J. Mjartan. Bratislava 1956, s. 384-385; Fojtík, K. - Sirovátka, O.: *Rosicko - Oslavansko*. Praha 1961, s. 104 - 105; Skalníková, O. a kol.: *Kladensko. Život a kultura lidu v průmyslové oblasti*. Praha 1959, s. 49; Skalníková, O.: *Pět století hornického kroje*. Příbram 1986.
3. O rozlišovací funkci uniformy se zmiňuje I. Murín v článku *Neoficiálně způsobů fungování a ritualizace života vojenské komunity ve Slovenském národopisu* 42, 1994, s. 346.
4. Např. O. Sirovátka, M. Šrámková, D. Klímová, J. Jech, G. Kiliánová.
5. Jech, J.: *Vyprávění ze života*. Československá etnografie 7, 1956, s. 201-202.
6. Sirovátka, O.: *Vzpomínkové vyprávění a jeho místo ve folklóru*. Československá etnografie 7, 1959, s. 308-314.
7. Leščák, M. - Sirovátka, O.: *Folklór a folkloristika. O ľudovej slovesnosti*. Bratislava 1982.
8. Kiliánová, G.: *Rozprávanie zo života ako žáner ľudovej prózy*. Slovenský národopis 40, 1992, s. 268.
9. Kiliánová, G.: *Rozprávanie...*, c. d., s. 267-277.
10. Volbrachtová, L.: *Kulturní paměť, historické vědomí a kolektivní paměť v procesu interpretace vzpomínek*. Český lid 81, 1994, s. 285.
11. Beneš, B.: *Funkce vesnického vyprávění*. Český lid 80, 1993, s. 310.
12. Jejich postoj k minulosti byl buď neutrální nebo lehce ironický.
13. Leščák, M. - Sirovátka, O.: *Folklór...*, c. d., s. 176.
14. Tamtéž, s. 177.

LIDOVÍ ŘEMESLNÍCI JAKO PROFESNÍ SKUPINA NOSITELŮ TRADICE

Péče o tradice je vědomým procesem, přispívajícím k zachování kontinuity vývoje etnické nebo národní pospolitosti, popřípadě sociálních nebo profesních skupin. Součástí tohoto procesu je také péče o uchování znalostí a dovedností rukodělných prací, užívaných zejména při hotovení výrobků z přírodních materiálů.

Rukodělné technologie začaly být v 19. století nahrazovány strojní výrobou, která prudkým růstem produktivity práce přispěla k radikální proměně života vesnic i měst. Teno vývoj na druhé straně podnítil zájem o rukodělnou výrobu a o její zvelebování už v polovině 19. století. Výrobky městských i vesnických řemeslníků začaly být vystavovány na prvních průmyslových výstavách jako „národní průmysl“ a řemeslná výroba se stala postupně buď součástí činnosti, zařazovaných mezi obory užitého umění, nebo dožívala na vesnicích, kde se stala doplňkovou výrobou pro potřeby života a práce na zemědělských usedlostech. Přestože v druhé polovině 19. století projevil stát zájem o rozvoj řemeslné práce vydáním živnostenského zákona a zřízením instituce živnostenských inspektorů, zánik rukodělné výroby byl neodvratný.

Na počátku 20. století se objevily nové snahy o uchování a zvelebování řemeslné práce, provázené úsilím vymanit ji z ornamentální přebujelosti a využít tradiční technologie pro hotovení výrobků, které by doplňovaly průmyslový rámec soudobé spotřeby. Nejvýznamnější z nových organizací byl v tomto ohledu Svaz českého díla, založený v roce 1914 v Praze, který ve třicátých letech 20. století zřídil na Národní třídě první Krásnou jizbu. Svaz splnul v roce 1948 s Ústředím lidové a umělecké výroby, které se v roce 1954 rozdělilo na samostatné Ústředí uměleckých řemesel (ÚUR) a Ústředí

lidové umělecké výroby (ÚLUV) se společně vydávaným časopisem *Umění a řemesla*.

V široké veřejnosti se brzy výrazně prosadilo Ústředí lidové umělecké výroby, které na základě terénních průzkumů etnografů a výtvarníků zmapovalo místa kvalitní rukodělné práce a navázalo spolupráci s výrobci, jimž začalo dodávat vzory, využívající dochované (a někdy i obnovované) rukodělné technologie pro hotovení předmětů, doplňujících a ozvláštňujících soudobé bydlení a odívání. V tomto ohledu dosáhl ÚLUV pozoruhodných výsledků jak ve výrobě, tak i ve výchově vkusu veřejnosti.

Velký zájem o výrobky ÚLUVU byl v sedmdesátých letech vodou na mlýn socialistické megalománie. Byly vybudovány velké textilní a dřevařské provozny, které sice vynášely, ale houbou za ziskem tehdejší vedení ÚLUVU likvidovalo svébytnost projevu jednotlivých výrobců. Není divu, že na začátku devadesátých let byl takový vývoj nepřijatelný v instituci, přímo řízené ministerstvem kultury, které v roce 1993 Ústředí lidové umělecké výroby zrušilo. Avšak s vaničkou se vytilo i dítě: dlouhá léta budovaná dokumentace byla rozdělena do několika muzeí, aniž bylo zajištěno její další využívání.

Ústředí lidové umělecké výroby má nepominutelnou zásluhu nejenom na tom, že bylo uchováno mnoho pozoruhodných technologií rukodělné práce při zpracovávání přírodních materiálů, ale také se zasloužilo o probuzení hrdosti výrobců na své profesní znalosti a dovednosti. Výrobce obvykle pracuje ve své dílně sám, nebo jen v malém rodinném společenství. Tato jistá osamocenosť má negativní vliv na jeho tvůrčí rozhled a psychologickou pohodu. ÚLUV každoročně pořádá výroční schůze jak celé organizace, tak oblastních středisek, organizoval společně výstavy výrobků a pořádal nejrůznější školení. Tím přispěl k tomu, že i po zrušení organizace mnoho pracovníků pokračuje ve své práci dosud.

Je paradoxní, že právě v době zrušení Ústředí lidové umělecké výroby začalo ve světě nové období zájmu o hotovení výrobků z přírodních materiálů tradičními technologiemi. V polovině devadesátých let 20. století dokonce UNESCO doporučilo členským státům zvláštní program péče o tradiční rukodělnou výrobu pod názvem *Žijící lidské poklady*. Ministerstvo kultury České republiky reagovalo na tento program zpracováním vlastního projektu pod názvem *Nositelé tradice* a jeho realizaci pověřilo Ústav lidové kultury ve Strážnici. Projekt zahrnuje jak odbornou dokumentaci dochované rukodělné výroby v České republice, tak i její konkrétní podporu formou udělování titulu *Nositel tradice* těm, kteří v kterémkoliv oboru ovládají tradiční technologie a své znalosti a dovednosti předávají následovníkům.

Etnografové v muzeích a v dalších institucích, kteří se zabývají proměnami tradic, chápou proces zachovávání, popřípadě revitalizaci lidových řemesel jako součást hnutí, pro něž se všeobecně ujal poněkud nepřesný název *folklorismus*. Jedním z projevů je rozvoj různých jarmarků a trhů, doprovázený někdy i divadelními představeními práce středověkých řemeslníků. Rozdíl mezi předváděním určitých dovedností a uchováváním tradičních technologií je v jejich funkci v životě společnosti. Živé řemeslo aktuálně reaguje na požadavky zákazníka, podílí se na tvorbě životního prostředí a ozvláštňuje rámec hromadné strojní výroby, i když pro svůj charakter vyžaduje zvláštní pozornost. Rukodělná výroba má vysokou užitnou hodnotu jako zboží, do jehož ceny se promítá nejenom intelektuální vlastnictví a s tím spojené zdroje inspirace, ale i materiál, fyzická práce, spotřebovaná energie a další složky. Navíc je uchovávání tradičních technologií nezbytné pro údržbu muzejních sbírek a hmotného kulturního dědictví vůbec. Pro zachování tohoto širokého kontextu významu je nezbytná společenská i eko-

PROMĚNY TRADICE

nomická podpora tradičních lidových řemesel, jejíž konkrétní podoby může ovlivnit etnolog jen formou expertní analýzy pro instituce, zajišťující její praktické uplatnění do života.

I tak jsou takové expertizy podminěny nejenom konkrétními etnografickými popisy specifických znaků způsobu života výrobců, ale i sociologickým osvětlením jejich statusů v místním či regionálním společenství.

Josef Jančář

ÚLOHA HOSPODÁŘSKÝCH SPOLKŮ PŘI VZNIKU NOVODOBÉ TRADICE PÁLENÍ DOMÁCI SLIVOVICE V POLITICKÉM OKRESE VALAŠSKÉ MEZIŘÍČÍ

Slivovice se u nás stala svého druhu reprezentativním nápojem. V některých částech země dokonce zastupuje místo ušlechtilých líkerů symbolů země, jako je koňak ve Francii či whisky ve Skotsku. Slouží k osobní reprezentaci majitele, je to cosi, čím se může pochlubit, kus jeho samého, co ho charakterizuje. Bývá používána jako dar sám o sobě, zároveň však často reprezentuje určitý region nebo zemi a její kulturu. Nemůžeme také zamlčet, že slivovice se stala „rituálním nápojem“, doprovázejícím významné okam-

žity a mezníky v životě obyvatel těchto regionů. U jedněch pro svoji samozřejmou všudypřítomnost, u druhých právě pro onu regionální reprezentativnost. Dnes si ani dost dobe nedovedeme představit Slovácko nebo Valašsko bez nápoje, který jaksi dotváří místní kolorit. Stala se z něj natolik součástí našeho života, že jej považujeme za něco prastarého, co zde bylo vždy.

Jaká je ale skutečnost? Na to se pokusíme odpovědět v následující studii. Budeme se zajímat, kdy se vlastně rozšířila výroba domácí slivovice, co bylo příčinou jejího rozšíření a kdo na něm měl zájem. Za terén výzkumu jsme zvolili bývalý politický okres Valašské Meziříčí, který je téměř totožný s dnešním okresem Vsetín, jehož významnou část tvoří jádro etnografického regionu Valašsko a obecně se považuje za jeden ze „slivovicových terénů“.

Avšak nebylo tomu tak vždy. V letech, která následovala poté, co byl 23. září 1835 vydán císařský patent povolující rolníkům pálit daně prostou kořalku do objemu 1 vědra (56 l), nebyla v této oblasti objevena ani jedna rolnická palírna. Můžeme to říci naprosto přesně, výroba alkoholu bylo do této doby výsadou vrchnosti, která si ji přísně střežila. I finanční stráž byla v tomto pohraničním území velice bdělá a nelze věřit nějakému tajnému pálení. Ani dlouho potom nebyla situace jiná, v kronice města Vsetína čteme, že *koncem roku 1873 bylo v okrese Vsetínském (bez Karlovic a Lužné) 1 palírna a 85 hostinců,*¹ zřejmě se jednalo o bývalou panskou palírnu, která byla již více jak dvě století v nájmu různých židovských rodin.² V osmdesátých letech 19. století přibyla ve Vsetíně tzv. Glesingerova palírna, spojená s právním výčepu a hostincem. Ve zbylých částech okresu nebyla situace jiná. V Rožnově p. R. existovala palírna z počátku 18. století, kterou s dovolením vrchnosti postavil židovský nájemce, podle pramenů zanikla někdy v šedesátých letech 19. století. Poslední palírna byla ve Valašském Meziříčí. Vznikla v osmdesátých letech 19. století, jejím majitelem byl J. Rosenfeld. Mimo jmenované palírny se v regionu nevyskytovala až do devadesátých let 19. století žádná další. Tato absence udívuje o to víc, že spotřeba

alkoholu na Valašsku byla ve zmiňovaném období obrovská - pro soudní okres Vsetín se odhaduje na 2.850 hl lihu a 13.110 hl kořalky.³

Důvodů tak malého výskytu podniků zabývajících se výrobou alkoholu mohlo být hned několik. Jedním z nich zřejmě byla absence tradice výroby domácí pálenky. V archívních pramenech z druhé poloviny 19. století není ani zmínka o jakékoli domácí produkci. A to v době, kdy boj proti tzv. kořalečnímu moru na Valašsku nevynechal jedinou příležitost jak poukázat na příčiny tohoto jevu. Popsáno jich bylo mnoho, domácí výroba lihovin však mezi nimi nikdy jmenována nebyla. Místní tradice zpracování ovoce totiž směřovala spíše k jeho využití jako doplňkové potraviny. Z toho důvodu se ovoce sušilo a vařila se z něj povidla, takto konzervované pak tvořilo významnou část zimního jídelníčku. Natolik významnou, že se takto zpracovávalo veškeré ovoce. Budeme-li věřit slovům národohospodáře Pelce, potom ovocnářství v regionu nebylo v minulosti orientováno na vývoz, pouze na pokrytí vlastní spotřeby. Předpokládáme, že produkce nemusela být nijak velká a nebylo myslitelné s ní příliš „experimentovat“. Místy zůstal tento stav zachován až do počátku 20. století, a tak nám ho Pelc i popisuje. *Jedním z nezanedbanějších oborů selského hospodářství je tu sadařství. Možno říci, že je víc chalu, které nemají jediného ovocného stromu. Zahrad jako jinde s bujnou travou a košatými, stinnými ovocnými stromy, zde - až na nepatrné výjimky při školách a fare není. Někde je více prostranství okolo chalupy porostlé trávou, tu a tam osamocené rozkládá své široké větve stará jablona, jinde tyčí se štíhlá planá třešeň nebo vidět hrůšeň či švestku, ale to nijak nekryje se s pojmem sadu, zahrady, činí to svým stářím dojem něčeho trpěného, co dokonce nepotřebuje ošetřování, co však někdy je nuceno dáti nějaké ovoce.*⁴

Absence vhodné surovinové základny tak byla další překážkou na cestě k rozšiřování výroby domácí pálenky. Změnu v náhledu na možnosti vlastního hospodářství a jeho případného rozvoje přineslo v regionu pravděpodobně až založení Hospodářského spolku v Hovězí, zapadající do celkového

Páni hostinští
raďte zkusit pravou
slivovici a borovičku
známenitě, zaručeně jako ti u vyřábitele.
Ant. Országa v Nov. Hrozenkově.
Slivovice 1 20 K, borovička od 1 K a výše za litr
Křesťanský podnik!

Noviny z pod Radhoště 1901, č. 11, s. 6.

hospodářského klimatu doby. Až v souvislosti s jeho činností se rolníkům dostalo širšího poučení a návodu jak rozšířit a zkvalitnit vlastní ovocnářskou produkci, tvořící jeden z předpokladů výroby domácích pálenek. Spolek, u jehož vzniku stál penzionovaný lesník Jan Bernard a mnozí další představitelé venkovské inteligence, vznikl roku 1879 a fungoval jako okresní do roku 1900. Poté splýnul s nově vzniklou Hospodářskou průmyslovou jednotou pro okres Vsetín a okolí. Ve svých stanovách si za cíl kladl povznesení hospodářství kraje, zalesňování pastvin, melioraci Bečvy a mj. i zakládání školek a výsadbu ovocných stromů. Spolek původně orientovaný na Hovězí a nejbližší okolí se začal postupně slibně rozvíjet. V době největšího rozkvětu (1892) sdružoval obce Hovězí, Halenkov, Hrozenkov, Zděchov, Janovou, Ústí, Leskovec, Valašskou Polanku, Rokytnici, Lhotu u Vsetína a Liptál, tedy podstatnou část soudního okresu Vsetín. Ve všech těchto vesnicích a také některých dalších byly pořádány schůze a přednášky „polních kazatelů“. Zaměření bylo různé, např. na zvelebení chovu dobytka, lukařství, zalesňování, meliorace atd. Mimo jiné také na zušlechťování stávajících ovocných stromů a výsadbu nových sadů.

Chceme-li poznat alespoň přibližný obsah a rétoriku těchto „kázání“ a přednášek, musíme se začít do hospodářských časopisů, kde byla nejedna tiskem zveřejněna. A naopak - nejedna přednáška z nich čerpala. Hospodářské časopisy se tak staly významným dokumentem šíření nových témat a názorů v rolnickém hospodářství. Zvelebení ovocnářství sice nestálo v popředí zájmu, přesto mu byla společně se včelařstvím věnována určitá péče. Především učitelé hospodářských škol, jako byli Jaroslav Tebich a H. V. Burian či profesionální pomologové, např. František Suchý nebo A. Večeř, se věnovali soustavnému psaní článků o povznesezení ovocnictví. Nesmíme však také zapomenout na mnoho venkovských učitelů, kněží i rolníků, kteří přispívali drobnými články, jejichž východiskem byla vlastní praktická zkušenost.

Hospodářský spolek v Hovězí již od počátku své činnosti odebíral několik

periodik. Mezi lety 1881-1897 časopis *Hospodář Moravský*, vycházející od roku 1880 v Přerově. Dále musíme předpokládat odebírání *Moravského hospodáře*, který začal vycházet od roku 1899 v Brně. Navázal na již zmíněný *Hospodář Moravský* a jako ústřední věstník českého odboru zemědělského pro markrabství moravské měl skutečně celozemskou působnost.

Posledním významným hospodářským periodikem, které se z přílohy regionálních novin vypracovalo na zemskou úroveň, byl *Milotický hospodář* (původně *Valašský hospodář* a *Hospodář*). Vycházel od roku 1890 v Miloticích nad Bečvou. Odebírání spolkem je doloženo od roku 1897 a jeho obliba přetrvávala až do první republiky, kdy si ho začali kupovat i jednotlivci z řad členů spolku. Vydavatel časopisu Arnošt Daďák vlastnil také Družstvo hospodář, továrnu na zemědělské a hospodářské stroje, kde vyráběl technicky pokročilé hospodářské nářadí. Kombinací otiskování odborných článků a práce obchodních zástupců přímo v terénu dosáhl toho, že se řada technických novinek dostala přímo k rolníkům, což má pro nás mimořádný význam. Vyráběl totiž lisu na výrobu moštu, mlýnky na bobulové ovoce či hrozny, destilační přístroje a také kotle na pálení slivovice.

Ideje a názory na zvelebení ovocnictví

Nejstarší články ze zmíněných časopisů se zaměřují především na podporu výsadby ovocných stromů a sadů jako takovou. Rétorika autorů je prosycena etickým kontextem pěstování ovocných stromů. *Jiná příčina proč stromy vysazovati je, že stromy upravují a zlepšují ve krajině podnebí a mají vliv na povětrnost. V létě svým výparem a stínem mírní velké vedro, v zimě pak mírní škodnou prudkost mrazů. Jejich výsadbou Morava navrátí se tak opět ku požehnaným dobám dřívějšího mírného podnebí a k úrodě, stane se opět komorou obilní a mimoto i ovocnou sousedních zemí. Zmíněn byl také didaktický rozměr působení na zemědělce - pěstování ovocného stromovi... jest zaměstnání*

*ušlechtilé, jež pobádá člověka ku přemýšlení, zjemňuje jeho mrav, chrání jej před zahálkou a náklonností ku všem nepravým, vede ku poznání přírody a tím ku milování svých spolublížních a Pána nebeského.*⁵ Mimo etický a estetický rozměr výsadby ovocných stromů byl hlavní důraz kladen na jejich užitek. *Není snad již rolníka, jenž by o užitečnosti ovocných stromů nebyl četl a též sám o tom již mnohokrát se nebyl přesevřel.*⁶ Především v souvislosti se zemědělskou krizí (od poloviny osmdesátých až do konce devadesátých let 19. století), jež značně stlačila ceny zemědělských produktů, je často vyslovován názor, že především ovocnictví může významně pomoci pozvednout rolnická hospodářství. *Mnozí oddávají se klamně naději, že obilí opět stoupne v cenách ... však nelze (očekávat) vzrůstu cen obilních. Třeba hospodářům pěstování na nejmenší míru omezit a uvažovati, kterými výnosnějšími plodinami nahradit by se dalo. Jak již podotknuto, zaujímá první místo zelenina a stromy ovocné.*⁷ Přínos z ovocnářství byl chápán především ve smyslu prodeje čerstvého, tzv. tabulového ovoce. Tímto směrem se ubírala i snaha o zavedení šlechtěných odrůd ovoce, jejichž plody by dokázaly obstát jak na výstavách, tak na náročném trhu. Takový způsob prezentace úspěchů ovocnictví přetrvával jako výhradní až do počátku 20. století.

Ne všichni odborníci ho však viděli jako jediný možný a správný. Vyskytovaly se dokonce hlasy hovořící o chybnosti takového názoru. *Raději prodáváme své ovoce, a to*

Ovocná vína

Křeseň hasí, občerstvují, churavě podporují a zemlěného slží do nekonečna.

Jablkové víno 1 ltr	.....	K	—20
Zdravotní borůvkové víno 1 ltr	.....	.....	—45
Jablkové šláva 1 ltr	.....	.....	1-20
Moravská slivovice 1 ltr	.....	.....	1-60

Vino v sudcích sazejím 25—30 litrů více. Vzorky jednostranné po 25 haléřích ve známkách. 238-174

**Doporučuje První severomor. výroba ovoc. vín
Fr. B. Křejiš, Bludov, Morava.**

PROMĚNY TRADICE

mnohdy znamenité, za fatku cizákům, aby tito z mozolu našich bohatli, ... nežli bychom je průmyslově zužitkovali ... ježto některým („odborníkům“) při tom nesympatickém slově „zužitkování“ ovoce naskakuje husí kůže!⁹

Právě ono zužitkování se stalo nosným tématem celé řady článků, jejichž autoři si uvědomovali, že v úrodných letech jest cena ovoce nízká a že by se přímým prodejem ovoce málo získalo ... Abychom však ovoce toto dobře zpeněžili a pro léta méně úrodná zachovali, suší se neb vaří se a pak dalekému obchodu odevzdává.⁹ Mimo již zmíněné sušení a vaření se také zmiňuje výroba ovocných vín, ze švestek pak hotoví se známá slivovice, ze třešní třešňovka a višňovka.¹⁰

Celkově lze říci, že především výroba ovocného vína hrála prim v představách o budoucím zužitkování ovoce. Mluvílo se o tématech jako *Ovocné víno a jeho důležitost v našem národním hospodářství*,¹¹ jak zněl titul jednoho z článků. Ještě výmluvnější je úvod dalšího příspěvku: *věru nelze našim hospodářům dost vřele doporučit, aby tímto způsobem sklizeň sadů svých zužitkovali (to- tiž výrobou ovocného vína). Cizina jako Švýcarsko, Německo, Francie nás v této příčině daleko předstihla, ... Normandie a Bretagne vyrobí ročně průměrně 11-12 miliónů hektolitru ovocného vína, jehož cena sumu 100 mil. franků představuje.*¹² I naši rolníci by tedy měli věnovat náležitou pozornost tomuto odvětví. *Při dnešním rychlém výkonu prací zemědělských zbývá zemědělcům tolik času, že se mohou dobře věnovat i lepšímu zužitkování ovoce, a tím způsobem snažit se z tohoto odvětví docílit větších příjmů ... Veliký význam má výroba vín ovocných, zejména vína jablečného.*¹³ Většina článků byla do-

plněna i praktickým návodem na výrobu vína a kalkulací podtrhující výhodnost jeho produkce. Článků s návody na výrobu vína vyšlo samozřejmě více než je možné citovat, celý soubor příspěvků vycházel např. v roce 1897 na pokračování v *Hospodářském*. Každé číslo přineslo podrobný popis a postup při přípravě některého z ovocných vín z pera ředitele hospodářské školy ve Vyškově J. Tebicha.

Další významnou myšlenkou, vážící se k rozšiřování výroby ovocného vína, byla změna stravovacích návyků rolníků, především pití kořalky. *Předsevzeme sobě, že lidu našemu, kterého v našem zemědělství zaměstnáváme, podávatí budeme ovocné víno místo kořalky, která zajisté jen ku záhubě slouží ... Hle, zde by ovocné víno kanalo apoštolské poslání... čeliti proti kořalce, jest jeho svatě poslání... A kdyby každý jen pro svoji domácí potřebu vína sobě nalisoval, účelu jest dosaženo.*¹⁴ ... *obzvláště dnes, kdy hlásá se boj proti kořalečnickému moru, je ovocné víno pravým dobrodiním. Kolik kořalečníků již obrátilo se požíváním ovocného vína od jisté záhuby a přivedlo do svých rodnin spokojenost a mír.*¹⁵

Celou kampaní na rozšíření ovocných vín se prolíná snaha po soběstačnosti v zásobení rolníku nízkoalkoholickými nápoji a odbourání škodlivého vlivu krmčářů a obchodníků s kořalkou. Je zde patrná snaha po změně vztahu rolníka-výrobce ke konzumovanému nápoji a celková změna konzumních návyků. V představách hospodářské inteligence bylo možné změnit postoj zemědělců k nemírnému pití zkrátka tím, že sami budou participovat na výrobě. Příklady z Francie, Německa a moravského jihu (pokud se jedná o révové víno), kde měla výroba a následná konzumace staletou tradici, dávaly těmto myšlenkám za pravdu. Z pohledu dneška však zůstala pouze rozsáhlou kampaní bez zjevného vyústění v dlouhodobější tradici. Důležitější však je myšlenka a vědomí možnosti takové kampaně vedené hospodářskými časopisy.

Slibný rozmach domácí ovocnářské produkce, především pěstování švestek, jejich zužitkování a vývoz za hranice regionu, byl koncem devadesátých let 19. století narušen

zesilující se konkurencí produktů balkánského ovocnářství. Ty začaly nejprve konkurovat na jižních trzích ve Vídni a Pešti a později zaútočily i na náš domácí trh. Problému se začali věnovat odborníci z okruhu brněnského Moravského hospodáře, přičemž podnikli několik cest na Balkán, aby zde přímo na místě zhodnotili příčiny úspěchu místního ovoce. Z cesty vyšlo množství článků, z nichž jmenujme alespoň zprávy F. Suchého, inspektora ovocnářství a zelinářství. Vycházely v roce 1903 a zaměřily se především na zpracování švestek a jejich přípravu k prodeji. Snaha o praktická opatření vyplývající z těchto zkušeností na sebe nedala dlouho čekat. Rolníci byly vyzývány, aby šlechtili své ovocné stromy a kvalitnímu zpracování ovoce věnovali náležitou pozornost. ...*že cena suchých švestek již více roků značně klesá, nedá se popříti, příčinou je, ...že bosenské suché švestky k nám dovážené zatlačily naše obyčejné švestky, ... plody ty jsou proti našim švestkám mnohem větší.*¹⁶ Pomoc se hledala ve zkvalitnění konstrukce sušičů, lepším ošetření ovoce a nakonec také ve víře, že obliba bosenské švestky je pouze módní záležitostí a brzy pomine. Ovšem „naše hospodyňky“ dále nepátrají, *zda-li je ta Bosna u Vizovic nebo Zlína, či Vsetína. Jsou bosenské a nad bosenskou tmku není, nad její sladkost a velikost.*¹⁷ Opak však byl pravdou, a tak se časopisy brzy začaly zamýšlet nad dalšími možnostmi zužitkování švestek.

Způsob, jenž měl pěstitelům pomoci vybědnout z obdoby krize, byla výroba slivovice. Ve své době nebyla tato možnost zpracování žádným převratným objevem, avšak prezentace a podpora, jaké se jí na stránkách hospodářských časopisů a z oficiálních kruhů hospodářské inteligence dostalo, byla něčím novým. Musíme mít neustále na zřeteli, že tzv. „kořaleční mor“ tehdy decimoval moravské vesnice a rétorika namířená proti němu (např. v souvislosti s podporou výroby ovocných vín) byla velice silná. Vědomí, že by rolníci sami mohli vyrábět tento „nápoj dáblův, zřejmě dlouho brzdiла odborníky podrobněji se rozepsat o výrobě a výhodách pálení ovoce. Musíme však podotknout, že nikdo ovocné pálenky a slivovici s kořalkou nesrovnával, dokonce je od sebe striktně od-

Universální překlápěcí paráky
velikost 30—350 litrů.

Se sudem:
plechovým, litým, pozinkovaným, pocinovaným,
nebo měděným.

Tyto paráky dodáme též kombinované s přístrojem na pálení slivovice.

Zadejte spec. ceník.

Milotický hospodář 1923, č. 10.

PROMĚNY TRADICE

lisovali a o slivovici mluvili jako o *ušlechtilé přibuzné*.¹⁸ Avšak právě pro toto „přibuzenství“ se všichni měli na pozor. Pálení slivovice bylo zmiňováno pouze výjimečně a na nejvyšší stručně.

Přes tento ne snad negativní, ale spíše obezřelý postoj odborné veřejnosti k pálení domácí slivovice došlo k jeho rozšíření, a to především tam, kde ovocnářství a vůbec zužitkování ovoce mělo již starší tradici a počet ovocných stromů takové zpracování dovoval. Proto se domácí výroba nejdříve uchytila v jižnějších oblastech Moravy, jako bylo např. Žďánicko, kde navázala na starší tradici vinařskou. Teprve později se začala rozšiřovat na Uherskobrodsko a Vizovicko, které měly všechny předpoklady pro rozsáhlou domácí výrobu. Již v minulosti zde existovaly početné sady s množstvím ovocných stromů, na Uherskobrodsku dosahovalo u peckovin hustoty 667 stř./km² a na Vizovicku dokonce 1118 stř./km² a patřila tak k největším na Moravě. Ve srovnání s nimi měl soudní okres Vsetín hustotu pouze 373 stř./km², soudní okres Valašské Meziříčí 502 stř./km² a soud. okr. Rožnov pod Radhoštěm jenom 185 stř./km².¹⁹

Jedním z prvních článků, které rozhodným způsobem popsaly a doporučily pálení ovoce široké veřejnosti, byl článek B. Skalického „O výrobě slivovice“, uveřejněný roku 1894. Přináší podrob přípravu kvasu, zařízení kotle a celý postup destilace. Pro nás je důležitá i rétorika, kterou ospravedlňuje pálení. *V zužitkování ovoce jsme my Čechové, žel stále ještě pozadu, ... o kolik honů před námi jsou v tomto ohledu naši bratři Jihoslované! Kdož by př. neznal světové pověsti se těšící „slivovici“ sriemskou nebo dalmatský třešňový likér „Maraskino“. Pálení slivovice je zcela jednoduché, netřeba k němu velkého základního kapitálu ani zvláštního umění. I u nás pro český venkov, doporučovalo by se podobně zařídit a bylo by záslužným úkolem příslušných kruhů o tom uvažovati, rolníky ve zmiňovém směru poučovati a nabádati.*

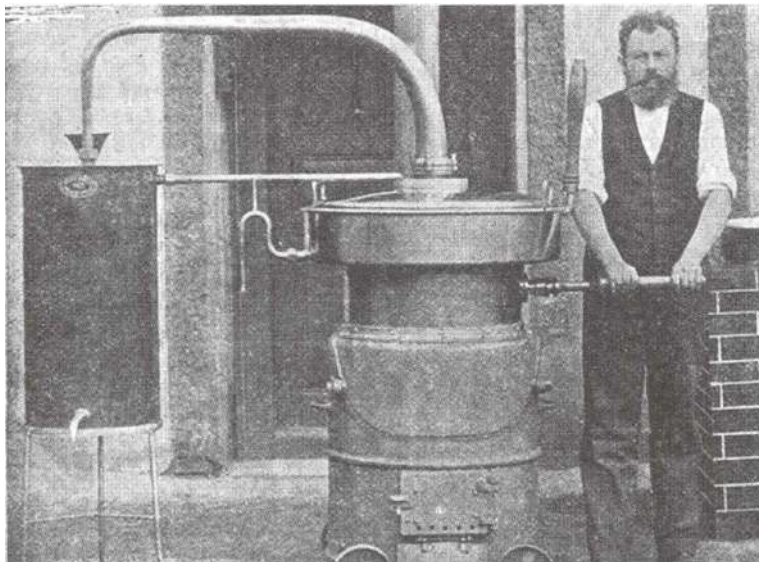
Opravdu případná výzva měla svůj protějšek v prostředí odborných hospodářských škol. Téhož roku totiž vydal ředitel české rolnické školy v Českých Budějovicích

H. V. Burian spisek „Slivovice a její výroba“.²⁰ Obsahově se v mnohém podobá již zmíněnému článku. Autor se odvolává na balkánské příklady a provádí kalkulaci výhodnosti pálení a jeho postup. Zmíněné téma je však podáno příliš stručně a bylo by logické, že vyprovokuje napsání podrobnější knihy dalšími odborníky. Opak byl však pravdou a kniha zůstala na dlouhou dobu jedinou českou psanou prací na toto téma.

Další akcí, která nás pouze utvrzuje v názoru o významnosti zprostředkovatelské úlohy hospodářských spolků a škol na rozšíření domácí výroby slivovice, je kurz zužitkování ovoce, pořádaný roku 1896 ve Vyškově. Nebylo by na něm nic pozoruhodného, kdybychom se ve zhodnocení kurzu nedočetli, že ředitel hospodářské školy ve Vyškově J. Tebich *na to promluvil o výrobě slivovice, upozorňuje na vady, jichž se při tom rolníci na mnoze dopouštějí a poradiv, kterak by se tomu odpomoci dalo, ... jsme vskutku vše povděční p. řediteli Tebichovi, že se ujal za-*

nedbaného a přec tak výnosného odvětví.²¹ Z kursu vydal Tebich sérii článků pojednávajících o zpracování ovoce, ani výroba slivovice zde nebyla opomenuta. *Pro nás nejdůležitější je slivovice, třešňovice a višňovice, jejichž výroba ze všech druhů zpracování nejvíce se vyplácí*.²²

S jistým zpožděním oproti časopisům s celozemskou působností začíná články na toto téma uveřejňovat tehdy ještě regionální Milotický Hospodář. Hned první článek na toto téma nese výmluvný název „Kterak se nejlépe zužitkuje ovoce když jest laciné?“²³ Text obsahuje popis pálení, a dokonce obrázek destilačního zařízení. Rok poté opět v jednom z podzimních čísel je v odpovědích na dopisy uveřejněn krátký popis pálení slivovice s totožným obrázkem.²⁴ Ve stejném ročníku vychází další článek věnovaný pálení hrušek z pera nám již známého M. Nesňala.²⁵ Mimo samotnou technologii je opět zajímavý autorův argument, že *ještě si dosud málo všímáme zužitkování ovoce, ponechávajíc prioritou Němcům, kteří z ovocnictví bo-*

Pojízdný destilační přístroj Hoffmannovi konstrukce. Viz A. Stach: Učebnice hospodářství pro školy hospodářské. Brno 1910, s. 110.

hatě kořistí. K podobnému závěru dochází i článek z následujícího roku. *Výrobou slivovice vyplatí se rozhodně lépe zužitkování švestek, než s vařením jich na povidla. Lépe, než prodati je za babku sadařům, páliť z nich slivovici*²⁶

Vnitřní zábrany autorů, spojující pálení slivovice s bojem proti kořalečnému moru, jsou nabourány a postupně mizí. Články, vycházející ještě koncem 19. století sporadicky, jsou stále častější a počínají vyzdvihoval pálení slivovice jako jeden z nejlepších způsobů zužitkování ovoce a jeho zhodnocení po finanční stránce. Otázka výroby pálenky a její následný prodej jakoby se najednou odpoutaly od problému požívání alkoholu. Noviny z pod Radhoště, jejichž obsahová forma je značně ovlivněna bojem proti kořalečnému moru a jeho domnělým šířitelům - Židům, uveřejňují článek nazvaný „Z Bratřejova“: *Zdejší Raiffaisenska, jejíž členy jsou dosud jen katolíci, an nekatolíci se jí straní, byla vyznamenána při výstavě ovocnické dvojmj vyznamenáním. Výrobky ovocné povida a suché trnky vyznamenány vermailovou medailí a 20 korunami ve zlatě. ... Teď sobě pořídili členové vlastní kotlí ku pálení slivovice, aby lépe zpeněžili své ovoce, trnky.*²⁷ Nežůstalo však jen při tom a následující rok je ve všech 52 číslech uveřejňován inzerát: *Zaručeně pravou slivovici, koupíte jen u Spořitelního a záložního spolku v Bratřejově u Vizovici (Morava).*

Počáteční rétorika nutná ke zdůraznění pokrokovosti tohoto způsobu zužitkování ovoce postupně mizí a články začínají nabývat na odborné kvalitě. *Třeba, že letos nezaznamenáváme všude všeobecnou bohatou úrodu u švestek: předce se může státi, že by se někde na místo sušení švestek neb jich spracování [sic!] na povidla, doporučovalo páliť z nich slivovici.*²⁸ Roku 1906 vyšel rozsáhlý soubor článků zabývajících se pálením slivovice od Vincence Magersteina, c.k. vrchního technického finančního kontrolora. Odborně a prakticky fundovaný autor - pracoval jako ředitel Salmova lihovaru v Rájci nad Svitavou - zachycuje v člancích všechny aspekty pálení slivovice. Od právního zajištění, na něž je kladen velký důraz, přes pořízení kotle a jeho nahlášení na finančním úřa-

du, předlohy žádostí o povolení pálení daně prosté i zdaněné slivovice, až po přípravu kvasu a samotné pálení. Vysoká odbornost autora dovoluje vyslovit domněnku, že se snažil nejen propagovat pálení, ale především zaplnit mezeru v český psané odborné literatuře. Stále jí byl citelný nedostatek - jak si stěžoval M. Nesňal. Články měly zřejmě úspěch, protože jejich části byly přetiskovány dalšími časopisy. Roku 1908 dokonce autor celou látku přepracoval, doplnil a znovu v Moravském hospodáři uveřejnil.²⁹

Mimo příspěvky z per skutečných odborníků se ojedinele začínáme setkávat i s dotazy, žádostmi o radu a také celými články samotných rolníků, které vlastně tvoří zpětnou vazbu na propagaci pálení slivovice v odborném tisku. J. Žurek, autor jednoho z nich, „rolnický syn“, jak se sám tituluje, vyjadřuje velice přesně, proč se pálení slivovice tak dobře uchytilo a mělo úspěch. *Všechny tyto momenty, totiž jak úroda, tak láce, a pak ona okolnost, že možno si vypálit bez daně 56 litrů slivovice, rozhodly u rolníků samých o jejich zužitkování v pálení slivovice.*³⁰ Další řádky jsou zajímavé a velice podrobně nás informují o finančním kalkulu, okolnostech pálení i přesném postupu destilace. Celek pak dokládá vysokou odbornou znalost pálení.

Pokud nám archivní prameny dovolují porovnat stav propagace pálení slivovice v časopisech se skutečností, nutno říci, že v okruhu působnosti Hospodářského spolku in Hovězí byl úspěch obrovský. Přesná čísla uvedeme při pokračování naší studie. Zde zbývá pouze konstatovat, že téměř všechny vesnice ve spolku spojené měly alespoň jednu, často i více palíren. Většina z nich klade

svůj vznik právě do let 1900-1902, několik málo je dokonce starších, asi mezi lety 1895-1899. Právě v této době si na vlastní náklady pořizuje přístroj na pálení slivovice i ředitel Hospodářské zimní školy v Rožnově E. Venci. O několik let později začíná v rámci Hospodářské zimní školy pořádat i kurzy zužitkování ovoce. Není důvod si myslet, že se v mnohem nepodobají Tebichovu kurzu ve Vyskově. Začíná tak nová éra, v níž jsou žáci a chovanci školy nejen nabádáni, ale přímo vyučováni destilací ovoce.

Martin Šimša

Poznámky:

1. SOKa Vsetín, fond AM Vsetín, Kronika města Vsetína 1850-1930, inv. č. 134, fol 132.
2. Pavlík, R.: *Konec staré vsetínské palímy*. Rukopis v archivu VMP v Rožnově p R, s. 3.
3. Václavek, M.: *Dějiny města Vsetína*. Brno 1881, s. 320.
4. Pelc, K. F.: *Valašská vesnice (podle Bystřice u Rožnova)*. Národohospodářský obzor 9, 1900, s. 261.
5. Poláček, V. O.: *O důležitosti vyzavování a pěstování stromoví ovocného*. Hospodář moravský 5, 1884, č. 7, s. 50-51.
6. vít.: *Příspěvek ku zužitkování ovoce*. Hospodář moravský 5, 1884, č. 22, s. 120.
7. Žert, A.: *Sázíme ovocné stromy*. Milotický hospodář 6, 1895, č. 20, s. 22.
8. Skalický, B.: *O výrobě slivovice*. Časopis českého ovocnictví 3, 1894, č. 3, s. 33-34.
9. Viz pozn. č. 6.
10. Viz pozn. č. 5.
11. V, V.: *Ovocné víno a jeho důležitost v našem národním hospodářství*. Hospodář moravský 15, 1894, č. 15, s. 139.
12. Jelínek, O.: *O ovocných vinech*. Milotický hospodář 9, 1898, č. 9, s. 165-166.
13. *Jablkové víno*. Moravský hospodář 6, 1904, č. 17, s. 433.
14. Viz pozn. č. 11.
15. Rachota, J.: *Něco z ovocnictví*. Milotický hospodář 13, 1902, č. 9, s. 243.
16. Koníček, A.: *Šlechtíme ovocné stromy*. Milotický hospodář 8, 1897, č. 3, s. 49.
17. *O valašských sušených švestkách (trnkách)*. Milotický hospodář 11, 1900, č. 11, s. 91.
18. Bečvan, J.: *Kořalka před porotou*. Noviny z pod Radhoště 3, 19.7.1901, č. 29, s. 2.
19. Večeř, A.: *Ovocnictví na Moravě*. Moravský hospodář 11, 1909, č. 8, s. 209-210.

Milotický hospodář 1900, č. 11, s. 230.

20. Burian, H. V.: *Slivovice a její výroba*. Tábor 1894.
21. *Zpráva o kursu pro zužitkování ovoce na rolnické škole ve Vyskově*. Hospodář Moravský 17, 1896, č. 4, s. 30.
22. Tebich, J.: *Různé o zužitkování ovoce, f) Ovocné kořalky*. Hospodář moravský 17, 1896, č. 24, s. 186.
23. *Kterak se nejlépe zužitkuje ovoce když jest laciné?* Milotický hospodář 15, 1904, č. 10, s. 282.
24. *Slivovice*. Milotický hospodář 16, 1905, č. 10, s. 268.
25. Neshal, M.: *Pálení kořalky z hrušek*. Milotický hospodář 16, 1905, č. 9, s. 236. „V české feči bohužel vedle malého, bezvýznamného spisku ředitele Buriana o pálení slivovice (vyšel u Rainwarta), nemáme žádného většího díla samostatného.“
26. Sustr, A.: *Výroba srbské slivovice*. Milotický hospodář 16, 1906, č. 10, s. 264.
27. Z Bratřejova. *Noviny z pod Radhoště 3*, 1901, č. 47, s. 3.
28. Magerstein, V. F.: *O pálení slivovice*. Moravský hospodář 10, 1908, s. 361.
29. Magerstein, V. F.: *O pálení slivovice*. Moravský hospodář 10, 1908, č. 14, s. 361-364; Magerstein, V. F.: *Příprava švestkové brěčky, kvášení její a pálení slivovice*. Moravský hospodář 10, 1908, č. 16, s. 416-418.
30. Žurek, J.: *Pálení slivovice*. Moravský hospodář 12, 1910, č. 17, s. 457-459.

STO LET OD NAROZENÍ POSLEDNÍHO VALAŠKÉHO ZBOJNÍKA (Jan Kobzán 9. 7. 1901 - 10. 10. 1959)

K dějinám a kultuře některých výrazných oblastí Moravy se tradičně upíná nejen odborný, ale též umělecký zájem. Není snad osobitého kraje, který by nebyl upoutal pozornost básníků a spisovatelů, hudebních skladatelů i výtvarných umělců. K nejvyhledávanějším objektům pozornosti a současně i zdrojům inspirace patří od 19. století Českomoravská vysočina, Horňácko a Valašsko, jejich tvárnost, vesnické stavby, lidové typy nebo hudební kultura. Naprostá většina tvorby opírající se o tyto

podněty nepřekračuje však svým významem a většinou regionální hranice - výjimky představují převážně jen díla mimořádně talentovaných umělců, například Antonína Slavička, Vítězslava Nováka, Leoše Janáčka či Bohuslava Martinů, jež se stala nedílnou součástí národní kultury a pronikla zčásti též daleko do světa.

Rozsáhlá produkce nesčetných dalších, byť ve své době populárních a vyhledávaných umělců, se dříve či později odsunula na okraj celonárodního proudu umění, ale nelze jí upřít formující a dlouhodobě působící vliv na regionální umění a na výchovu k jeho vnímání širšími společenskými vrstvami žijícími mimo přední centra toho uměleckého dění, které stanovuje dobové normy hodnocení a naznačuje směry dalšího vývoje.

Odkaz Jana Kobzáně se ocitá v postavení obdobném celoživotnímu snažení nesčetných jiných představitelů kraje výtvarné kultury: až na výjimky není k nalezení v příručkách k dějinám českého výtvarného umění, v obecných

encyklopediích a biografických slovnících. Nechybí jen v některých pomůckách krajovců.

Přestože pocházel z nuzného prostředí, dokázal se Kobzán díky své houževnatosti a plii záhy prosadit: nejprve studoval na Uměleckoprůmyslové škole v Praze u Františka Kysely, Josefa Schussera a Vratislava H. Brunnera, jejichž vliv se do jeho díla promítl nápadným ornamentálním, krátce se pak podrobil školení u Maxe Švabinského na Akademii výtvarných umění. Za největší školu ale považoval bezprostřední poznávání lidí a reálií při četných cestách po východní a jihovýchodní Evropě, kde hledal kořeny valašské lidové kultury, již se po celý život obíral ve své sběratelské a literární činnosti. Z ústního podání na Vizovicku zkonztruoval již ve svých šestadvaceti letech soubor nářečních textů *O zbojnících a o pokladoch z Moravského Valašska* (Praha 1927), který se dočkal dvou dalších vydání (1958, 1980); k této tematice se vracel i později, například ve stati *Valašské horské zbojnictví* (Sborník výstavy salašnictví v Novém Hrozenkově, 1936); v jeho podání jde o programové zveličování a přečeňování doznívající lidové tradice zbojnictví k agitaci za sociální spravedlnost, jak tomu nasvědčuje neskrývaný obdiv k lidovým hrdinům Oleksovi Dovboščukovi, Jurajovi Jánošíkovi a Ondrovi Šebestovi, jež zůstávali „předzvěstí světlého dne, který vzejde i našim horám“. Svoji vrozenou a vypěstovanou levicovou odbojnost měl příležitost prokázat na sklonku druhé světové války účastí v partyzánském hnutí, jak o tom později sám referoval v článku *Staly sa věci na horách* (Dolina Urgatina 4, 1950).

Ve všech druzích jeho tvůrčí činnosti jde o navození a upevnění představy o pevnosti a nezdolnosti Valachů; v některých ohledech si byl v obsahu i formě tvorby blízký se svým mladším, leč úspěšnějším vrstevníkem Antonínem Strnadelem: oba archaizovali valašský kraj i jeho nositele. Kobzánovi

sukovití Valaši s uherskými kníry, se širokými vybijenými koženými opasky nebo s řemením jsou většinou oděni jako zbojníci s husárky na hlavách, jaké na ikonografických dokladech z východní Moravy nacházíme v případě Zálesáka jen na rytině Mansfeldově z roku 1786, jsou vybaveni obušky, bambitkami, lefoškami, nebo dokonce figurují jako jezdci na ryčných koních.

Ovšem nejen tyto fantastické kreace, nýbrž i zdánlivě střízlivější Kobzáňovy charakteristiky regionálního typu kroje na Valašsku, například v článku *Valašská nátura zračící se v kroji* (Památník národopisných slavností. Vsetín 1930, přetištěno v čas. Dolina Urgatina 2, 1948), jsou emocionálně pojaté amatérské úvahy, jejichž jedinou předností je to, že správně postihují neafektovanost, jednoduhost, slohovost a přirozenou noblesu jednoho z esteticky nejpůsobivějších lidových krojů na Moravě. Takřka všechny Kobzáňovy výtvarné i literární práce jsou vedeny snahou vylepšit obraz odumírající archaické kultury starého Valaška, nabídnout za pomoci všech dostupných prostředků, mj. vumělkovaného nářečí, zidealizovaný obraz dávných Valachů a jejich povahových rysů. Ve snaze prokázat bezprostřední vazby Kobzáňovy ke staré valašské kultuře se leckdy jeho tvorba motivuje dětstvím a mládím tráveným „s bačou u plápolajícího ohně nedaleko koliby“, ač v době před první světovou válkou šlo na jeho rodném Vizovicu už o nenávratnou minulost, stejně jako v jiných oblastech Valaška, kde salašnictví dožívalo nejdéle.

Kobzáňovo dílo, které je jedním z velmi pozdních projevů romantismu, nemůže přirozeně sloužit jako pramen vědeckého bádání, avšak nelze mu upřít vysokou míru živelnosti, dramatickosti, sugestivnosti a koneckonců i osobní upřímnosti a umělecké rzosti. Vždyť budí přesvědčivý dojem, že se Kobzáň se svými zbojníky docela identifikoval.

Richard Jerábek

SEDMDESÁTÉ NAROZENINY JOSEFA JANČÁŘE

Říká se, že čím je člověk starší, tím mu život ubíhá rychleji a čas pádí divokým tempem. Tato pravda nás dokáže zaskočit zvláště při životních výročních lidí, které známe a s nimiž se často potkáváme. Kulaté jubileum Josefa Jančáře - neuvěřitelná sedmdesátka - je toho důkazem. Je člověkem plným energie a zájmů i v období, v němž bývá zvykem rekapitulovat uplynulé roky a myslet na klid a zasloužený odpočinek.

Nechci při této příležitosti podrobně hodnotit všechny etapy jeho života, protože jeho předchozí životní i pracovní období byla již vyčerpávajícím způsobem zhodnocena dříve. Jeho životní dráha je rušná a již od dětství mu přinášela situace, jejichž překonávání vyžadovalo mnoho elánu a aktivity.

PhDr. Josef Jančář, CSc. se narodil 16. 6. 1931 v Těšově u Uherského Brodu. Studoval Základní odbornou školu textilní v Šumperku, církevní salesiánské gymnázium v Mníšku pod Brdy, gymnázia v Uničově a v Uherském Brodě. Na Filozofické fakul-

tě Masarykovy univerzity v Brně absolvoval obor národopis (1953-1958, PhDr. 1967, CSc. 1969). Část svého života strávil v Uherském Hradišti, kde pracoval jako odborný pracovník Slováckého muzea (1958-1961), vedoucí dokumentace ŮLUVU (1961-1964) a ředitel Slováckého muzea (1964-1969). Odtud musel z politických důvodů odejít. Nakonec našel práci v přidružené výrobě JZD Lipov. V roce 1979 se vrací ke svému oboru jako odborný pracovník strážnického Ústavu lidového umění a je s touto institucí spojen dodnes: v letech 1990-1996 zde vykonával funkci ředitele, po odchodu do důchodu působí jako odborný pracovník a garant některých výzkumných projektů.

Jeho život je plný zvrátů a paradoxních situací. Brzy po ukončení studia se projevil jako zanícený znalec národopisných poměrů regionu, hlavně lidové výroby, řemesel a zemědělství. Práce v muzeu ho zaujala a stala se jeho životním posláním. S vervou jemu vlastní se pustil do budování muzea jako centra nejen odborného, ale i kulturního celého regionu. Jeho muzeologická hvězda zazářila velmi rychle, ale ještě rychleji byla uhašena a z funkce ředitele Slováckého muzea musel odejít. Tento zásah politické moci předznamenal jeho další životní osudy. Po mnoha letech v ústraní, avšak ve stálém kontaktu s oborem, se vrací zpět na vedoucí místo jiné významné národopisné instituce. Od roku 1990 se jako ředitel tehdejšího Ústavu lidového umění ve Strážnici výrazně podílel na celkové koncepci tohoto ojedinelého pracoviště. Hned po nástupu do této funkce se projevil jako dobrý organizátor každé práce, který umí rozčeřit stojaté vody, svojí zaníceností a energičností rozhybat spolupracovníky k aktivitě a připoutat k řešení věcných problémů. Díky jeho orientaci v současné problematice vědy byl strážnický ústav pověřen garancí za uskutečňování zásad *Doporučení k ochraně tradiční kultury a folkloru*, které vydalo UNESCO roku 1989. Ústav lidové kultury pod vedením Josefa Jančáře v mnohém navázal na do-

savadní odbornou činnost, avšak orientoval ji v duchu zásad tohoto Doporučení. Zde připomínám hlavně projekt desetidílné videoencyklopedie *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska* nebo stále se rozrůstající projekt videoencyklopedie dokumentující lidová řemesla a lidovou uměleckou výrobu v České republice, jehož redakční radě J. Jančář předsedal. S proměnou instituce došlo i k proměně čtvrtletníku Národopisné aktuality, který v roce 1991 začal vycházet v nové grafické úpravě jako Národopisná revue. Josef Jančář se na novém pojetí podílil nejen svými studiemi, články a recenzemi, ale především svým členstvím v redakční radě.

J. Jančář se rovněž zasloužil o ustavení České národní sekce CIOFF, která vznikla rozdělením dosavadní československé sekce. Stal se prezidentem této nevládní mezinárodní organizace pořadatelů folklorních festivalů, jež působí jako organizace UNESCO. Prvním výsledkem aktivní práce české národní sekce CIOFF bylo uspořádání 50. ročníku Mezinárodního folklorního festivalu v roce 1995 jako Folklorního festivalu středoevropského sektoru této světové organizace. Ve spolupráci s Českou komisí pro UNESCO a s odborem regionální a národnostní kultury MK ČR uspořádal J. Jančář v Ústavu lidové kultury v letech 1995, 1996 a 1997 mezinárodní konferenci expertů národních komisí UNESCO ze střední a východní Evropy. Tématem bylo uplatňování Doporučení UNESCO v těchto státech, problém komercializace lidové kultury nebo otázky etiky a tradiční kultury. Výsledky jednání byly vydány v samostatných publikacích, které J. Jančář redakčně připravil.

Jedním z velkých publikačních počínů J. Jančáře je kniha *Strážnická ohlédnutí*, ve které je kromě vzniku a vývoje strážnického Mezinárodního folklorního festivalu popsána i historie Ústavu lidové kultury ve Strážnici, jehož proměna z regionálního kulturního střediska v celostátně uznávanou instituci by byla

bez osobního Jančářova přínosu těžko uskutečnitelná.

Na konci roku 2000 vyšla kniha *Lidová kultura na Moravě* jako 10. svazek Nové řady Vlastivědy moravské. Tým odborníků, redakčně vedený J. Jančářem v ní podává přehled o kultuře a způsobu života zemědělských vesnic na Moravě od 19. století do současnosti. Tato publikace poprvé komplexně zpracovává danou problematiku tak, aby byla přístupná co nejširšímu okruhu zájemců o lidovou kulturu.

Další velký projekt, který odborně zpracovává a garantuje - *Nositelé tradice lidových řemesel* - je věnován dokumentaci rukodělné výroby a významných představitelů jednotlivých oborů této činnosti. A dosud posledním garantovaným dlouhodobým úkolem, je projekt *Tradice lidové kultury v kulturním rozvoji ČR*, jehož cílem je přispět k poznání procesů, jak se prvky lidové kultury projevují ve vytváření občanského vědomí v novodobém státě, ve vývoji jeho kultury a umění v průběhu 20. století. Prvním výstupem projektu bude letošní sympozium, jehož hlavním organizátorem je opět J. Jančář.

Jak je patrné i ze stručné rekapitulace uplynulého desetiletí jeho odborné činnosti, nese si jubilant životem odvahou vstupovat do nových věcí, do řešení nových problémů, což prokazuje i v době, kdy se většina příslušníků jeho generace ohlíží pouze zpět a rekapituluje. Bohatství dosud dosažených výsledků jeho práce i rozsáhlá publikační činnost (jeho osobní bibliografie byla vydána jako samostatná příloha Národopisné revue v roce 1996) zabezpečují Josefu Jančářovi pevnou pozici v dějinách české etnografie.

Vážený pane doktore, snad se mi na tomto místě podařilo vyjádřit úctu a obdiv k vaší činnosti a všestranné práci. Jménem všech Vašich spolupracovníků přeji další roky v pohodě, zdraví, dobré kolegiální atmosféře a láskyplném zájmu v kruhu rodiny.

Vlasta Ondrušová

PAMÁTCE MIROSLAVA MALURY

V úterý 7. listopadu 2000 v ranních hodinách zemřel ve svém ostravském bytě doc. PhDr. Miroslav Malura. Necelých osm měsíců po svých třiašedesátých narozeninách naprosto neočekávaně odešel muzikolog, folklorista, oblíbený učitel katedry hudební výchovy Pedagogické fakulty Ostravské univerzity, přítel a dobrý člověk.

Miroslav Malura se narodil 21. března 1937 v Opavě. Po maturitě na jedennáctileté střední škole studoval na brněnské Filozofické fakultě hudební vědu, estetiku a historii (1955-1960). Na počátku šedesátých let pracoval jako vedoucí umělecko-historického oddělení Krajského osvětového střediska v Hradci u Opavy a inspektor kultury Okresního národního výboru v Opavě. V roce 1965 přišel jako odborný asistent na Pedagogickou fakultu v Ostravě, na které působil do roku 1971. Tehdy musel - po mnoha přikojích - z politických důvodů fakultu opustit a stal se pracovníkem Vlastivědného muzea okresu Karviná v Českém Těšíně.

Po návratu na vysokoškolské pracoviště (v prosinci 1989) rozvinul bohatou pedagogickou, odbornou a organizační činnost. Pečlivě připravovanými přednáškami a netradičními přístupy k hudebněpedagogickým a didaktickým problémům imponujícími semináři si ihned získal srdce svých posluchačů. Roku 1993 se stal na základě habilitační práce *Nové a netradiční formy hudební výchovy* docentem Pedagogické fakulty Ostravské univerzity. Působil také jako hostující profesor na Slezské univerzitě v polských Katowicích.

Stál u zrodu uměleckého spolku Kontrast a Umělecké skupiny X v Opavě. Pracoval v mezinárodních hudebních a kulturních institucích (v Mezinárodní Beethovenově společnosti, Evropské akademii, v bazilejské Mezinárodní muzikologické společnosti aj.).

Svou publikační činnost zaměřoval od počátku především na problémy regionální hudební historie. V posledním desetiletí věnoval značnou pozornost otázkám interkulturní výchovy mladé generace a hudebněsociologickým tématům.

Jako pracovník českotěšínského Vlastivědného muzea se v období 1972-1989 s velkým zaujetím věnoval i regionální hudebněfolkloristické problematice. Přitahován k těmto otázkám svými předchozími zájmy (viz jeho studie ze šedesátých let o olomouckém rukopisném zpěvníku *Elementaris Liber*, patrně A. F. Kwasnity) a orientován vlastní odbornou muzejní činností publikoval - přes značné potíže, vyplývající z dobových politických souvislostí - četné časopisecké a sborníkové stati. V nich využíval v muzeu uložených materiálů k objevným prezentacím nových skutečností i k bližšímu poznání odborné veřejnosti již známých faktů (přípomeňme alespoň příspěvek *Neznámé prameny ke vztahu L. Janáčka k regionu*, uveřejněný ve sborníku z ostravské muzikologické konference Janáčkiana 1979). Pozornost si zaslouží také Malurův zájem o projev současného

hudebního dění, zvláště o folkové písničkářství osmdesátých let. Nezastupitelná byla jeho účast na přípravách jednotlivých ročníků folklorního festivalu Slezské dny v Dolní Lomné.

Miroslav Malura patřil k osobnostem, které nelze nahradit. Dokázal totiž - s jedinečnou vitalitou a nekonečným optimismem - doslova prosvětlit i ty nejsložitější okamžiky a situace. Jeho přátelský úsměv, povzbudivé slovo i odborný úsudek nám budou v velmi, velmi chybět.

Jan Mazurek

ETNO 2001. LIDOVÉ ZVYKY NA PŘELOMU STOLETÍ

ČT 2, 17. 3. 2001, režie Jiří Vanýsek

Pořady prezentující lidovou kulturu a současný folklor bývaly v ČT odsouvány do nevhodných vysílacích časů. Představy odborné veřejnosti většinou nenaplnily, byly permanentně vystavovány kritice, ale to nevedlo zejména brněnské televizi v její „tvůrčí“ činnosti na tomto poli. Održeny od života vytvářely zkreslený a falešný dojem o věcně živém lidovém umění.

Po roce 1989 se folklor z médií jako by vytratil, ne však sám termín, často používaný v žurnalistice v různých možných i nemožných spojeních (politický folklor). Proto jsme byli zvědaví, co se skrývá pod názvem pořadu **ETNO 2001**, který ČT zařadila do atraktivního vysílacího času na sobotu 17. března 2001 od 20. hodin (kanál ČT 2). Tento tříhodinový blok záměrně či náhodou sledovala řada etnologů i dalších zájemců o tuto kulturní sféru. Musíme konstatovat, že dojmy a hodnocení pořadu byly často diametrálně odlišné, proto se redakce Národopisné revue rozhodla dát prostor k diskusi nad uvedeným pořadem a otknout názory těch, kteří vyslyšeli naši nabídku, aby své myšlenky a postřehy touto formou publikovali.

Jinak pořad vnímal jistě laik, jinak odborník zabývající se etnologií profesionálně jako svým zaměstnáním. Oba byli překvapeni dramaturgií bloku - žádné malebné kroje, žádné aranžované zpěvy u cimbalu, folklor v podání souborů absentoval a abstinovat. Autor pořadu a jeho režisér (bez odborného poradce) se snažil ukázat, co se v současném životě a městské kultuře váže na tradici tím, že z ní vychází (Mikuláš) nebo se šíří mechanismy, které byly pro tradiční lidovou kulturu typické, ba zákonitě (anekdota, hudba, dětské hry).

Zavádějící byl poněkud název pořady *ETNO 2001* - z něho konkrétně neuplyne nic o jeho obsahu či zaměření, proto podtitul *Lidové zvyky na přelomu století*. Zde autor sáhl vedle, protože společenské aktivity dnešních studentů (Poslední zvonění) nebo malých sociálních skupin (Vánoce pro zajíce) či kulturní aktivity vídeňských Čechů lze těžko označit za „lidové zvyky“. Toto terminologické pochybení ukazuje na již konstatovanou obecnou libovůli v nakládání s pojmy oboru. I když název bloku byl poněkud nepřesný a neadekvátní, jeho dramaturgie se snažila držet jednu linii - vybranými ukázkami dokumentovat, že i v současné postmoderní době žijí jevy, jež svou neformálností a spontánností i principy šíření a udržování mají blízko k jevům tzv. tradiční lidové kultury. Režisér velkou měrou čerpal z videoarchivu Etnologického ústavu AV ČR Brno, z dokumentárních snímků Jiřiny Kosíkové, která se odborné dokumentaristice dlouhodobě věnuje. Samostatných, speciálně připravených dotáček bylo v bloku minimum (diskusní panel o anekdotě, dokument o nápišech na zdech, vystoupení M. Štědrone o folklorismu).

Pořad a jeho kompozice ukazují pohled televizního režiséra, potažmo médií na předmět etnologického studia. Je otázkou, zda takovou popularizaci oboru a naší práce přijmout, i s vědomím případných nedostatků, nebo spolupráci s médií odmítnout a ponechat formo-

vání image našeho oboru jen v režii televizních a jiných mediálních profesionálů. Kladná odpověď je sice nasnadě, nicméně účinkování před filmovou kamerou není bezproblémové a vyžaduje určité schopnosti, praxi, rutinu. I z tohoto pohledu jsem uvedený pořad sledoval a mohu konstatovat, že vystupující kolegyně a kolegy pro jejich výkony patřičně hodnotím.

I když se uvedenému pořadu dá leccos vytknout, přinesl podstatně jiný pohled na náš obor, než tomu bylo dosud, a jeho celkové vyznění bylo serióznější ve srovnání s následujícím blokem, který se snažil odhalit „tajemnou duši“ vychodomoravského Valašska.

*Miroslav Válka, odborný asistent
Ústavu evropské etnologie MU Brno*

Od televize nelze očekávat, že popularizační pořad bude suplovat univerzitní přednášky. I proto byl pořad o současném folkloru, vysílaný 17. března 2001 Českou televizí, v mé mysli předznamenán očekáváním všeho nejhoršího, čeho se lze od veřejného média nadít. Obávala jsem se především toho, že do pořadu nebudou pozváni žádní odborníci, že se diváci nedozví nic o existenci oboru, který se daným tématem zabývá. Obávala jsem se popularizace tématu až do hranice, kdy dochází k přílišnému zjednodušení až zploštění tématu, a vůbec jsem už neočekávala, že televize naplní titul, pod kterým ho uváděla. Přesněji řečeno, myslela jsem, že se pod ním bude skrývat něco, co s lidovou kulturou nemá nic společného. Ocenila jsem, že k těmto vizím našťěstí nedošlo a pořad ve mně zanechal dobrý dojem. Shlédla jsem ovšem bohužel jen jeho první polovinu (včetně posezení nad anekdotami), unikl mi téměř celý úvod prof. Richarda Jeřábka.

Výsledný dobrý pocit nepramení snad jen z nízké nastavené latky dané mými očekáváním, ale z celkového vyznění pořadu (resp. té části, kterou

jsem shlédla). Témata, která představil divákům, jsem brala jako příklady zastupující rozsáhlejší spektrum. Předpokládala jsem, že budou prezentovány ty výzkumy, které provádí oslovené instituce a nikoli obor jako celek, i když já osobně bych dala přednost seznámení s ještě širší mozaikou ukázek. Teprve dodatečně jsem si kladla otázku, do jaké míry spadají přátelské náramky do kategorie folkloru. V průběhu pořadu jsem se zájmem sledovala jak informace, které každé z témat doprovázely a považovala jsem je za zajímavé, tak způsob, jakým kolegové dokumentovali jednotlivá témata. Ocenila jsem, že s použitím moderní techniky je vnímání např. tkání náramků (ale i jejich množství a vzhled na ruce) názornější. Stejně tak jsem si vědoma toho, jak těžké je proniknout do v podstatě „uzavřeného“ klubu mladých a že tyto informace teprve s odstupem doby získají na ceně (i když i zde si myslím, že do folkloru lze dané téma zařadit jen z části). Příjemně mě udivila existence nonsensových říkanek a přirozenost, s jakou byly děti při hrách zachyceny. Byla jsem ráda, že prof. Bohuslav Beneš vnesl trochu teorie do pořadu o anekdotách, od kterého všichni diváci očekávali hlavně ono vyprávění anekdot (také jsem se těšila, že nějaké uslyším). Představení nápisů na zdech mi přineslo kromě nostalgických pocitů také ujištění, že se někdo věnuje i tomuto tématu.

Můj výsledný dojem byl takový, že tento pořad vhodně představil určitý výsek etnologie - nová témata v tomto oboru tak, aby etnologie nevypadala jako obor staromilců. Již tento fakt sám je nutno brát jako přínos. Dokonce bych uvítala, kdyby se podobné pořady objevovaly na obrazovce častěji.

*Helena Mevaldová, odborná
pracovnice národopisného odd.
Národního muzea Praha*

Lákavý titul, dlouhé ukázky, relativně stručný komentář a značná nesou-

rodost. Takto mohl vnímat případný divák tematicky sobotní večer na ČT 2. Samotný fakt, že etnologie dostala prostor ve večerním sobotním vysílání na programu ČT 2, který je znám svým náročnějším publikem, svědčí o dobrých kontaktech pracovníků Akademie věd. Bohužel značně lukrativní televizní čas byl vyplněn dlouhými archivními ukázkami, které občas přerušil zaslíbený výklad, výsledek však nepřesvědčil.

Konkrétní skladba příspěvků jakoby kopírovala dlouholetý sběr a výzkum brněnské pobočky Etnologického ústavu AV ČR. To samo o sobě nemusí být negativní fakt, výtka směřuje k zanedbanému sestřihu ukázek, které by dopořily závěry či tvrzení badatelů a celkové vyznění večera.

Pokud byl záměr autorů večera opačný - tedy umožnit „provětrání“ dokumentace z archivu a seznámit s ním širokou veřejnost, nebylo opět zvoleno nejšťastnější řešení. Divák - laik se sice mohl občas pobavit nad dětskými vtipy či studentským humorem, nebyl však „vtazen“ do podstaty problému, často byl nechán napospas natočeným minutám dokumentů, nezřídka marně čekající na jakékoliv vysvětlení. Když např. sledoval příspěvek Dětský a studentský folklór, jistě byl překvapen časovou vatou v podobě pletení náramků přátelství. Věc samozřejmě zajímavá, otázkou zůstává jen důvod, proč měl divák sledovat skoro celý postup pletení. Jako návod byla ukázka nedostačující, pro deklaraci dětské tvořivosti stačila výpověď dívky obdarované hned několika náramky.

Stejně rozpačitě musela zapůsobit nesourodá společnost mediálních „babičů“ a teoretiků v pořadu Anekdoty - lidová tvořivost doby. I přes poslední dobou často využívaný princip kontrastů se snaha spojit odborníky s praktikujícími laiky nezdála být nejvhodnější. Byla znát až moc velká propast v komunikaci, nejpatrnější u prof. Bohuslava Beneše, který občas odborně zaglosoval a přítomní laici se snažili jeho slo-

FESTIVALY, PŘEHLÍDKY

va tlumočit a reagovat na ně. Výjimkou se stal prof. Radko Pytlík, který plynule přešel z pozice vědce do role dobrého vypravěče anekdot a naopak.

Ani třetí pořad - Lidoví vypravěči - neskýtal moc objeveného. Klasický dokumentární styl ukázek z archivu České televize sice diváka pobavil, nesdělil však více. Fenomén role vypravěčů jako alternativy k médiím byl jistě zajímavým pohledem nejen pro širokou veřejnost, ale i pro žurnalisty a sociology.

Celkové shrnutí: výborná příležitost pro medializaci etnologie, která však zůstala nevyužita, jak alespoň naznačuje celková koncepce i struktura příspěvků. Pokusy zaujmout diváka netradičními tématy nechyběly, co však absentovalo, byla vlídná slova průvodce celým pořadem i jednotlivými tématy, která by nenechala diváka „utopit“ v moři ukázek, které byly tak různorodé, jako obor sám.

*Jana Vojtková, studentka
sociologie a etnologie*

BIENÁLE DĚTSKÝCH FOLKLORNÍCH SOUBORŮ

Již po sedmnácté se dne 9. června 2001 konala v Jihlavě celostátní přehlídka dětských folklorních souborů. Zúčastnilo se jí dvanáct skupin vybraných odbornými komisemi na regionálních přehlídkách. Kritéria výběru se týkala promyšlené volby folklorního materiálu, taneční, pěvecké a hudební úrovně vystupujících, jednoty obsahu a formy zvoleného tématu a uplatnění tvůrčí umělecké invence při jeho ztvárnění.

Celostátní přehlídka ve dvou programových blocích byla potěšitelnou i radostnou podívanou. Letošním specifickým byla tematická různorodost a nápaditost jednotlivých vystoupení i rovnoměrné zastoupení všech dětských věkových kategorií vystupujících. Některé soubory dokonce organicky spojily účinkování dvou věkově výrazně od-

lišných skupin dětí (např. Šípek, Prácheňáček, Malý Záhoran), a tak se jim podařilo zachytit přirozenou atmosféru jejich světa. Volba témat a výběr folklorního materiálu pro jejich ztvárnění svědčí o promyšlené dramaturgické práci autorů. Soubor Stázka dokonce předložil odborné porotě přehled literatury, z níž v přípravě svého programového čísla čerpal. V tématech se objevily hry, zvyky, dětské taneční zábavy nebo rozvedení jednoduché myšlenky na základě písně (např. *Kominičku můj* v podání souboru Jiskřička, *Formani jsou velký páni* v podání Perničku, *Slůžil som* v podání Pučíku). Z jednotlivých vystoupení je také zřejmé, že se vedoucí souborů zaměřují na všechny žánry dětského folkloru a věnují pozornost všem složkám. Tak soubor Prácheňáček zaujal nejen tancem, ale i zpěvem, Orlovanka potěšila propojením akcí tanečníků s vtipnou reakcí hudby. Soubory Handrláček a Perniček nezapoměly ani na výtvarné řešení, jimž podtrhly základní myšlenku svých programových bloků. Také komponovaný hudební doprovod byl samozřejmostí. Potěšitelnou novinkou je skutečnost, že se na hudebních úpravách podílí i mladá generace, jak jsme měli možnost poznat z vystoupení souboru Šípek, pro něž muziku upravil Míla Brtník nejmladší.

Odborná porota udělila zvláštní ocenění souborům Handrláček, Orlovanka, Rozmarýnek a Stázka. Ve všech případech ocenila nejen volbu materiálu, ale i jeho ztvárnění a kvalitu interpretace. V letošním roce pracovala také dětská porota, v níž byly zastoupeny všechny zúčastněné soubory. Všichni její členové přistupovali k hodnocení velmi odpovědně, kriticky, ale bylo zřejmé, že z vlastní zkušenosti vědí, jak obtížné takové vystoupení vzniká a co to znamená pro každého jednotlivého vystupujícího. To všechno bylo možné zjistit při vlastní práci poroty, ale i následně z jejich individuálních písemných vyjádření. Všichni se shodli s dospělou porotou v ocenění souboru Handrláček.

Po skončení programu následoval odborný seminář vedoucích, zatímco děti se společně bavily při vlastních muzikách. S radostí i potěšením jsme zjišťovali, že folklor není pro děti jen dobře navcivěnou ukázkou práce jejich vedoucích, ale že se stal součástí jejich života v plnohodnotné a kultivované zábavě.

Alena Schauerová

MYJAVA 2001

Letošní 42. ročník myjavských folklorních slavností jsem absolvovala v roli hodnotitelky. Musím se přiznat, že to byl jeden z nejobtížnějších úkolů, se kterými jsem se dosud potýkala. Shlednout vše, co organizátoři festivalu připravili, se ukázalo být nad lidské síly. Úkoly nelze, bohužel, rozdělit, protože hodnotitelé bývají jen dva - a na letošním ročníku zbyl vzhledem k různým okolnostem nakonec jen jeden. Nejsem přítelem dlouhého vypisování všeho, co program nabízel. Raději bych se podělila o některé kladné dojmy, a i z těch vybírám, protože jich bylo opravdu hodně.

Výborně připravený páteční pořad *Moja pjesnička* ke 100. výročí narození významného skalického rodáka dr. Janka Blahy (autoři P. Michalovič, M. Velský) možná některé Myjavany nadchnul, mně se však líbil velice (rivallita mezi Myjavou a Skalicí je pro našince poněkud groteskní...). Byl citlivým připomenutím toho, že folklor nezná hranice a že oblast od slovenského Záhoří po strážnické a kyjovské Dolňácko i Podluží je stejným hudebním „kulturním okruhem“.

Sobotní myjavský *jarmark* (autoři V. Feriancová, J. Chudá, M. Konečník) bych nazvala vzorovým příkladem dobře odvedené práce. Takové množství tradičních výrobků z nejrůznějších materiálů jsem už dlouho neviděla. Vymezený prostor vzhledem k množství zboží

ani nestačil. Celou atmosféru skvele doplňovala spontánní produkce herců a několika lidových muzik.

Dětem byly určeny odpolední pořady *Zahrajme si divadlo* (J. Švandová) a *Kde bolo, tam bolo...* (J. Chudá). Oba nabídky nejmenším návštěvníkům neobvyčejný zážitek. V prvním se děti mohly stát alespoň na chvíli skutečnými herci v pohádce O perníkové chaloupce, ve druhé navštívily pohádkový dvůr, který díky záviděníhodné fantazii a invenci autorky vyrostl na louce ve festivovalovém areálu. Na střeše perníkové chaloupky visely opravdové perníky, na dvoře se batolila kachňátka, kuřátka, poskakovali tam malí králíci a kozíčka; vyprávěly se tu pohádky, malovaly výkresy, hladila zvířátka. Pro rodiče - kterým byl vstup zakázán - byla nedaleko vystavěna vkusně upravená „krčma“. Doufáme, že tento typ pořadu se brzy stane nedílnou součástí i našich festivalů (Strážnice se svým Dětským dvorem našťástí již tuto cestu nastoupila...)

Ze sobotní odpolední nabídky bych se ráda zmínila o dvou programech. Pořad *Čo sa za mlada naučíš* (Š. Sadowský), věnovaný „souborovým veteránům“, by se dal krátce charakterizovat asi takto: nebyl o tom, kdo tančí rychleji a skáče výš, ale o skutečném požitku a radosti ze zpěvu a tance. Z účinkujících čísel nepředstíraná radost z vystupování, jež překonala veškeré technické nedostatky, plnoucí z nějakého toho roku či kila navíc. Autorovi následujícího pořadu *Po jednom* (V. Kyseľ) se podařilo vytvořit atmosféru přirozené taneční příležitosti a ukázat lidový tanec v jeho nestylizované podobě, kterou samotná soutěžní přehlídka tanečních párů plně rozvinula. Divák byl vtážen do aktivní role hodnotitele, a tak vnímal mnohem pozorněji, co se na jevišti děje. Z mého pohledu připravil autorský tým účinkujícím i divákům skutečně nevšední zážitek.

Ze sobotních večerních pořadů zaujal především *Čardáš, si nás?* (J. Bla-

ho), který nabídl kvalitní umělecký zážitek a obsáhle poučení o vzniku a vývoji jednoho z nejpobulárnějších lidových tanců na Slovensku. Zahraniční pořad *Svetom, s tancem a spevom* (J. Hamar) přinesl pestrou podívanou nejen z různých koutů Evropy, ale také z odlišných upravovatelských a choreografických přístupů a míry stylizace folkloru. Vy-zdvihnout je třeba originální přístup autora k moderování, za něž byl v loňském roce oceněn na festivalu ve Strážnici.

Svým způsobem výjimečný byl nedělní vypravěčský program *Zázračná voda* (J. Chudá), zasazený do příjemného prostředí „šenků“ na louce za amfiteátre. Účinkujícím se výtečným způsobem podařilo odstranit bariéru mezi jevištěm a hledištěm, mluvené slovo se střídalo se zpívaným a vytvořila se zvláštní domácká atmosféra, na folklorních festivalech ne zcela obvyklá.

Nakonec bych se ráda ještě zmínila o komponovaném dětském pořadu, který mne nadchl stejně jako v loňském roce. Pod názvem *JADOMAHÁJKO* (M. Štefanovič, J. Mendel, E. Hrbíková) se skrývaly velice zdařilé scénické bloky jednotlivých dětských souborů, celý pořad byl doplněn vtipným a originálním průvodním slovem i celkovou pojící myšlenkou (závěrečné vystoupení údajného souboru *JADOMAHÁJKO* = název složený z počátečních písmen účinkujících kolektivů; soubory měly připravený společný taneční program).

Letošní programová skladba myjavského festivalu měla vysokou úroveň. Vyzdvihnout je třeba zvláště dětské dílny a komorní pořady, které nacházíme na tuzemských festivalech jen zřídka. Vzájemná úzká vazba mezi strážnickými a myjavskými slavnostmi se projevila v některých stejných typech pořadů, avšak to není na škodu. Právě naopak - spolupráce se už několik let ukazuje oboustranně přínosnou i obohacující a doufáme, že ještě dlouho vydrží.

Lucie Uhlíková

MFF STRÁZNICE A JARMAK MÚZ

V Národopisné revue 1/1998 Hannah Laudová napsala: *Oceňuji velice, že se již vytvořila tradice pestrých a příjemných zážitků během konání Jarmarku múz ve skanzenu, která je nejen příjemným odlehčením, ale zdařilou příležitostí proniknout i do širších souvislostí v běhu života vesnických obyvatel.* Po čtyřech letech můžeme konstatovat, že program v Muzeu vesnice jihovýchodní Moravy směřuje k dalšímu obrazu současných návštěvníků, ale i odborníků či vystupujících, kteří sice mohou diskutovat o folkloru či folklorismu, ale chvíle ve skanzenu prožívají přece jen trochu jiným způsobem. Ty páteční jsou v duchu setkávání se, podávání rukou, koštu vína. K tomuto účelu je právě pořad *O víně* vhodný a vinohradnický areál se v podvečer stává velkým „sklepem“.

V sobotu dopoledne probíhá vyučování ve *Folklorní škole*. Zvolená témata se pravidelně váží k následným „velkým“ programům. Letos Marta Toncrová odborně rozdělila písně z přírody a názorně doplnila zvukovými nahrávkami a zpěvem děvčat ze souboru Kašava. Ve druhé „vyučovací hodině“ Jiří Plocek seznámil posluchače nejen se severskou lidovou hudební tradicí, ale i se současnou hudbou, která z lidových kořenů vychází.

Sobotní odpoledne ve skanzenu patřilo vlastně dětem. Na jevišti se uskutčnila *soutěž zpěváků ze Slovácka a Valašska*, ve vinohradnickém areálu se v pořadu *Slavičci* představily vynikající dětské muziky se sólisty ze Slovácka (výbornou úroveň dětských muzik mj. kladně hodnotily již i předcházející regionální přehlídky dětských souborů).

V integrovaném pojetí různých uměleckých složek se odvíjel *Dětský dvůr*, jehož spojovacím článkem byl motiv koně. Výstupy divadelní, literární, hudební, loutkové, rukodělná výroba a rodninné muzicování aktivně zapojovaly

FESTIVALY, PŘEHLEDY

děti do programu. Pořad na malém prostoru ukázal velké souvislosti a možnosti zpracování lidové tradice nejen na festivalu, ale ve výchovně vzdělávacím procesu vůbec.

Písňe z přírody byly vyvrcholením příjemně stráveného času v prostředí skanzenu během festivalu. Scéna položená v mírném svahu vinohradnického areálu, bez techniky, nechala vyniknout číslům se zvolenou tematikou. Vystupující soubory Grúnik, Kašava, Kunovjan, CM Danaj a CM Pavla Múcky nás písničkami vtáhly na louky, kopce, pastviny a pole. Toto téma se přirozeně nabízí i pro další ročníky v souvislosti s návraty k sepětí člověka s přírodou.

Myslím si, že tzv. „menší pořady“ v prostředí skanzenu vedou nejmladší návštěvníky ke vnímání odkazu lidové kultury jako samozřejmé součásti života, což lze odpozorovat od mnohých starších, kteří se zde scházejí. Dá se říci, že přicházejí „tradičně“ za tradicí.

Jana Polášková

MFF LUŽICE 2001

Ve dvouletých cyklech se v obci Chróscicy (Crostwitz) nedaleko Budyšína (Bautzen) koná folklorní festival Lužických Srbů. Letos tomu tak bylo ve dnech 28. 6. - 1. 7. 2001 už počtvrté. Festival se ledasčím lišil od těch předchozích. Především se jeho oficiální pořady nerealizovaly jen v Chróscících, ale i v jejich okolí. Slavnostní zahájení ve čtvrtek večer bylo přeneseno u příležitosti oslav 1000 let Budyšína do tohoto města, do amfiteátru Na stělnici, kde po dohodě s Německo-srbským lidovým divadlem bylo možno využít areál připravený pro Budyšínské divadelní léto.

Páteční večerní program *Estráda mezinárodního folkloru* se konal v pěkném prostředí dvora kláštera Maria-Stern v blízkých Pančicích - Kukowě (Pantschitz-Kuckau). Ostatní programy se pak uskutečnily v Chróscících.

Pokud se týká programové koncepce, festival se drží svého zaměření na folklorní tradice národnostních menšin, protože Srbové tvoří kulturně výraznou minoritu v rámci Spolkové republiky Německo. Pořadatelé se snažili, aby teritoriálně obsáhli tři kontinenty. Ne všechno se jim ale povedlo. Soubor Les Ballets Bougarabou ze Senegalu neobdržel vstupní víza, takže v pátek jej narychlo zastoupil ghansko-německý soubor Daye drumming group z Berlína. Ten zaujal publikum vícehlasým zpěvem a rozličnými africkými rytmy. Asii zastupoval gruzínský mládežnický soubor Schiwi z Tbilisi a vše ostatní náleželo Evropě. I její účast však byla poznamenána problémy se získáním vstupních víz. Proto nepřišel ohlášený soubor z Jugoslávie a maďarský soubor Csango z Rumunska přijel pozdě a vystoupil jen v sobotu a v neděli. I přes tyto geografické výpadky a obtíže lze konstatovat, že programová koncepce festivalu byla dodržena a našla patřičnou odezvu v jeho pořadech.

V pátek uspořádali pořadatelé seminář na téma *Bikulturalnost a dvojjazyčnost - bohatství nebo přítěž pro majoritu?* Ukázalo se, že toto téma je zvláště v podmínkách dnešní Lužice mimořádně aktuální. Protože byl přijat nový zákon týkající se školství, obávají se nyní Srbové zániku svých škol a přechodu srbských dětí na školy německé. Vznikla proto iniciativa Witaj, která bojuje za dvojjazyčnost Lužice. To znamená, že nejenže se Srbové mají učit srbsky a Němci, ale i Němci v tomto teritoriu by se mohli učit oběma jazykům. Jaký bude osud této iniciativy, jež se aktivně zapojila i do festivalu, nelze odhadnout. Faktem však je, že obec Chróscicy se chce soudit s německým státem, aby uchránila svou srbskou školu. Proto se např. při festivalové bohoslužbě v srbské řeči lidé modlili za zachování své školy, po mši mezi sebou vybírali peníze na soud a právníky a ve festivalovém slavnostním průvodu nesli i protestní transparenty. Není se

Z pořadu *Dětský dvůr*, MFF Stražnice 2001. Foto T. Hájek.

tedy čo diviť, že v prubehu semináře se Srbové velmi zajímali o postavení národnostních menšin u nás, o jejich účast v pořadech různých folklorních festivalů a dalších kulturních akcí a též o práci kulturních spolků etnických minorit obecné. To, že každý ročník festivalu je doplněn pracovním seminářem na téma dotýkající se menšin, se ukazuje jako velmi podnětné a vhodné.

Sobotní odpoledne náleželo dětem. Šlo o mnoho rozličných aktivit pro děti a s dětmi. Např. promítání krátkých filmů, malování pohádkových motivů, zaplétání vlasů, spoustu dětských her či soutěží, využití internetu apod. Především však ve víceúčelové hale Jednota děti ze srbské školy v Ralbicích vystoupily s pásmem srbských písní a tanců, bohužel jen za využití playbacku. Dětská taneční skupina Lužičanka a pěvecká skupina Srbského lidového ansámblu z Budyšína uvedly premiéru pohádkové hry „Kde je Kubolčik?“. Děti pak mohly shlédnout ještě jinou pohádku, tentokrát v podání Lužického loutkového divadla. Takto široce pojaté dětské odpoledne znamenalo výrazné obohacení celého srbského festivalu.

Večer patřil mimořádně atraktivnímu pořadu *Folklor a kulinářské speciality na selských dvorech*. Program velkou měrou přispívá k popularitě a koloritu akce a navozuje patřičnou společenskou atmosféru. Pět selských dvorů spolu s velkým dvorem fary jsou po celý večer a dlouho do noci centry festivalových vystoupení, konzumace rozličných specialit srbské lidové kuchyně a aktivní zábavy. Každý dvůr se zaměřil na jiný druh občerstvení. Tak ve faře se připravovala jídla svatební, jinde zase zabijačka, někde guláš a opékané prase, ryby, různé pečivo atd. K tomu se na pódiích odbyvala půlhodinová a opakovaná vystoupení vždy 3-4 souborů. Jak zahraničních, tak i některých srbských. A celá obec žila festivalem.

Nedělní pořady se uskutečnily v přírodním amfiteátru. Po už zmíněné bohoslužbě byl otevřen celodenní trh tra-

dičních řemesel a následoval pořad *Kde se zpívá... Srbské zpěvy, tance a obyčeje ze všech regionů Horní a Dolní Lužice*. Vystoupilo v něm celkem pět srbských kolektivů, především vesnických skupin. A po průvodu všech účinkujících vesnicí pak proběhl závěrečný pořad *Finále festivalu*. V něm se desetimínutovými čísly uvedly všechny zahraniční soubory a z domácích jen vesnická skupina z Wudwora a soubor Smjerdžaca ze stejnojmenné obce s kapelou Sprjewjan z Budyšína. Pořad byl dobře sestaven a vytvořil důstojný konec festivalu.

Českou republiku reprezentovaly spojené řecké soubory Prométheus z Brna, Akropolis z Prahy a Gorgona z Krnova, jež tu vystupovaly pod hlavičkou Lycea Řekyň v ČR. Staly se příjemným překvapením festivalu. V rámci programu na selských dvorech se též dobře uplatnila kapela souboru Šafrán z Tanvaldu.

Jan Krist

LIDOVÁ KULTURA NA MORAVĚ. (Ed. J. Jančář). Strážnice, Brno: Ústav lidové kultury a Muzejní a vlastivědná společnost, 2000. 373 s., něm. resumé.

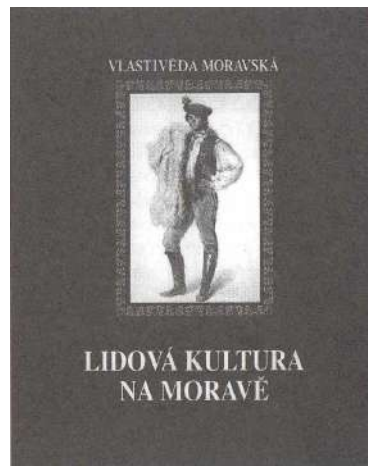
Sú knihy, ktoré keď výjdu, zaregistrujeme, prípadne aj prelistujeme a odložíme. Sú však aj knihy, ktoré od prvého momentu zaujmú tak, že sa do nich rovno začítame a len tak rýchlo ich neodložíme. K takýmto knihám podľa mňa patrí aj 10. zväzok novej rady edície *Vlastivěda moravská - Země a lid*, venovaný tradičnej kultúre Moravy.

Obsah práce je rozdelený do desiatich kapitol, z ktorých osem, od druhej až po deviatu, sa zaoberajú základnými tematickými celkami tradičnej kultúry - zamestnaním a obživou, dedinským sídlom a domom, odievaním, obradmi, obyčajmi a zvykmi, výtvarnou kultúrou, slovesným, hudobným a tanečným folk-

lómom. Každá kapitola začína prehľadom doterajšieho bádania a jeho výsledkov v príslušnom tematickom celku. Až za ním nasleduje odborný výklad, ktorý sa sústreďuje na obdobie 19. a 20. storočia. Každá kapitola je bohatou ilustrovaná nielen čiernobielymi, ale aj farebnými ilustráciami.

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že ide o klasickú etnologickú monografiu. Nie je tomu úplne tak. Jej nómum vidím v koncepcii obsahu prvej a desiatej kapitoly. Prvá kapitola nie je venovaná prírodnému prostrediu, ako býva v mnohých etnologických monografických prácach, ale etnickým a etnografickým skupinám a oblastiam Moravy. K úplnosti tejto kapitoly chýba len jedna prehľadná, schématická mapa, na ktorej by boli príslušné skupiny a oblasti vyznačené. Výrezy z Bayerovej mapy Moravy a Sliezka jej funkciu nemôžu nahradiť.

Za odborný prínos považujem aj obsah desiatej kapitoly, ktorá je venovaná náčrtu vývoja národopisného záujmu na Morave. Napriek tomu, že je postavená na chronologicky usporiadaných fak-

toch, spolu s úvodmi kapitol venovaných javom tradičnej kultúry a rozsiahlym súpisom literatúry, podáva veľmi plastický obraz o moravskom národopise.

V poslednej, ešte československej vlastivede, od vydania ktorej uplynulo viac ako tridsať rokov, boli údaje o tradičnej kultúre Moravy prezentované v rámci celku Česká lidová kultura. V prípade nami prezentovanému zväzku Moravskej vlastivedy ide vlastne o prvý samostatný a komplexný pohľad na tradičnú kultúru Moravy. Možno autorskému kolektívu, v ktorom sa zišli tri generácie etnológov z najvýznamnejších moravským etnologických pracovníkov len zablahoželať, že sa svojej neľahkej úlohy zhostili viac ako dobre. Vytvorili nielen obsahovo zaujímavé a odborné kvalitné, ale navyše aj pekné dielo, ktoré zaujme tak laického milovníka tradičnej kultúry, ako aj vážneho vedeckého bádateľa.

Mojmir Benža

LIFE IN BLACK AND WHITE. Praha: Gallery, 2000, 181 s., 115 vyobrazení, notové ukázky.

Keď vyšla Errata 14 - Romisté by nemeli *cigánit* (NR 1/2001, s. 75-77) týkajúci sa omylu a nedostatku v kolektívnej práci Romové - O Roma (Tradice a současnost) z roku 1999, dostala sa mi do rúk ďalšia kniha o témz etnickém společenství, která by si zaluhovala obšírnou a zasvěcenou recenzí. Abychom však na ni mohli neodkladně upozornit, věnujeme jí aspoň tuto stručnou glosu.

Působí-li předchozí publikace hned na první pohled dosti bezradně, k čemuž přispívá také její různorodý obrazový doprovod a hlavně nevnalézávě a rozkolísaná grafická úprava, druhé dílo právě jeho vnější stránka činí velmi přitažlivým: cílevědomě vybrané, z části velkoplošné kvalitní fotografie umocňuje ještě velkoryse pojatý a nápaditý gra-

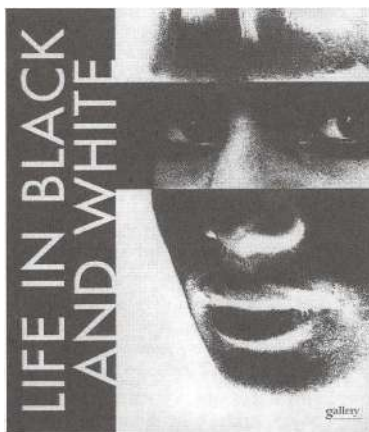
fický design Pavlína Řezníkové, jakož i jeho realizace ve Východočeské tiskárně v Pardubicích.

Vedle archivních záběrů různého stáří a v důsledku toho též rozličné kvality, které se vesměs podařilo ústrojně a citlivě včlenit do promyšlené výtvarné koncepce, je kniha - až na malé výjimky - provázána četnými původními fotografiemi Jindřicha Štreita a Evy Davidové, jejichž působivý obsah jí vtiskuje pečeť hodnověrnosti, životnosti a přesvědčivosti. Nejsou to pouhé popisné dokumenty, už při pouhém prolistování je zřejmé, že se oběma autorům snímky podařilo nahlédnout pod povrch nikoli právě záviděníhodného způsobu života romské minority, jakož i do nitra jejich příslušníků, neváhejme říci, že přímo do duše Romů, již se oni liší od okolní majority víc, než jen barvou pleti. Bohužel u mnoha fotografií chybí pasportizace, tj. údaje o místě a době vzniku, které jsou nezbytné pro jejich odborné využití.

Odkazy k literatuře se vyznačují jednoduchostí a vykazují značné mezery. Zcela neopodstatněně jsou v 1. a 3. kapitole anglicky citovány práce, které vyšly v Bratislavě, Brně, Olomouci, Tišnově aj. v češtině či slovenštině; v ostatních kapitolách je uplatněn správný

způsob citace v původním jazyce s připojeným překladem do angličtiny. Mohli bychom - stejně jako minule - uvádět četné chybějící tituly, ale zapokujeme stručně, leč důrazně, jeden neprominutelný prohršek: ač se v knize dost obšírně dočítáme o tragických osudech Romů za druhé světové války a text je mimo jiné doprovoben fotografií Rudeny Danielové z Mutěnic (1904-1988) s vyetovaným číslem z koncentračního tábora (s.40), opět tu postrádáme citaci obecné práce Dušana Holého a Ctibora Nečase *Žalující píseň* (Brno 1993), která analytickým i srovnávacím způsobem pojednává o písni „Aušvicate hi kher báro“ zaznamenané právě od této ženy, jež se vrátila po válce do osvobozené vlasti jako jediná z celé početné rodiny. Stejně tak tu nejsou citovány práce o horňáckých muzikantech romského původu od Dušana Holého, který se věnoval této tematice jako jeden z prvních českých národopisců.

Pohroma stihla řadu geografických údajů. Jména některých obcí jsou v textu nebo v titulcích k vyobrazením zkomolená tak, že je nelze identifikovat, nebo obsahují zbytečné chyby. Uvedme jen namátkou vybrané příklady: Páznice (s.53) by snad mohla být oravská Párnice, Svatoboře (s. 59, obr. 11) jsou nepochybně Svatobořice u Kyjova, Muráňská Dlhá Lúca (s. 85 a 96) má být správně Muránska Dlhá Lúka, obdobně místo Krásná Horca (s. 96) má být spíše Krásnohorské Podhradie nebo Krásnohorská Dlhá Lúka, Trebišín (s. 96) je nepochybně Trebišov, obec Hrká u města Miklušovce (s. 85) není nikde k nalezení, Bohosoudova (s. 38) je patrně Bohosudov u Krupky pod Krušnými horami, Nacin Vsi (s. 96) je Nacina Ves, obce Písky a Zmole (s. 58) nejsou uvedeny v seznamech obcí; v jiných případech jde zjevně o neopravené chyby, např. Časlav a Klatov (s. 37), Rozseč nad Kunšatem (s. 42) místo Kunšátem, popř. o počeštěnou podobu, jako Bardějov (s. 83, 94) místo Bardejov, u Medzilaborců jsou Roškovo-

ce a nikoli Rožkovce, Rožkovjany na Prešovský (s.98) jsou Rožkovany u Lipan, spojení Betlanovce and Spiši (s. 71) je možná jen překladatelská chyba. Jde o pouhou nedbalost nebo o pokus reformovat topografii? Drobná nedorozumění jsou i v textu, jako např. zbytečný překlad jména Mikuláš Dačický of Heslov (s. 35), dále dokonce ještě s přesmyčkou of Helsov (s. 37). Nejsem si jist, zda lze olašské Romy převádět do anglické podoby jako Olach Roma (s. 80, 82, 87-88, 93, 98), což by vedlo k nesprávnému čtení tohoto etnonymu.

Škoda, že tyto snadno odstranitelné omyly nebyly napraveny v korekturách a že mohou vyvolávat pochybnost o serióznosti jedné z nejzdařilejších a nejatraktivnějších publikací o etnické pospolitosti, která svou odlišností v myšlení i konání vyvolává tolik protichůdné pozornosti všude, kde se vyskytuje.

Richard Jeřábek

P S. Až v době korektur tohoto čísla NR se ukázalo, že kniha vyšla i v české verzi pod názvem *Čemobilý život* (Praha 2000).

KLEJNOTY I SEKRETY KRAKOWA - TEKSTY Z ANTROPOLOGII MIASTA. Věd. redaktorka Róza Godula. Kraków: Wydawnictwo Wawelskie, 1994. 344 s., 17 barev., 81 čb vyobrazení.

Knihu o dějinách a kultuře města lze pojmut rozličnými způsoby, z nichž dosud nejčastější jsou reprezentativní publikace s exkluzivními reprodukcemi nejvýznamnějších pamětihodností doplněné informativními texty o historickém vývoji příslušné aglomerace. Kolektiv polských autorů pod vedením Rózy Goduly z etnologického institutu Jagellonské univerzity se však vydal jinou cestou. Leccos napoví již sám titul a podtitul: Skvosty a tajemství Krakova - texty z antropologie města, zbytek vysvětlí podrobněji předmluva a úvod.

Krakov je považován za výjimečné místo nasycené tradicí, která se dále rozvíjí a dotváří, přičemž fenomén existence městské kultury se skládá z náboženských, obyčejových, národních, uměleckých a literárních kvalit. Antropologie jako umění vyčistí znaky a styly, tedy způsoby života, může pak nejlépe postihnout atmosféru místa, a to prostřednictvím lidí, kteří tam žili a tvořili a kteří i dnes přenášejí hodnoty minulosti do přítomnosti. Předmětem pozornosti tu nejsou politické dějiny města a jeho regionu, osoby vládců a církevních hodnostářů, slohový vývoj a uměleckohistorická charakteristika památek; většína faktografických údajů byla již dříve zpracována a zveřejněna. V knize jde především o zachycení pozoruhodných jevů, které jsou jedinečné a pro tuto lokalitu charakteristické a jejichž nositelem je člověk, neboť paměť místa tkví nejen ve zdech a ve stro-mech, ale také v mýtech, legendách, obřadech i v anekdotách.

Tomuto úhlu pohledu je přizpůsobena celá kniha v podobě souboru samostatných článků, na nichž se podíleli etnologové, literární a umělečtí historikové, historička a architekt. Zvolená témata zřetelně naznačují široký kulturně historický záběr, který přiměl jednotlivé autory z okruhu Jagellonské univerzity, Krakovské polytechniky, Etnografického muzea a Historického muzea ke značným přesahům hranic vlastních oborů.

Dějinný význam Krakova zprostředkovává úvodní část o poutnicích přicházejících do Krakova nejen kvůli církevním událostem, ale především za vzděláním, obživou, obchodem a uměním. Kapitoly Krakov - polský Řím a „Memento homo mori“ (Bratrstvo Dobré smrti při františkánském kostele) připomínají výjimečné postavení města v církevní hierarchii polského státu a aktivity jeho obyvatel. Ke stavebním památkám a jejich roli v životě města se věžou oddílý Prostor Wawelu (o problematice symboliky spojené s Wawelem), Zikmundův zvon (Od apoteózy vlády

k apoteóze národa), Dům - domov - nástroj minulosti (O několika domech Teodora Talowského), Žal Mikuláše Wierzyńky za hříchy na zdech mariánského kostela a Pověsti o krakovských brátech. Kulturním milníkem 20. století se věnují příspěvky Krakov - velká scéna národního divadla, Wyspiańského helénský Krakov, Krzysztofory - podzemní svatyně umění a Kabaret „Sklep pod Berany“. „Ptačí království“ neboli Kohoutí bratrstvo a Fenomén krakovských kopců přibližují konkrétní společenské události, zatímco kapitola Zvuky místa (O mariánském hejnalu a jiných krakovských melodiích) je zaměřena na jevy dotvářející nezaměnitelnou atmosféru prostředí. V podstatě jde o folklor *sui generis*.

Poetická témata a jejich literární zpracování nejsou na překážku odborným návštěvám publikace. Každou kapitolu uzavírá obsáhlý soupis pramenů a literatury a dostatečně obsírné anglické resumé, které zprostředkovává její obsah neslovanskému čtenáři. Obrazová příloha neusiluje o uměleckou výpověď, ale snaží se být dokumentem ilustrujícím texty prostřednictvím dobových grafik, ilustrací a fotografií. Kromě faktografického a literárního přínosu je kniha o Pokladech a tajemstvích Krakova především inspirativním metodologickým příkladem ukazujícím jedno z možných pojetí topografické monografie, pojetím, které se vymaňuje z obvyklých tradičních stereotypů.

Alena Křížová

VĚRA FROLCOVÁ: VELIKONOCE V ČESKÉ LIDOVÉ KULTUŘE.

Praha: Vyšehrad 2001, 278 s.

Název knihy vědecké pracovnice brněnského Etnologického ústavu AV ČR možná některým čtenářům připomene titul Vánoce v české kultuře - dílo, které vydal roku 1988 pětičlenný kolektiv věd-

ců a publicistů pod vedením Václava Frolce. K zamýšlenému zpracování velikonoční tematiky podobnou formou bohužel nedošlo, neboť čtyři z autorů v průběhu let zemřeli. Předkládaná práce Frolcovy manželky na ni nahlížejí z pohledu jediného oboru - etnografie.

Těžištěm knihy V. Frolcové se stala excerpta z domácí i zahraniční literatury (částečně z manželovy pozůstalosti) a terénní výzkumy ze sedmdesátých a devadesátých let 20. století. Využila také některé prameny z rukopisné sbírky svého pracoviště. Zájem autorky se soustředil především na slavení Velikonoc v užším slova smyslu, tedy od Květné neděle do velikonočního pondělí. V první části knihy se však pokusila zařadit dění těchto dní do širších souvislostí, a to jak z hlediska lidové kultury, tak nábožensky.

Vědci si kladou především otázku, co všechno ovlivnilo podobu dnešních Velikonoc. Obecně se ví, že tyto svátky čerpají jak z křesťanství, tak z lidových obyčejů. To dokládají samotné názvy jednotlivých dní, z nichž např. pro pojmenování „Zelený čtvrtek“ máme kro-

mě výkladu lidového (požívání pokrmů z prvních zelených bylin v tento den) také církevně motivovaný (Den zelených, tj. veřejných kajčniců přijímaných zpět do společenství věřících).

Badatelé se poměrně často setkávají se zákazem hýbat zemí, zvláště na Velký pátek (během posledního půlstoletí např. J. Tomeš na Horňácku nebo V. Frolec na Brněnsku). O tomto imperativu lze uvažovat v souvislosti s hospodářskými obyčejí počátku jara, které „nepřipouštějí tanec a dupání po probouzející se zemi“. Jiné pojetí je náboženské: země se stala lůžkem mrtvého Krista, ale sami křesťané se k němu nestavějí jednotně. Katolíci v tento den místy vykonávali běžné práce (třeba vyváželi na pole hnůj) a pohoršovali tím protestanty.

Výzkumy V. Frolcové z posledních let potvrzují, že lidé dnes velikonoční zvyky zachovávají, i když třeba v pozměněné formě. Např. postava Jidáše byla chápána ve starší době jednoznačně negativně - odsuzovala se jeho zrada Krista, doložen je obyčej „pálení Jidáše“, v kostele na Bílou sobotu „trčela z kazatelny tyč s koudelí, které říkali Jidášova brada“. V současnosti „funkce Jidáše nese čest a respekt kluků (vede obchůzku, získává největší díl odměny, ... děkuje za koledu a přeje rodinám pěkné Velikonoce)“. Jiný příklad zájmu o tradice - v Bohuňovicích na Olomoucku byl po roce 1989 obnoven hanácký zvyk tzv. slavnosti Ježíškových maticek.

Knihla Věry Frolcové je určitě cenná množstvím literatury (odborné i beletrie), z níž bylo čerpáno, a rovněž poznatky, získanými na výzkumech. Při nich byla pořízena celá řada dokladů, především fotografie a předměty hmotné povahy. Za zásadní chybu však považují, že ne všechen materiál byl publikován v autentické podobě, nýbrž překreslen Magdalenou Říchnou. Ztrácí svoji dokumentační hodnotu, která mohla být poněkud zachráněna uvedením autorů předloh, případně příležitostí, při

nichž byly doklady pořízeny. Větší pozornost a možná i citlivější umístění by zasloužily dosud převážně nezveřejněné malby na skle. Ještě k citaci z literatury a pramenů: všechny měly být důsledně tištěny kurzívou - např. úryvky z bible.

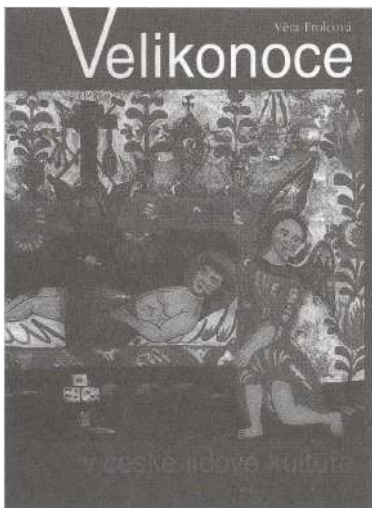
Václav Frolec, jehož památce je kniha věnována, uvažoval, co lidová kultura nabízí současnému člověku. „Zdá se, že síla tradice je v navazování bezprostředního lidského kontaktu, v mezigenerační spolupráci i samostatnosti, v hodnotách etických“, uvádí závěrem autorka.

Andrea Zobačová

JÍŘÍ UHLÍŘ: THONET. PORÝNÍ - VÍDEŇ - MORAVA. Olomouc: Muzeum umění 2001, 195 s., 296 barev. reprodukcí, něm., fran., angl. resumé.

U příležitosti 140. výročí založení továrny na ohýbaný nábytek v Bystřici pod Hostýnem uspořádalo Muzeum umění v Olomouci ve dnech 17. května až 16. září 2001 výstavu Thonet, na níž představilo kromě jiných (Moravská galerie v Brně, Okresní vlastivečné muzeum ve Vsetíně) také vlastní akvizice, a hlavně soubor významných exponátů ze sbírky brněnského sběratele Jiřího Uhlíře. Současně se díky pracovníkům Muzea umění (především řediteli Pavlu Zatloukalovi a kurátorce Anežce Šimkové) podařilo za pomoci sponzorů vydat publikaci tohoto jedinečného znalce nábytku značky Thonet a neúnavného badatele. Ta se stala prvním reprezentativním knižním dílem shrnujícím dosavadní poznatky o vývoji firmy a jejím působení u nás.

Autor neopomíjí žádný důležitý tematický okruh vztahující se k problematice ohýbaného nábytku. Klade důraz na osobnost zakladatele Michaela Thonet a činnost jeho synů, na historické okolnosti, které umožnily rozvinutí výro-

by nejprve ve Vídni, potom v Koryčanech, v Bystřici pod Hostýnem, ve Velkých Uhercích na Slovensku, v rusko-polském Nowo-Radomsku a v německém Frankenbergu, i na obchodní náležitosti související se vzestupem firmy na evropském a americkém trhu. Zabývá se pochopitelně také osobnostmi spolupracujících návrhářů a jejich konkrétními realizacemi. Velkou část práce věnuje podrobnému popisu jednotlivých typů nábytkových kusů, jejich značení a detailům usnadňujícím přesné určení a datování; upozorňuje na další podniky, které se zabývaly výrobou ohýbaného nábytku a jejichž produkce může být s Thonetem případně zaměňována. Fundovaný text, slovníček odborné terminologie, seznam literatury, cizojazyčné resumé a bohatá obrazová dokumentace představují komplexní pohled na fenomén „Thonet“, který je svým materiálovým bohatstvím cenným pramenem pro teoretiky umění, znalce, sběratele, restaurátory, starožitníky či obdivovatele a milovníky nadčasového designu převážně sedacího nábytku.

Kniha má však ještě další rozměr přitažlivý zvláště pro sociology a etnology - vznik a rozvoj firmy Thonet je jakousi učebnicí průmyslové revoluce u nás v 19. století, zvláště přechodu od individuální ruční výroby na tovární sériovou produkci. Na základě archivních pramenů a početné korespondence mezi členy rodiny, která se zachránila před spálením na zámečku ve Velkých Uhercích, podařilo se Jiřímu Uhlířovi předložit čtenáři barvitý obraz vzestupu prostého, ale zřejmě mimořádně nadaného a osvětleného stolaře z porýnského městečka Boppardu až k továrníkovi ovládajícímu téměř monopolní podnik na výrobu ohýbaného nábytku. Vzhledem k tomu, že rozvoj firmy podmiňovaly surovinové zdroje bukového dřeva, dozvídáme se zajímavé informace o lesním hospodářství, o rozšiřování pil, např. v Halenkově, o využívání splavnosti Bečvy, o dopravě koňskými povozy, o budování lesních úzkokolej-

ných železnic, popř. finančním podílu na budování železnice z Hulína do Bystřice, o zavedení první telefonní linky mezi jednotlivými moravskými závody, kterou později využívala československá armáda, a také o zřízení vlastních hasičských sborů.

Budování nových továren a dalších zařízení mělo následně vliv na demografický vývoj v každé oblasti. Během padesáti let působení firmy v Bystřici pod Hostýnem se počet obyvatel zdvojnásobil, Thonetové dali postavit přes sto dělnických bytů s odpovídajícím sociálním vybavením, které ještě pozvedlo pozdější zavedení vodovodu a kanalizace. Zdravotní péči zajišťovala závodní lékařská ordinace. Již koncem 19. století byla ve Velkých Uhercích postavena mateřská škola se dvěma třídami, bytem pro učitelku, hřištěm a kuchyňskou zahradou. Kromě vzdělávání zaměstnanců, kteří se rekrutovali ze zemědělských a lesních profesí a neměli návyky potřebné pro pravidelnou práci v továrně, zřídili majitelé podpůrné finanční fondy pro sirotky a vdovy a úrazový fond, z něhož vypláceli podpory. Tyto aktivity byly důkazem prozíravosti Thonetů, kteří se zajisté přiučili u anglických předchůdců a vyznavačů Hnutí uměleckých řemesel, na rozdíl od nich však nepodlehli iluzi o možném návratu cechovního způsobu výroby, ale využili maximálně všech možností, jež jim poskytovala sériová výroba, aniž by k tomu zneužili a vykořistili své zaměstnance.

Rodinná korespondence vypovídá mimo jiné o potížích, se kterými se Thonetové potýkali při docházce zaměstnanců, při zavádění nových technologií a při dodržování kvality, dotýká se i rozdílů v sociálních poměrech na Moravě a na Slovensku. Důkazem řemeslné zdatnosti moravských dělníků bylo později jejich využití při zaučování nových zaměstnanců v německém Frankenbergu, výskyt českých jmen ve městě svědčí o přesídlení a asimilaci našich školitelů. Dozvídáme se také, že

místní noviny ocenily „slušivé národní kroje“ mladých děvčat z Moravy.

Kniha J. Uhlíře není jen studií o jednom výrazném typu spotřebního produktu, který svou progresivností výrazně ovlivnil interiéry aristokratických sídel, měšťanských domů i veřejných prostor ve druhé polovině 19. a v první polovině 20. století. Je především obsáhlým dokumentem o lidech, kteří se podíleli na vzestupu výroby a oblíby ohýbaného nábytku, a také o historických, politických a sociálních podmínkách, které mnohdy zásadně a neodvratně determinovaly jejich život.

Alena Křížová

KAREL FIC - JOSEF ZACPAL: TIŠNOVSKO. VLASTIVĚDA KRAJE OD PERNŠTEJNA K VEVEŘÍ. Tišnov, Bethania 1999, 255 stran, barevné fotografie.

Vlastivědnou literaturu o západo-moravském Tišnovsku obohatila nová knižní publikace. Její autoři a redaktoři region vymezili hranicemi bývalého tišnovského okresu (z r. 1949), jehož přirozenou osu tvořila řeka Svratka a stavebně historickými dominantami byly hrady Pernštejn na severu a Veverí na jihu. Konkrétní rozsah regionu je patrný z otištěné mapky (s. 54). Autory k tomu vedly nejen důvody historické, ale i pragmatické, protože město zůstalo pro většinu obcí bývalého okresu spádovým střediskem, i když byly v roce 1960 včleněny do nových okresů Brno-venkov, Blansko a Žďár nad Sázavou. O přirozeném spádovém postavení města svědčí to, že v současné době, kdy dochází k zásadním změnám ve státní správě a samosprávě, bude Tišnov opět střediskem tzv. malého okresu.

Autoři vlastivědy její obsah rozčlenili do tří částí. Úvodní souhrnné kapitoly přibližují čtenáři Tišnovsko z hlediska přírodního, historického, demografické-

ho, jazykovědného i národopisného. Ke spoluúčasti autoři přizvali některé další odborníky, zejména z oblasti přírodních věd. Na zachovalé přírodní bohatství regionu na západním úpatí Českomoravské vrchoviny ukazuje přehled chráněných území (Jan Lacina, Ústav geoinformatiky AV ČR Brno). Kapitoly o historii, obyvatelstvu a nářečí zpracovali autoři. Národopisnou problematiku shrnula Irena Ochrymčuková, etnografka Podhoráckého muzea v Tišnově. Soustředila se na změny a vývoj tradiční kultury regionu ve 20. století. Na rozdíl od jevů materiální kultury, řada projevů spojených se společenským životem (masopust, jarní zvyky, hody, Mikuláš, vánoční zvyky) se nadále s různou intenzitou udržuje.

Topografická část přináší základní informace o jednotlivých vesnických sídlech a městech regionu. Informace jsou seřazeny podle jednotné šablony s využitím různých značek. Na geografické a historické údaje (vzdálenost, první písemná zmínka, panství, fara, pošta, statistika apod.) navazují podrobné popisy stavebních památek a dalších pamětihodností. Nechybí ani jména významných rodáků a dalších osobností, které jsou s jednotlivými lokalitami spojeny, a zprávy o tragických událostech druhé světové války, případně protikomunistického odboje. Tyto informace podtrhují zaměření na děje 20. století a snahu autorů neopakovat již publikovaná fakta z předcházejících příruček, zejména Vlastivědy moravské, Tišnovský okres (1923).

Knihu uzavírá personální registr významných rodáků a dalších osobností kulturního, společenského a politického života, které jsou s regionem svázané různými vazbami. Z našeho oboru můžeme uvést významného sběratele lidových písní Hynka Bíma, který v Tišnově prožil konec života, nebo vlastivědného pracovníka Rostislava Vermouzka, autora prací o domácí výrobě a vinařství. Se samotou Havlov v údolí Loučky jsou spjaty osudy rodiny prezidenta

Václava Havla, na Prudké žil malíř Bohumír Matal, v nedalekém Podolí se narodil spisovatel Josef Uher, jehož sociálně laděné prózy jsou inspirovány rodným krajem. Případná nejednotnost v uvádění nacionální jistě padá na vrub totální nedostupnosti některých údajů (úplná data a místa narození a úmrtí).

Barevná obrazová příloha provází čtenáře po významných historických památkách regionu, z nichž v popředí stojí cisterciácký komplex Porta coeli v Předklášteří u Tišnova.

Vlastivěda Tišnovska přináší množství faktografických údajů, které autoři získali pomocí dotazníkového šetření v regionu (1994), ale také svou usilovnou heuristickou prací. V záplavě vlastivědné literatury posledních let jde o zdařilý počín.

Miroslav Válka

THE BILL MONROE READER. Ed. Tom Ewing. Urbana - Chicago: University of Illinois Press, 2000, 300 s.

„Čítanka Billa Monroea“ vychází jako 97. svazek edice Hudba v americkém životě. Edice se týká lidové i populární hudby, všímá si jednotlivých hudebních žánrů, nástrojů, konkrétních písní či životů umělců. Životopis Billa Monroea (1911-1996) dosud nevyšel. Monroe byl mandolinista, zpěvák, skladatel, zakladatel amerického jižanského žánru zvaného bluegrass. Výrazným příspěvkem k historii žánru byla kniha *Bluegrass: A History* od folkloristy Neila V. Rosenberga, která vyšla v edici Hudba v americkém životě v roce 1985. Rosenberg se životu Billa Monroea věnoval dost podrobně. Publicista Richard D. Smith v loňském roce anoval svou knihu *Can't You Hear Me Callin' The Life of Bill Monroe, Father of Bluegrass*. Kniha se dosud neobjevila a Smith bude mít těžkou práci přijít s něčím novým a nosným. Tom Ewing

totiž ve své Čítance zveřejnil a komentoval řadu podstatných novinových a časopiseckých článků týkajících se Monroea.

Tom Ewing (nar. 1947) pracoval deset let (1986-1996) jako sólový zpěvák a kytarista Monroevých Blue Grass Boys. Vystudoval žurnalistiku, psaní si však nechává jako zálibu a žije se hráním. Dlouhodobý denní kontakt s Monroem a akademické zázemí umožnily Ewingovi přistoupit k materiálům systematicky a oddělit legendy od faktů.

Bílí Monroe je pro Američany jedním z nejlivnějších hudebníků a autorů 20. století. Řadí jej vedle Elvise Presleyho nebo Thomase Dorseya. Monroeva skupina Blue Grass Boys fungovala od roku 1938 nepřetržitě do roku 1986, Monroe aktivně vystupoval i nedlouho před svými nedožitymi pětáosmdesátými narozeninami. Ve skupině byl vždy jen jeden kapelník a člověk zodpovědný za výběr repertoáru a celkový zvuk (tedy sám Monroe), na ostatních místech se však vystřídal na dvě stě hudebníků. Chce-li se badatel pustit do popisu Monroeva života a díla, má nelehký úkol. Může zpovídat pamětníky. Dvoustovka Monroevých muzikantů se rozprchla po celé Americe, mnozí v nich v posledním desetiletí zemřeli, další jsou ztraceni, u jiných se zase neví, zda s nimi počítat. Monroe byl např. v padesátých letech v tak špatné finanční situaci, že si nemohl dovolit stálý soubor. V místech, kde vystupoval, si najímal muzikanty i na jeden večer. Patří i oni do Blue Grass Boys? Kde je najít, když oficiální seznam členů skupiny nikdy neexistoval?

Další možností je práce v archivech. Materiály o Monroevovi nejsou soustředěny na jednom místě. Velkou pomocí byla katalogizace nahrávek a jejich digitální přepis na komerční značky (Bear Family, Columbia). Na této práci se podíleli přední američtí historici a folkloristé. Souborné písemné materiály byly až do vydání „Čítanky“ obtížně přístupné. Mohu to potvrdit osobně, protože

jsem se jejich studiu věnovala rok díky podpoře Fulbrightova stipendia. Nejstarší materiály se nacházejí v archívech Countryové asociace v Nashvillu, články z konce padesátých a šedesátých let jsou uloženy v Kongresové knihovně ve Washingtonu, hudební časopisy, které začaly vycházet po roce 1965 jsou např. v knihovně folkloristiky na Universitě v Indianě v Bloomingtonu. Nikde nejsou materiály kompletní. Doplnky je třeba hledat u pamětníků, soukromých sběratelů, fanoušků. Z tohoto hlediska je tedy Ewingova „Čítanka“ neocenitelným a záslužným dílem.

Samozřejmě ani zde není - z důvodů prostorových - všechno. Ewing však chronologicky seřadil nejpodstatnější materiály a v bohatém poznámkovém aparátu poskytuje další potřebné informace. V „Čítance“ najdeme např. úvod k Monroeovu zpěvníku, vydaný rozhlasovou stanicí WSM k jejich pořadu Grand Ole Opry z roku 1947, nebo průlomový článek folkloristy Alana Lomaxe, otištěný v pánském časopise Esquire v roce 1959 (*Bluegrass Background: Folk Music with Overdrive*). Bluegrass tehdy poprvé dostal jméno a definici. Zařazeny jsou články folkloristů Ralpha

Rinzlera či Mayna Smithe (Smith je autorem první diplomové práce o bluegrassu z roku 1965), nebo rozhovor zpěvačky Alice Gerardové s Monroem pro folkový časopis Sing Out! (1969). Monroe odpovídal na otázky mnoha dalším zpěvákům a muzikantům, např. kalifornskému mandolinistovi Davidu Grismanovi pro dnes již neexistující časopis Mandolin World News (1977/78). Další články dokumentují kromě uměleckého i Monroeův osobní vývoj, soukromý život a jeho marné úsilí žít se kromě hudby i komerčními aktivitami s ní spojenými. Závěr knihy tvoří několik nekrologů (včetně jednoho ve verších), vybraná bibliografie týkající se Monroea a bluegrassu a také rozsáhlý rejstřík.

Monroe se jako hudebník, zpěvák, skladatel a vedoucí skupiny pohyboval celý život na rozmezí lidové a populární hudby. Ovlivnil hudební dění v zemích s tak rozlišnou hudební kulturou, jako je Japonsko, Rusko, Česká republika či Finsko. Seriózní a akademicky zpracovaná „Čítanka Billa Monroea“ je proto více než potřebná.

Irena Přibyllová.

LIDOVÉ TANCE A DĚTSKÉ HRY VE FILMOTÉCE ETNOLOGICKÉHO ÚSTAVU AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY V BRNĚ. FILMOGRAFIE. Sestavila Jiřina Kosíková. Brno: Etnologický ústav AV ČR 1999, 63 s., angl. resumé.

Sbírkové fondy brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR byly systematicky budovány po celé 20. století. S částí se měla odborná i laická veřejnost možnost seznámit především v nejrůznějších edicích hudebního, tanečního, slovesného a dětského folkloru. Práce Jiřiny Kosíkové informuje o folkloristické části filmotéky této instituce.

Soubor byl pořízen v letech 1956 - 1966 díky badatelskému zájmu Zdenky Jelínkové o lidový tanec a dětské hry. Protože tehdejší ÚEF ČSAV nemohl produkci filmů financovat samostatně, podílel se na jejich vzniku odbornou spoluprací Z. Jelínkové, dlouholeté pracovnice ústavu. Výrobu zajišťovala většinou Laboratoř pro výzkum životních dějů filmem ČSAV. Sběrka byla dále rozšiřována o kopie snímků ve vlastnictví jiných institucí. Jde např. o velmi vzácné záznamy Františka Pospíšila nebo němé dokumenty z pražského Ústředí lidové tvořivosti.

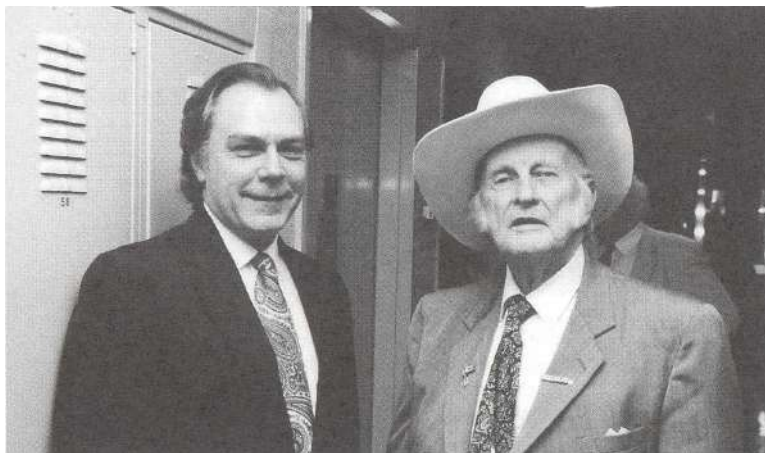
Filmografie, uspořádaná geograficky, obsahuje celkem 73 položek. Každou z nich sestavovatelka doplnila informací o tanci či dětské hře, interpretech a okolnostech natáčení, získaných na základě komentářů Z. Jelínkové. Najdeme zde také velmi podrobnou bibliografii, možná by stačilo uvést na závěr přehled nejdůležitější literatury. Součástí je místní rejstřík a škoda, že nebyl připojen i jmenný. J. Kosíková předložila veřejnosti práci, která díky své preciznosti bude sloužit k orientaci a poučení nejen etnochoreologům.

Andrea Zobačová

OMLUVA

Při počítačovém zpracování došlo v NR 2/2001 k chybnému uvedení jména autora knihy o Bosně. Správné znění je Ivan Lovrenović.

Redakce

Tom Ewing a Bill Monroe. Foto I. Přibyllová 1994.

NÁRODOPISNÁ REVUE 3/2001**(Volkskundliche Revue 3/2001)****Herausgegeben vom Institut für Volkskultur****696 62 Strážnice, Tschechische Republik****tel. 00420-631-332090, 332092, fax 00420-631-332101****E-mail: ulk@brn.pvtnet.cz****NÁRODOPISNÁ REVUE 3/2001****(Journal of Ethnography 3/2001)****Published by the Institute of Folk Culture****696 62 Strážnice, Czech Republic****tel. 00420-631-332090, 332092, fax 00420-631-332101****E-mail: ulk@brn.pvtnet.cz**

Die Volkskundliche Revue 3/2001 befaßt sich vor allem mit der Thematik sozialer Gruppen. Jolana Darulová widmet sich der Erforschung kleiner Jugendgruppen in der Stadt (Soziale Gruppen im städtischen Milieu. Auf dem Beispiel der Erforschung der Jugend in Banská Bystrica), Karel Altman deutet die Geschichte einer sozialen Randgruppe der Bettler an (Die Bettler als Objekt einer volkskundlichen Forschung). Eva Krekovičová erläutert in ihrem theoretischen Beitrag die Stereotypen im Zusammenhang mit der Formierung der Ethnie und des Volkes (Autostereotypen und politische Eliten. Auf dem Beispiel der Slowakei). Auf das sog. Squatting (illegales Bewohnen von ungenutzten Objekten) als eine Lebenseinstellung konzentriert sich Jana Pešicová (Squatt eine funktionierende Alternative?), eine ethnologische Erforschung der Fahrer des öffentlichen Personen- und Nahverkehrs in Brünn, insbesondere der Straßenbahnfahrer, erläutert Jana Poláková (Wißt ihr, wer ein „šalinář“ ist?).

Die Rubrik „Tradition im Wandel“ bringt einen Beitrag von Josef Jančář über die Volkshandwerker als eine Berufsgruppe von Traditionsträgern und eine Studie von Martin Šimša über die Aufgabe von Wirtschaftsvereinigungen bei der Entstehung einer neuzeitlichen Tradition beim Sliwowitz-Brennen. In der Rubrik „Rückblicke“ wird von Richard Jeřábek an den mährisch-walachischen Literaten und bildenden Künstler Jan Kobzář, 1901-1959, erinnert. Die „Gesellschaftschronik“ weist an das Jubiläum des Ethnologen Josef Jančář (geb. 1931) und den Todestag des Musikologen Miroslav Malura (1937-2000) hin. Die Rubrik „Diskussion“ widmet sich der Fernsehsendung ETNO 2001. Die Zeitschrift bringt ferner die Berichterstattung über Festivals, Folkloreveranstaltungen und Bücherbesprechungen.

Schlüsselworte:

Urbane Ethnologie, Jugend, kleine soziale Gruppen, Betteln, Bettler, Landstreicher, Menschen Gottes, Straßenleben, Stereotypen, Ethnizität, Politik, Massen, Folklore, Stadt, Wohnen, Subkulturen, Squatter, Berufsgruppe, Straßenbahn, Kleidung, Erinnerungserzählung (Memorat).

The main focus of the Journal of Ethnography 3/2001 are social groups. Jolana Darulová presents her research of small teenage urban groups (Social Groups in the Urban Environment: Based on Research of Youth in Banská Bystrica). Karel Altman provides an outline of a history of a marginal social group - beggars (Beggars as an Subject of Ethnographical Research). In her theoretical article, Eva Krekovičová explains stereotypes in the formation of ethnic groups and the nation (Hetero-stereotypes and the Political Elite: Based on a Slovak Example). Jana Pešicová focuses on squatting (illegal accommodation in unused buildings) in her article called The Squat: Does This Alternative Work? Jana Poláková did ethnological research on Brno municipal transport drivers, especially tram drivers (Do You Know Who is „šalinář“?).

The Transformation Tradition column brings materials about folk crafts people as a group of tradition bearers (written by Josef Jančář), and a study on economic associations and their role in the birth of new tradition in the production of moonshine (written by Martin Šimša). The Looking Back column remembers Wallachian writer and artist Jan Kobzář, 1901-1959 (by Richard Jeřábek). The Social Chronicle commemorates the anniversary of ethnographer Josef Jančář (born 1931) and the death of musicologist Miroslav Malura (1937-2000). The Discussion column turns its attention to the TV program ETNO 2000. In the journal there is news from festivals and folklore shows, as well as book reviews.

Key words:

Urban ethnology, youth, minor social groups, begging, beggars, vagabond, God's people, street life, stereotypes, ethnicity, politics, masses, folklore, town, living, subcultures, squatters, profession group, tram, dress, commemorative narration.

